

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Σχολή Επιστημών της Αγωγής
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Επιστήμες της Αγωγής»
Κατεύθυνση: Γλώσσα και Παιδική Λογοτεχνία

Η νοητική αναπηρία στη σύγχρονη Παιδική Λογοτεχνία του 20^{ου} και 21^{ου} αιώνα (1986-2016)

Μεταπτυχιακή Διπλωματική εργασία

Παρασκευή Γεωργάκη

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή
Επιβλέπουσα: Σμαράγδα Παπαδοπούλου
Συνεπιβλέποντες: Γεώργιος Δ. Καψάλης
Σπυρίδων Γ. Σούλης

Ιωάννινα 2016

«...κι αν σου μιλώ με παραμύθια και παραβολές είναι γιατί τ' ακούς
γλυκύτερα».

Ο τελευταίος σταθμός, Γιώργος Σεφέρης

«Δεν μπορούμε ν' αλλάξουμε την πραγματικότητα.

Ας αλλάξουμε τότε το μάτι που βλέπει την πραγματικότητα».

Πόσο κοντά είναι το φεγγάρι, Κίκα Πουλχερίου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Η σύγχρονη Παιδική Λογοτεχνία όλο και πιο συχνά σκιαγραφεί τον ήρωα με νοητική αναπηρία, ανταποκρινόμενο και προσδιοριζόμενο μέσα στα εκάστοτε κοινωνικά και οικογενειακά πλαίσια, προσαρμοσμένο με τις επιταγές και τα πρότυπα κάθε εποχής. Κύριος σκοπός της συγκεκριμένης μελέτης είναι η απεικόνιση του ατόμου με νοητική αναπηρία μέσα στα Παιδικά και Νεανικά Λογοτεχνήματα, με γνώμονα τα χαρακτηριστικά των ηρώων, τον τρόπο απεικόνισης της αναπηρίας και την αντιμετώπιση τους. Η μελέτη ενός σημαντικού αριθμού ελληνικών και ξένων λογοτεχνημάτων διεξήχθη με την τεχνική της συγκριτικής μεθόδου. Αποσκοπεί στην ολόπλευρη εξέταση του θέματος μας με βάση όχι μόνο την οπτική, την σύγκριση των δειγμάτων και τον επιμερισμένο ανά κατηγορίες, αλλά και με θεώρηση της λογοτεχνικής αξίας των έργων σύμφωνα με τα κριτήρια της IBBY για την κατηγορία στην οποία ανήκουν.

Μέσα στα 18 λογοτεχνήματα του δείγματος, συμπεριλήφθηκαν και τέσσερις μεταφράσεις κειμένων ξένων συγγραφέων, καθώς και τρία κείμενα Κύπριων Λογοτεχνών. Με βάση τη συγκριτική μέθοδο ανευρέθη ότι η πλειοψηφία αυτών καταδεικνύει τα διακριτά εξωτερικά χαρακτηριστικά των ηρώων, τη θετική αντιμετώπιση τους στην πλειοψηφία από τους γονείς τους αλλά και την αρνητική έως ουδέτερη στάση από τον σχολικό και κοινωνικό περίγυρο. Πληρούν τα κριτήρια της IBBY για την κατηγορία στην οποία ανήκουν με βάση τον τίτλο, τον ρόλο του ήρωα αλλά και τις ικανότητες του. Τέλος, εμμένουν στη ρεαλιστική απεικόνιση της αναπηρίας εμπεριέχοντας όλο και λιγότερα στερεότυπα.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ

Παιδική Λογοτεχνία, νοητική αναπηρία, ήρωες με νοητική αναπηρία, απεικόνιση αναπηρίας

ABSTRACT

Modern Children's Literature more and more often outlines the hero with mental disabilities, responding to and being defined by the social and familial context of each time, adapted to the demands and standards of each era. Main target of this specific research is the portrayal of the person with mental disability in Children's and Young Adult Literature, based on the heroes' characteristics, the way the disability is depicted, and how they are being treated. The study of an important number of Greek and Foreign pieces of Literature was conducted through the comparative method. Aim to an all-out research of our theme based not only on the outlook, the comparison of our samples and the allocation of categories but also through the view of the literature value of the art according to the IBBY criteria for the category they belong to. The 18 literature pieces of our specimen include four translations of foreign authors' work, as well as three pieces by Cypriote Authors. On the basis of the Comparative Method we have founded that the majority of them demonstrates the distinct outer characteristics of the heroes, the positive way they are mostly dealt with by their parents, and the negative to neutral position of the school and social circle towards them. They fulfill the IBBY criteria for the category they belong to based on the title, the role of the hero and his abilities. Finally, they insist on a realistic portrayal of the disability, including gradually fewer stereotypes

KEYWORDS

Children's Literature, mental disabilities, Heroes with mental disabilities, depiction of disability

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα ερευνητική εργασία εντάσσεται στην θεματική της Παιδικής Λογοτεχνίας και αποτελεί μια μελέτη εστιασμένη στον τρόπο απεικόνισης του ατόμου με νοητική αναπηρία μέσα στα Παιδικά και Νεανικά Λογοτεχνικά έργα. Αφετηρία αποτέλεσε το προσωπικό μου ενδιαφέρον για το συγκεκριμένο θέμα και κατ' επέκταση για την βαθύτερη απεικόνιση της νοητικής αναπηρίας μέσα σ' αυτά αλλά και η επιθυμία μου για ενασχόληση με τον κλάδο της Ειδικής Αγωγής που επετεύχθη με τη συνέχιση των μεταπτυχιακών μου σπουδών στο αντικείμενο αυτό. Υψίστης σημασίας αποτέλεσε για μένα κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου η επικέντρωση εν μέρει στο θεωρητικό κομμάτι, του σκοπού που αποφάσισαν να γραφτούν τα βιβλία με τέτοια θεματική και μετέπειτα οι καταγραφές παλαιότερων Νεοελληνικών Πεζογραφημάτων με ήρωες παιδιά με αναπηρία καθώς και η απεικόνιση της αναπηρίας στην Ξένη Παιδική Λογοτεχνία. Μετά την αναζήτηση του λογοτεχνικού υλικού συστάθηκε ένας κατάλογος που αποτελεί μια ανανεωμένη πηγή υλικού με Παιδικά και Νεανικά λογοτεχνήματα που έχουν ως ήρωες άτομα με νοητική αναπηρία.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές και ειλικρινείς μου ευχαριστίες στην επιβλέπουσα της διπλωματικής μου εργασίας, την Δρ. Σμαράγδα Παπαδοπούλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Παιδαγωγικού Δημοτικής Εκπαίδευσης Ιωαννίνων, αφενός γιατί ανέλαβε την επίβλεψη της μελέτης μου και αφετέρου για την πολύτιμη καθοδήγηση της. Επίσης, την ευχαριστώ για την υποστήριξη, τις συμβουλές και τις υποδείξεις της προς την επίτευξη του συγκεκριμένου εγχειρήματος.

Οφείλω να ευχαριστήσω τον Δρ. Σπύρο Σούλη, Αναπληρωτή Καθηγητή του Τομέα της Ειδικής Αγωγής στο Παιδαγωγικό Δημοτικής Εκπαίδευσης Ιωαννίνων, ο οποίος με βοήθησε με τη βιβλιογραφία και την αρθρογραφία του συγκεκριμένου μέρους που αφορούσε την θεωρητική προσέγγιση αυτού. Τον ευγνωμονώ για το υλικό που μου παρείχε αλλά και τις πολύτιμες γνώσεις και συμβουλές του που διέυρναν τους γνωστικούς μου ορίζοντες στον τομέα της Ειδικής Αγωγής.

Τέλος, δεν θα μπορούσα να παραλείψω τον Δρ. Γεώργιο Καψάλη, Πρύτανη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Καθηγητή στον τομέα της Γλώσσας και Παιδικής Λογοτεχνίας του Παιδαγωγικού Δημοτικής Εκπαίδευσης. Του χρωστώ ένα μεγάλο ευχαριστώ για τις πολύτιμες γνώσεις, εμπειρίες και συμβουλές του κατά την διάρκεια των μαθημάτων του Μεταπτυχιακού προγράμματος.

Α΄ ΜΕΡΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

• ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7
1. ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΠΗΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΝΟΗΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΗΡΙΑΣ	
1.1. Αναπηρία: η πολυσημία μιας έννοιας.....	10
1.2. Άτομα με αναπηρία (Α.Μ.Ε.Α.).....	14
1.3. Νοητική αναπηρία	16
1.3.1. Τα χαρακτηριστικά των ατόμων με τη νοητική αναπηρία.....	19
1.3.2. Αιτίες απόκλισης.....	21
2. Η ΑΝΑΠΗΡΙΑ ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ	
2.1. Ορισμός και Θεματολογία της Παιδικής Λογοτεχνίας.....	24
2.2. Η αναπηρία μέσα στα παιδικά λογοτεχνικά βιβλία.....	27
2.3. Σύντομη Επισκόπηση κειμένων της Ελληνικής Πεζογραφίας που αναφέρονται στα άτομα με αναπηρίες από τις αρχές του 20 ^{ου} αιώνα (1922- 1988).....	31
2.4. Γενική Ανασκόπηση μελετών στην Ελλάδα.....	41
2.5. Οι Απεικονίσεις της αναπηρίας μέσα στην Ξένη Παιδική λογοτεχνία.....	47

Β΄ ΜΕΡΟΣ: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ

1. ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	55
2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	57
3. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΥΛΙΚΟΥ	
3.1. Αναζήτηση και βασικές πηγές.....	59
3.2. Τυπικά χαρακτηριστικά του υλικού.....	60
3.3. Κριτήρια συλλογής και αποδελτίωσης.....	61
3.4. Παρουσίαση του υλικού της έρευνας και κωδικοποίηση του.....	62
4. ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ	
4.1. Ανάλυση στοιχείων-Ερμηνεία δεδομένων.....	64
5. ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ.....	68
5.1. Κατηγορίες μελέτης: Υπό έρευνα Λογοτεχνικών Παιδικών Βιβλίων με θέμα την νοητική αναπηρία ήρωα.....	71
6. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΣΗ.....	85
7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΛΕΓΧΟΣ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ.....	98
• ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	106
• ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	108
• ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	119

Α΄ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Λογοτεχνία είναι «ένα δημιούργημα του ευαίσθητου ανθρώπου, που αφουγκράζεται τον παλμό της ζωής στην τριπλή διάσταση του χρόνου που φτάνει στην πραγμάτωση της αλήθειας και της ομορφιάς, καθώς συγχωνεύει με τη λογοτεχνική έκφρασή του τις δυνατότητες γονιμοποίησης της παρουσίας του στο χώρο και στο χρόνο» (Σπανός, 1995: 168). Με αυτή την οπτική ενός ορισμού για τη Λογοτεχνία, έτσι το λογοτέχνημα αποτελεί «ρίζα ατομικής και ομαδικής ζωής, πνευματικής και εθνικής» (Αναγνωστόπουλος, 2008: 7). Σύμφωνα με τον Αναγνωστόπουλο το καλό παιδικό λογοτέχνημα: «Ανοίγει φωτεινά παράθυρα στην αληθινή και καθαρή θέα του κόσμου, απ' όπου οι νέοι θ' αναγνωρίσουν και θα χαρούν ό,τι ωραίο κρύβει η ζωή» (2008:7) □ ανταποκρινόμενη στο σύνολο της με την πολλαπλότητα, την πολυπλοκότητα και την οικουμενικότητά της. Τροφοδοτεί και διαμορφώνει με ψυχική δύναμη και πνευματική καλλιέργεια τον μικρό αναγνώστη που θα του είναι χρήσιμα στην προώθηση και αναγέννηση της κοινωνίας, (Κατσίκη-Γκίβαλου, 1998). Το λογοτεχνικό κείμενο μπορεί να αναπαραστήσει κάθε βίωμα μας, να συνείρει εικόνες μας από το παρελθόν αλλά και χωρίς να είναι ίδιο με οποιαδήποτε εμπειρία μας, να αποτελέσει προσωπικό κομμάτι της ζωής μας. Μέσα από τα κείμενα και το λόγο του συντηρείται η μαγεία της ζωής, με τις ατομικές νοερές απεικονίσεις και εμπειρίες, (Σπετσιώτου-Μέλλιου, 1998).

Η Λογοτεχνία, όπως γενικότερα και η Τέχνη -είναι ανάμεσα στ' άλλα- «κι ένας καθρέπτης της καθημερινής ζωής. Συχνά πιστός, άλλοτε παραμορφωτικός. Μα και τότε μπορείς από αλλοιωμένο είδωλο να διακρίνεις το περίγραμμα του αντικειμένου. Κι ακόμα, κάποτε, είναι ένας καθρέπτης μαγικός, καθώς μπορεί να δείχνει προς τα έξω τον πιο εσώτερο κόσμο του ανθρώπου», (Ρηγάτος, 1989: 15). Αυτή καταφέρει να αναπαριστά τη ζωή και ο ίδιος ο δημιουργός είναι μέλος της κοινωνίας. Όπως, και η Παιδική Λογοτεχνία, ως κύτταρο της Λογοτεχνίας ευρύτερα, συχνά αντικατοπτρίζει τις αξίες και τις στάσεις της τρέχουσας κοινωνίας. Ένα μεγάλο μέρος των ζητημάτων που διαπραγματεύεται είναι κοινωνικό, αφού αντλείται μέσα από την κοινωνική πραγματικότητα και αποτελεί πηγή έμπνευσης, δημιουργίας αλλά και προβληματισμού, ορμώμενο μερικές φορές από την προσωπική εμπειρία των συγγραφέων. Η Λογοτεχνία για παιδιά και νέους χαρακτηρίζεται από την ειλικρινή διάθεση των συγγραφέων να προβάλλουν θέματα τα οποία αποτελούσαν ταμπού

κοινωνικά και ηθικά. Σταδιακά, αυτή έχει ασχοληθεί με την αρρώστια, τον πόνο, την αναπηρία ενώ τέτοια ζητήματα πλουτίζουν τη θεματογραφία της και τις σελίδες της προκαλώντας τόση ένταση, όση και τα πραγματικά γεγονότα, (Ρηγάτος, 1989). Ορισμένα θέματα έχουν κριθεί αποδεκτά στην Παιδική Λογοτεχνία, ενώ άλλα δεν έχουν. Μία από αυτές τις δυνητικά μη αποδεκτές θεματικές περιοχές παλαιότερα ήταν τα άτομα με αναπηρία, (Baskin & Harris, 1977). Παράλληλα, το λογοτεχνικό κείμενο που θίγει το κοινωνικό ζήτημα της «αναπηρίας» εξαιτίας κάποιου ειδικού προβλήματος του ήρωα βοηθάει το νεαρό αναγνώστη να εισχωρήσει στις εσωτερικές πτυχές του προβλήματος, (Wellek & Warren, χ.χ.). Στο πλαίσιο αυτό η Παιδική Λογοτεχνία ασχολήθηκε με το θέμα της αναπηρίας, το οποίο είναι ένα ζήτημα καθημερινό, ευαίσθητο και πάντα επίκαιρο, λόγω της αναγκαιότητας συμβίωσης και συνύπαρξης ατόμων με πολλαπλές διαφορές.

Στην εποχή των ραγδαίων κοινωνικών και πολιτικών εξελίξεων, οι συγγραφείς της Παιδικής Λογοτεχνίας έχουν αντιληφθεί τη σπουδαιότητα εξάλειψης του κοινωνικού αποκλεισμού των ατόμων με αναπηρία και ορμώνοντες της κατάστασης θέλουν να παρουσιάσουν στα μάτια των παιδιών έναν κόσμο ρεαλιστικά απεικονισμένο, ώστε να συμβάλλουν στη αμοιβαία αποδοχή του «άλλου», του διαφορετικού και στην συνεύρεση μαζί του, ως ενός μέλους της ομάδας, επιτυγχάνοντάς το με τη σταδιακή εξοικείωση από την τρυφερή ηλικία του αναγνώστη, (Σταθάτου, 2004). Βασικός σκοπός της Παιδικής Λογοτεχνίας, είναι να ενημερώσει τους αναγνώστες, να προσφέρει πληροφορίες, και να τους εξοικειώσει με την αναπηρία αλλά και να συμβάλλει στην εξάλειψη των προκαταλήψεων που δημιουργούνται εξαιτίας των πολιτισμικών και κοινωνικών διαφορών, (Αναγνωστόπουλος, 2001). Τέλος, οι συγγραφείς της παιδικής λογοτεχνίας αυτενεργούν με βάση το ηθικό χρέος τους, μεταγγίζοντας κοινωνικές, ηθικές αξίες και πρότυπα συμπεριφοράς που θα αποτελέσουν βάση διαμόρφωσης, προβληματισμού ή και επαναπροσδιορισμού των παγιωμένων στάσεων του παιδιού-αναγνώστη, (Richards, 1992).

Η παρούσα ερευνητική εργασία αποβλέπει σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο και μετέπειτα της συλλογής του λογοτεχνικού υλικού, να εξετάσει το πώς σκιαγραφείται το άτομο με νοητική αναπηρία ως προς τα χαρακτηριστικά του και τις διαπλεκόμενες σχέσεις του με τα άλλα πρόσωπα αλλά και κατά πώς δηλώνεται η αναπηρία κυρίως μέσα από τα παιδικά και νεανικά λογοτεχνήματα αυτής της θεματικής, καθώς και την εξελικτική πορεία αυτών στο πέρασμα των δεκαετιών.

Υπάρχει η πρόβλεψη ότι τα σύγχρονα Παιδικά και Νεανικά Λογοτεχνήματα συνδράμουν ως προς την αλλαγή της στάσης των μη ανάπηρων παιδιών και των νέων με την ανάγνωσή τους. Αντιλαμβανόμαστε ότι θα υπάρχει μια στροφή των τάσεων των σύγχρονων συγγραφέων προς ένα πιο ρεαλιστικό τρόπο απεικόνισης αλλά και πιο προσιτό στο μικρό αναγνωστικό κοινό. Επίσης, και η απόδοση της αναπηρίας κυρίως σε βάθος χρόνου πιστεύεται ότι θα προβάλλεται από μια άλλη διάσταση της λιγότερο στερεοτυπική.

Μέσα από τις υποθέσεις της ερευνητικής μας μελέτης διαφαίνονται και οι ερευνητικοί μας στόχοι, οι οποίοι είναι οι εξής:

- A) Πώς απεικονίζεται ο ήρωας με νοητική αναπηρία μέσα στην Παιδική Λογοτεχνία;
- B) Ποια χαρακτηριστικά αποδίδονται στο χαρακτήρα με νοητική αναπηρία;
- Γ) Πώς το βλέπουν οι υπόλοιποι, οι γονείς, τα αδέρφια, οι συγγενείς και οι φίλοι του;
- Δ) Πώς τον αντιμετωπίζει ο κοινωνικός περίγυρος;
- E) Αποδίδεται στη ρεαλιστική της διάσταση η αναπηρία;
- ΣΤ) Οι απεικονίσεις της αναπηρίας είναι στερεοτυπικές;

Στόχος της ερευνητικής μελέτης μας είναι η ανίχνευση της εικόνας του ατόμου με νοητική αναπηρία μέσα στα σύγχρονα παιδικά λογοτεχνήματα. Η παρούσα μελέτη διαρθρώνεται σε δύο μέρη.

Στο πρώτο μέρος, παρουσιάζεται η σχετική με τη θεματική της εργασίας βιβλιογραφική επισκόπηση. Ειδικότερα: α) στο πρώτο κεφάλαιο αναλύονται οι όροι «αναπηρία», «άτομα με αναπηρία», «νοητική αναπηρία», καθώς επίσης η κατηγοριοποίηση, τα χαρακτηριστικά και οι αιτίες των ατόμων με νοητική αναπηρία, β) το δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στη θεματολογία της Παιδικής Λογοτεχνίας σε σχέση με το πώς παρουσιάζεται η αναπηρία ως θέμα της Παιδικής Λογοτεχνίας. Επίσης, γίνεται μια σύντομη επισκόπηση κειμένων της Ελληνικής Πεζογραφίας που αναφέρονται στα άτομα με αναπηρία από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1922-1988), καθώς και μελετών στον Ελλαδικό και διεθνή χώρο με σκοπό την ανεύρεση την απεικόνιση της αναπηρίας τις προηγούμενες δεκαετίες. Στο δεύτερο μέρος, αναλύεται η έρευνα: περιγράφονται ο σκοπός και οι υποθέσεις εργασίας της έρευνας. Έπειτα, παρουσιάζεται η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε, εν συνεχεία, γίνεται παρουσίαση του υπό έρευνα υλικού, και οι αναλύσεις που έγιναν με βάση το επαγωγικό σύστημα κατηγοριών μελέτης. Τέλος, ακολουθούν τα συμπεράσματα ανά κατηγορία, η βιβλιογραφία και το Παράρτημα.

1. ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΠΗΡΙΑΣ

1.1 Αναπηρία: Η πολυσημία μιας έννοιας

Οι εννοιολογικοί προσδιορισμοί της αναπηρίας εμπίπτουν σε δύο μοντέλα, το *ιατρικό* ή *ατομικό μοντέλο* και το *κοινωνικό μοντέλο*, τα οποία εξετάζουν τον όρο αναπηρία και τις συνέπειες της για τα άτομα με αναπηρία, (Κουτάντος, 2000). Μέχρι τη δεκαετία του 1980 στο χώρο της αναπηρίας κυρίαρχο μοντέλο ήταν το *ιατρικό ή ατομικό* σύμφωνα με το οποίο η αναπηρία γίνεται αντιληπτή ως το αποτέλεσμα της ανεπάρκειας ή του προβλήματος. Οι κάθε είδους περιορισμοί οφείλονταν στις φυσικές δυσλειτουργίες και μειονεξίες. Όπως αναφέρεται από τις Καραγιάννη και Σιδέρη-Ζώνιου, (2006: 223), κύρια αιτία της αναπηρίας είναι το βιολογικό σώμα, σύμφωνα μ' αυτό το μοντέλο. Προσεγγίζει το πρόβλημα από την οπτική της ασθένειας, της διάγνωσης και της θεραπείας. Ουσιαστικά ο ορισμός αυτός τοποθετεί την αναπηρία στο άτομο, όχι απαραίτητα με αυστηρούς ιατρικούς όρους αλλά ως χαρακτηριστικό του ίδιου του ατόμου. Όπως αναφέρει ο Κουτάντος, (2000: 65-66) «στο ατομικό μοντέλο οι ειδικές ανάγκες γίνονται αντιληπτές ως αποτέλεσμα της βλάβης (*impairment*¹)». Η βλάβη προκαλεί τις ειδικές ανάγκες και το άτομο είναι το παθόν της, (Shakespeare & Watson, 1997).

Οι αντιλήψεις αυτές για την ανεπάρκεια-βλάβη (*impairment*), την αναπηρία (*disability*) και τη μειονεξία (*handicap*) αντανακλώνται και στους ορισμούς που έδωσε ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (Π.Ο.Υ.) τη δεκαετία του 1970 και αναφέρουν ως:

-Βλάβη ή ανεπάρκεια: κάθε απώλεια ή ανωμαλία ψυχολογικής, φυσιολογικής και ανατομικής δομής ή λειτουργίας.

-Αναπηρία: ο κάθε περιορισμός, προερχόμενος από τη βλάβη, να εκτελέσει το άτομο μια δραστηριότητα μέσα στο πεδίο που θεωρείται κανονικό για ένα ανθρώπινο ον.

-Μειονεξία: κοινωνική δυσπραγία που προκλήθηκε από την αναπηρία, (Wood, 1980: 26-27).

---

¹ Ο όρος «βλάβη» είναι η επίσημη μετάφραση στα ελληνικά της λέξης *impairment* στους επικυρωμένους ορισμούς της Παγκόσμιας Οργάνωσης Υγείας (Π.Ο.Υ.) για την περιγραφή του προβλήματος, της αδυναμίας ή της ανεπάρκειας.

Στα πλαίσια αυτού του ορισμού, συντηρείται η έννοια της βλάβης ως ανωμαλία στη λειτουργικότητα, η έννοια της αναπηρίας ως ανικανότητα να ενεργεί κάποιος όπως κάθε «φυσιολογικός» άνθρωπος, ενώ η έννοια της μειονεξίας υπονοεί την ανικανότητα να διαθέτει κάποιος έναν φυσιολογικό κοινωνικό ρόλο, (Oliver, 2009: 44).

Βάσει του *ιατρικού μοντέλου* η αναπηρία ορίζεται ως μια νοητική, σωματική, αισθητηριακή ή ψυχολογική απόκλιση από αυτό που θεωρείται «φυσιολογικό». Τα άτομα με αναπηρία παρουσιάζουν, δηλαδή, κάποια απόκλιση από το κανονικό, η οποία οφείλεται σε κάποια σωματική, νοητική ή ψυχική διαταραχή, (Κρουσταλάκης, 2006⁶). Η προσέγγιση αυτή ανάγει τα προβλήματα που συνοδεύουν την αναπηρία στο ίδιο το άτομο, αφού όπως θεωρεί οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα άτομα με αναπηρία στην καθημερινή τους ζωή είναι επακόλουθο των δικών τους λειτουργικών περιορισμών, παραβλέποντας την αλληλεπίδραση του ατόμου με το περιβάλλον. Η διαχείριση του προβλήματος επικεντρώνεται αποκλειστικά και μόνο στην ιατρική αποκατάσταση, (Who, 2002). Ως αποτέλεσμα το άτομο με αναπηρία να θεωρείται ότι έχει ανάγκη από ιατρική βοήθεια, η οποία μπορεί να παρασχεθεί μόνο από τους ειδικούς, αναστέλλοντας σε μεγάλο βαθμό τον ρόλο της ίδιας της κοινωνίας στην ύπαρξη της αναπηρίας, (Oliver, 1996). Χαρακτηριστική είναι η αρχική αντίληψη που επικρατούσε σχετικά με τις οικογένειες των παιδιών με αναπηρίες, οι οποίες προσαρμόζονταν στα «παθολογικά» μοντέλα ανατροφής των παιδιών τους. Σύμφωνα με τις σύγχρονες θεωρίες και έρευνες μια τέτοιου είδους αντίληψη έχει εξαλειφθεί, δίνοντας βάδισμα στις πρακτικές των θεραπειών και ειδικών παιδαγωγών, (Hodapp, 2005). Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Hughes (1993: 58) «για τις σύγχρονες αντιλήψεις το να φαίνεται κανείς “ελαττωματικός” είναι σαν να προσβάλλει την αίσθηση της τάξης στο πεδίο της αισθητικής, είναι σαν να πρόκειται για αναστάτωση στην ήδη διαμορφωμένη εικόνα του “κανονικού”». Το άτομο με αναπηρία αφού παρεκκλίνει από την «κανονικότητα» είναι διαφορετικό από το φυσιολογικό. Το ιατρικό μοντέλο αποτέλεσε αντικείμενο κριτικής λόγω της μονόπλευρης ιατρικής προσέγγισης της αναπηρίας αντί αυτού δημιουργήθηκε ένα εναλλακτικό μοντέλο αναπηρίας, το οποίο σχηματίστηκε με τη βοήθεια ατόμων με αναπηρία, (Aitchison, 2003).

Το *κοινωνικό μοντέλο* αντιλαμβάνεται την αναπηρία ως κοινωνικά κατασκευασμένη, σύμφωνα με το οποίο η ευθύνη για την αναπηρία έγκειται στην κοινωνία και όχι στο άτομο, (Finkelstein, 1980; Oliver, 1996). Το *κοινωνικό μοντέλο* της αναπηρίας αποδέχεται τη αναπηρία ως παθολογική αιτία, αποκλίνουσα εκ του φυσιολογικού, η οποία θα συμβάλλει

στην αναπαραγωγή του αποκλεισμού του ανάπηρου ατόμου από όλους τους τομείς της κοινωνίας, όπως στην εκπαίδευση, στην εργασία κ.ά. Όπως παρατηρούμε, εμπεριέχει και τα ατομικά χαρακτηριστικά εκλαμβανόμενα από το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, καθώς και πώς το περιβάλλον αυτό αποδέχεται ή αποκόπτει την ισότιμη συμμετοχή του ατόμου σ' αυτό, (Ζώνιου-Σιδέρη & Σπανδάγου, 2005, στο Hodapp, 2005). Σ' αυτό το μοντέλο προσεγγίζεται η αναπηρία απ' την οπτική των δυσκολιών που καλείται να αντιμετωπίσει το άτομο με αναπηρία στο κοινωνικό του περιβάλλον και ταυτόχρονα αναλύεται ως η απόρροια οικονομικών, κοινωνικών, πολιτισμικών και πολιτικών δυσχερειών, (Κουτάντος, 2000, όπ.π.: 65-66). Οι αναπηρίες μπορούν καταστούν προβληματικές μόνο εάν τα παιδιά νιώσουν μειονεκτικά από τους άλλους ή αν δεχθούν την απομόνωση. *«Αυτό που έχει σημασία δεν είναι το έλλειμμα, η ανωμαλία, το ελάττωμα ή η αναπηρία αυτή καθαυτή, αλλά η αντίδραση που προκαλεί, δηλαδή ο τρόπος που αναπτύσσεται η προσωπικότητα του παιδιού ανταποκρινόμενη στις δυσκολίες που συναντά λόγω της αναπηρίας»*, (Rieber & Carton, 1993:125). Σύμφωνα με το κεντρικό δόγμα του *κοινωνικού μοντέλου*, η αναπηρία διαμορφώνεται από την ίδια την κοινωνία, η οποία, με τα πρότυπα, τους κανόνες και τις αξίες, που αυτή επιτάσσει, καθιστά τα άτομα με αναπηρία αδύναμα να αξιοποιήσουν όλες τις δυνατότητές τους εξαιτίας της προϋπάρχουσας προκατάληψης μιας μη ανάπηρης κοινωνίας, (Thomas, 2003).

Οι ερευνητές Hughes and Patterson, (στο: McEwan & Butler, 2007) θεωρούν ότι τόσο το *ιατρικό* όσο και το *κοινωνικό μοντέλο*, παρόλο που μεταδίδουν πιστά τις εκφάνσεις της ζωής των ατόμων με αναπηρία αδυνατούν να αναγνωρίσουν ότι η ιατρική και η κοινωνία βρίσκονται σε διαλεκτική σχέση μεταξύ τους. Με γνώμονα αυτό, η σωματική και η πνευματική αναπηρία έρχονται σε πλήρη σύνδεση με την κοινωνία αφού η τελευταία μπορεί να συμβάλλει στους οργανικούς περιορισμούς του ατόμου αλλά δεν δύναται να υποβιβαστεί ως εφήμερη στη δόμηση της έννοιας της αναπηρίας και στη ζωή των ατόμων που τη βιώνουν. Η αλληλεπίδραση ανάμεσα τους είναι για πολλούς βασική, εστιάζοντας στην ανάπτυξη μιας μη εύληπτης κατανόησης της αναπηρίας.

Η αναπηρία δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή, είτε μόνο από την ιατρική σκοπιά είτε μεμονωμένα από την κοινωνική, καθότι τα άτομα με αναπηρία μπορεί συχνά να εμφανίσουν δευτερογενή προβλήματα, τα οποία αποτελούν απόρροια της μειονεξίας τους. Αν και η αναπηρία δεν είναι στατική, ωστόσο το κοινωνικό μοντέλο μπορεί να αντιπροσωπεύει σε σημαντικό βαθμό τα ίδια τα άτομα που μειονεκτούν. Στα πλαίσια της παγκόσμιας έκθεσης

για την αναπηρία, (WHO, 2011) υιοθετήθηκε μία ολιστική προσέγγιση επί του θέματος παρουσιάζοντας και κατανοώντας την αναπηρία ως μια δυναμική αλληλεπίδραση ανάμεσα στην κατάσταση υγείας, σε προσωπικούς καθώς και περιβαλλοντικούς παράγοντες, αποκαλούμενη ως «βιο-ψυχο-κοινωνικό μοντέλο», επιτυγχάνοντας έναν βιώσιμο συμβιβασμό μεταξύ ιατρικού και κοινωνικού μοντέλου, (Thomas & Woods, 2008).

Σε έναν πιο πρόσφατο ορισμό που έχει αποδοθεί από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (2002), *«αναπηρία είναι το αποτέλεσμα οργανικών ή περιβαλλοντικών αιτίων που δημιουργούν ένα σύνολο εμποδίων σε σημαντικούς τομείς της ζωής τους, όπως η αυτοεξυπηρέτηση, η απασχόληση, η εκπαίδευση, η ψυχαγωγία και η γενικότερη κοινωνική συμμετοχή²»*, (World Health Organization, 2002: 4).

Τα άτομα με αναπηρία ανάλογα με την κατηγορία και τη βαρύτητα της αναπηρίας τους αντιμετωπίζουν και διαφορετικούς φραγμούς. Ως εκ τούτου ορισμένες κατηγορίες ατόμων με αναπηρία, όπως άτομα με βαριές και πολλαπλές αναπηρίες, έχουν την ανάγκη προνοιακής κοινωνικής πολιτικής, ενώ κάποιες άλλες κατηγορίες έχουν τη δυνατότητα, αλλά και την ανάγκη, ένταξης στο ισχύον κοινωνικό σύστημα.

---

² *«Disability is the result of organic or environmental causes that create a set of barriers in important areas of life , such as self-care, employment, education , entertainment and social participation overall».*

1.2 Άτομα με αναπηρία (Α.με.Α.)

Άτομα με αναπηρία (disabled) ή άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες (handicapped) είναι αυτά που παρουσιάζουν «είτε αισθητηριακά, νοητικά, γνωστικά, αναπτυξιακά προβλήματα, είτε ψυχικές και νευροψυχικές διαταραχές». Συγκαταλέγονται τα άτομα που παρουσιάζουν δυσκολίες, αδυναμίες ή δυσλειτουργίες, όπως νοητική αναπηρία, αισθητηριακές αναπηρίες όρασης (τυφλοί, αμβλύωπες με χαμηλή όραση) ή ακοής (κωφοί, βαρήκοοι), κινητικές, διαταραχές ομιλίας-λόγου, ειδικές μαθησιακές δυσκολίες όπως δυσλεξία, δυσγραφία, δυσαριθμησία, δυσαναγνωσία, δυσορθογραφία, σύνδρομο ελλειμματικής προσοχής με ή χωρίς υπερκινητικότητα, διάχυτες αναπτυξιακές διαταραχές (φάσμα αυτισμού), χρόνια μη ιάσιμα νοσήματα, ψυχικές διαταραχές και πολλαπλές κινητικές αναπηρίες (Ν.3699/2008). Συνέπεια, λοιπόν, είναι η οποιαδήποτε δυσλειτουργία των ατόμων αυτών να επηρεάζει ή να παρεμποδίζει τη γενική ανάπτυξη τους, τη σχολική τους φοίτηση, τις εργασιακές τους ενασχολήσεις αλλά και όλη γενικά την κοινωνική ζωή τους, (Κρουσταλάκης, 2006⁶).

Κατά την εσωτερική ανασκόπηση της βιβλιογραφίας παρατηρείται μια πλειάδα χαρακτηρισμών που προσδίδονται σ' αυτά τα άτομα όπως: *απροσάρμοστα, δυσπροσάρμοστα, μειονεκτικά, δύσκολα, ανώμαλα, ψυχανώμαλα, προβληματικά*, (Κρουσταλάκης, 1985 □ Amando & Roy, 1970²) *υπολειπόμενα, ειδικά, αποκλίνοντα, προβληματικά, καθυστερημένα*, (Σταύρου, 2002: 227) κ.ά, Η σύγχρονη ψυχοπαιδαγωγική περιορίζεται στους χαρακτηρισμούς «*αποκλίνοντα του κανονικού*», «*ειδικά*» «*άτομα με ειδικές ανάγκες*», (Schiff, 1978 □ Schiff, 1979) ή όπως τα αποκαλούν την σημερινή εποχή «*άτομα με αναπηρία*».

Τα υποκείμενα της ειδικής αγωγής χωρίζονται σε τέσσερις κατηγορίες σύμφωνα με τον Γ. Κρουσταλάκη:

- Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα σωματικώς ασθενή και μειονεκτικά παιδιά, δηλαδή με παθήσεις των αισθήσεων ή με διαταραχές ψυχοκινητικής φύσεως ή λόγω κάποιου χρόνιου νοσήματος.
- Στην δεύτερη, περιλαμβάνονται τα ψυχικώς αποκλίνοντα και δυσπροσάρμοστα, δηλαδή τα παιδιά με πνευματική υστέρηση ή υπεροχή, με διαταραχές συμπεριφοράς, με ψυχοσωματικό σύνδρομο ή τα ψυχικώς ασθενή.
- Στην τρίτη κατηγορία ανήκουν τα παιδιά με διαταραχές λόγου.

- Και στην τέταρτη, βρίσκονται άλλες ειδικές κατηγορίες δυσπροσάρμοστων παιδιών με απλή σχολική δυσπροσαρμοσσία ή «κοινωνικές περιπτώσεις» ψυχοπαιδαγωγικής αποκλίσεως.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι η διεθνής κοινότητα ευαισθητοποιήθηκε και συνάμα έστρεψε τον ενδιαφέρον της για το παιδί μετά τη Γενική συνέλευση του Ο.Η.Ε. το 1959 με θέμα: «Διακήρυξη των δικαιωμάτων του παιδιού» κατά την οποία καταγράφηκε ως 5^η αρχή το εξής: «Στο παιδί που μειονεκτεί, σωματικά, ψυχικά, ή κοινωνικά πρέπει να παρέχεται ειδική θεραπεία, μόρφωση και περίθαλψη που απαιτεί η περίπτωση ή η κατάσταση του...». Έπειτα, από τη διεθνή αναγνώριση των δικαιωμάτων των παιδιών με αναπηρία ισχυροποιήθηκε το κοινωνικό ενδιαφέρον, το οποίο εξελίχθηκε σε στάση ζωής, διευρύνοντας την επιστημονική έρευνα και τον επιστημονικό κλάδο, καθότι διαπιστώσαμε σημαντικά βήματα στην δημιουργία του κλάδου της «Ειδικής Αγωγής», (Κρουσταλάκης, 2006⁶).

Υπάρχουν διάφορες αναπηρίες, εμφανείς ή όχι, ελαφριές ή σοβαρές, μόνιμες ή παροδικές, αφανείς ή εμφανείς, που η καθεμιά έχει τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Όπως αναφέρθηκε, η απόκλιση αυτών των ατόμων μπορεί να εμφανίζεται στο σωματικό, πνευματικό ή τον αισθητηριακό τομέα ή μπορεί στην ίδια τη συμπεριφορά τους αλλά και στην επαφή τους με το περιβάλλον. Τα άτομα με αναπηρία δεν αποτελούν μία ομοιογενή ομάδα. Σύμφωνα με τους ειδικούς, χρειάζονται διαφορετική αντιμετώπιση ή διαφορετική ειδική παιδαγωγική παρέμβαση για την βελτίωση της κατάστασης τους. Η εκπαίδευση θα πρέπει να αντιμετωπίζει το μαθητή με αναπηρία, όπως κάθε μαθητή με πολύπλευρη προσωπικότητα, (Ζώνιου-Σιδέρη, 2011). Παράλληλα, οι ανάγκες τους δεν περιορίζονται μόνο στις φυσικές όπως λόγου χάρη η ένδυση, η στέγαση, η διατροφή αλλά στις κοινωνικές και ψυχο-συναισθηματικές όπως η συναισθηματική ασφάλεια, αναγνώριση, εκτίμηση, επιδοκιμασία, στήριξη και αυτονομία, (Κρουσταλάκης, 1998).

Η σύντομη αναφορά μας στην ορολογία που θα χρησιμοποιήσουμε έχει στόχο να ενημερώσει σε αδρές γραμμές, να αποσαφηνίσει και παράλληλα να αποτελέσει το θεωρητικό υπόβαθρο για την αξιολόγηση των λογοτεχνικών έργων που θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια. Μετά από τον διευρυμένο ορισμό των ατόμων με αναπηρία κρίνεται απαραίτητο να αναφερθεί ότι η συγκεκριμένη εργασία θα εστιάσει στις κατηγορίες των ατόμων με νοητική αναπηρία. Γι' αυτό απαιτείται διασαφήνιση του εκάστοτε ορισμού, στη συνέχεια της εργασίας αυτής.

1.3 Νοητική Αναπηρία

Η σύντομη αναφορά μας στους όρους που δίνονται για τα άτομα με αναπηρία κατά την επιστήμη της ψυχολογίας καθώς και τον ορισμό αυτών σύμφωνα με τη νομοθεσία, έχει ως απώτερο σκοπό την διασαφήνιση τόσο της ορολογίας όσο και του περιεχομένου της συγκεκριμένης κατηγορίας. Αυτή θα καταστεί χρήσιμη ώστε να κατανοήσουμε τη υποκατηγορία που εξετάζεται στη παρούσα ενότητα αλλά και μετέπειτα στην εκτίμηση της έρευνας.

Οι πρώτες αριθμητικές εκτιμήσεις των ικανοτήτων πραγματοποιήθηκαν από τους ψυχολόγους Binet και Simon στις αρχές του 20ου αιώνα, οι οποίοι εισήγαγαν τις έννοιες της νοητικής ηλικίας και του νοητικού πηλίκου. Τα άτομα κατατάσσονταν ανάλογα με τον δείκτη νοημοσύνης τους. Με βάση τη γνωστή κλίμακα των Binet & Simon, από πνευματικής απόψεως είναι δυνατόν να κατατάξουμε τα παιδιά σε τρεις μεγάλες κατηγορίες:

- 1) Στα πνευματικώς υπερέχοντα (με Δείκτη Νοημοσύνης 110 και άνω).
- 2) Στα κανονικά³ ή φυσιολογικά⁴ κατά τη νοημοσύνη (Δ.Ν. 90-109).
- 3) Και στα πνευματικώς «καθυστερημένα» (Δ.Ν. κάτω του 90), (Κρουσταλάκης, 2006⁶).

Μέχρι τον 17^ο αιώνα η «νοητική καθυστέρηση» αποδίδονταν σε δαιμονοληψίες και ταυτιζόταν με τις ψυχικές νόσους. Ο John Locke ήταν ο πρώτος, ο οποίος διαχώρισε την νοητική καθυστέρηση και την ψυχική νόσο. Εν συνεχεία, ο Itard έθεσε τις βάσεις για την συστηματική μελέτη της ανάπτυξης, της φροντίδας και της εκπαίδευσης των παιδιών με νοητική αναπηρία. Όταν ο ίδιος εργάστηκε με τον Βικτώρ, ένα παιδί που είχε ζήσει όλη του τη ζωή στα δάση της Κεντρικής Γαλλίας. Μελέτησε την προσωπικότητα και τις αντιδράσεις του Βικτώρ και ο ίδιος ανέπτυξε ένα παιδαγωγικό σύστημα, ώστε ο Βικτώρ να αναπτύξει τις αισθήσεις, τη νόηση, το λόγο και τα συναισθήματά του. Εφόσον, το επέτυχε κατά ένα μέρος, δίδαξε τις μεθόδους και εκπαιδευτικές πρακτικές που εφάρμοσε στον μαθητή του, Seguin, ο οποίος μετέφερε τις αρχές και τις τεχνικές αυτές στις ΗΠΑ, όπου χρησιμοποιήθηκαν στα εκάστοτε ειδικά σχολεία, (Τζουριάδου, 1995).

Η ταξινόμηση της νοητικής αναπηρίας περιλαμβάνει ένα συνδυασμό κριτηρίων, τα οποία εμπεριέχουν τόσο ιατρικές όσο και κοινωνικές πτυχές, συνδυάζοντας το ιατρικό

---

³ Αυτός που δεν αποκλίνει από τον μέσο όρο, από το συνηθισμένο: ~ ύψος | βάρος | διάπλαση | μάκρος ρούχου || πρόκειται για έναν άνθρωπο, τίποτα το ιδιαίτερο (Μπαμπινιώτης, 2012³).

⁴ Που υπάρχουν, που εξελίσσονται σύμφωνα με τη φύση και τους κανόνες της.

μοντέλο αξιολόγησης της νοημοσύνης και το κοινωνικό μοντέλο της προσαρμοστικής λειτουργικότητας. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, (WHO, 2000), η νοητική αναπηρία χαρακτηρίζεται από βλάβη στις δεξιότητες και στη γενική νοημοσύνη σε τομείς γνωστικών, γλωσσικών, κινητικών και κοινωνικών δεξιοτήτων. Παράλληλα, με αυτή μπορεί να συνυπάρχει και άλλη σωματική ή ψυχική διαταραχή στο άτομο. Αν και η κύρια μειονεξία είναι η νοητική κατά τη διάγνωση μπορεί να δοθεί έμφαση στην περιορισμένη προσαρμοστικότητα, όσον αφορά τις καθημερινές συναναστροφές του με το φυσιολογικό κοινωνικό περιβάλλον, (Thomas & Woods, 2008).

Το 2002 ο ορισμός αναθεωρήθηκε μερικώς με την αντικατάσταση του όρου *νοητική υστέρηση* με τον όρο *νοητική καθυστέρηση*. Από την Αμερικάνικη Εταιρεία για τη Νοητική Υστέρηση (American Association on Mental Retardation) διατυπώθηκε ο ορισμός της, ο οποίος καθιστά πιο σαφή τα κριτήρια της. Χαρακτηρίζεται από σημαντική απόκλιση της νοητικής λειτουργίας κάτω από το μέσο όρο (νοητικό πηλίκο μικρότερο του 85) με συναφείς περιορισμούς,⁵ τόσο στη νοητική λειτουργία, όσο και στην προσαρμοστική συμπεριφορά. όπως εκδηλώνονται στις εννοιολογικές, κοινωνικές και πρακτικές προσαρμοστικές δεξιότητες. Η αναπηρία αυτή εμφανίζεται πριν από τα 18 χρόνια, (AAMR, 2002). Εστιάζεται στους ακόλουθους τομείς προσαρμοστικών δεξιοτήτων: αυτοεξυπηρέτηση, επικοινωνία, αυτονομία, εργασία, ακαδημαϊκές δεξιότητες και υγεία.

Το 2007 η Αμερικάνικη Εταιρεία για τη Νοητική Υστέρηση-AAMR (American Association on Mental Retardation) μετονομάστηκε σε Αμερικάνικη Εταιρεία Νοητικής και Αναπτυξιακής Καθυστέρησης-AAIDD (American Association on Intellectual and Developmental Disabilities). Η Αμερικάνικη Εταιρεία Νοητικής και Αναπτυξιακής Καθυστέρησης-AAIDD επικέντρωσε το ενδιαφέρον στις ικανότητες και τις δυνατότητες των ατόμων, παραμερίζοντας τα ελλείμματα και τις αδυναμίες τους. Η νοητική αναπηρία ορίζεται σαν μια κατάσταση και όχι σαν ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που κληρονομεί το άτομο. Αντανακλά τις σύγχρονες πρακτικές που εστιάζουν στις λειτουργικές συμπεριφορές, στους παράγοντες που τις πλαισιώνουν αλλά και στην παροχή εξατομικευμένης υποστήριξης που το άτομο χρειάζεται για να λειτουργήσει όσο το δυνατόν πιο ανεξάρτητα σε όλους της ζωής του. Όμως, ένα άτομο με νοητική αναπηρία εξαιτίας σοβαρής συναισθηματικής διαταραχής ή

---

⁵ Περιορισμένες προσαρμοστικές δυνατότητες ενός ατόμου.

πολιτισμικής αποστέρησης στα πρώτα χρόνια της ζωής του, είναι πιθανό αν δέχεται την κατάλληλη στήριξη, σε κάποια περίοδο της ζωής του να βελτιωθεί, (Heward, 2011⁴).

Συγκεκριμένα, η νοητική αναπηρία είναι μια ιδιαίτερη κατάσταση λειτουργίας που παρατηρείται από την παιδική ηλικία και χαρακτηρίζεται από περιορισμούς τόσο στις νοητικές ικανότητες όσο και στις ικανότητες προσαρμογής. Αντικατοπτρίζει το σημείο τομής ανάμεσα στις δυνατότητες του ατόμου, στις δομές και στις προσδοκίες του περιβάλλοντος. Η αντίληψη της ικανότητας ενός ατόμου επικεντρώνεται σε τέσσερις διαστάσεις: την παρούσα ανάπτυξη, τις περιβαλλοντικές αλλαγές, τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες και τις θεραπευτικές παρεμβάσεις, (Thomas & Woods, 2008).

1.3.1. Τα χαρακτηριστικά των ατόμων με νοητική αναπηρία

Μετά τη διασαφήνιση της έννοιας, θα προχωρήσουμε στην κατηγοριοποίηση των ατόμων με νοητική αναπηρία έχοντας ως αφετηρία το βαθμό υστέρησης και έπειτα τα χαρακτηριστικά και τη συμπεριφορά.

Με βάση τον Αμερικάνικο Σύνδεσμο Νοητικής Ανεπάρκειας (A.A.M.D.), η νοητική αναπηρία, όπως καθορίζεται από τα επίπεδα του δείκτη νοημοσύνης διακρίνεται σε:

Ελαφρά ή ήπια N.Y.	Δείκτης Νοημοσύνης = 50 ή 55-70
Μέτρια N.Y.	Δ.N. = 35 ή 40-50 ή 55
Σοβαρή N.Y.	Δ.N. = 20 ή 25-35 ή 40
Βαριά N.Y.	μικρότερος του 20-25

(A.A.M.D.,1994 □ Holt, Kon, & Bouras, 1995)

Τα άτομα με νοητική αναπηρία αποτελούν μια ετερογενή ομάδα, έτσι οι γενικεύσεις επάνω σε συμπεράσματα ερευνών όσον αφορά τόσο τις μειονεξίες και τις ικανότητες τους, όσο και τις συμπεριφορικές και ψυχολογικές τάσεις τους, πρέπει να αποφεύγονται. Και αυτό συνάγεται από το ότι κάθε άτομο με νοητική αναπηρία πρέπει να αντιμετωπίζεται ως μοναδική περίπτωση, με ξεχωριστές ικανότητες, ιδιαιτερότητες αλλά και ανάγκες.

Με βάση τις θεωρητικές προσεγγίσεις, οι ικανότητές τους περιορίζονται σε γνωστικό, κινητικό, συναισθηματικό και ψυχολογικό επίπεδο σε σχέση με τα «φυσιολογικά» άτομα, χωρίς αυτό όμως να γενικεύεται, αφού κάθε περίπτωση είναι ξεχωριστή. Από διεθνείς έρευνες έχουμε συμπεράνει ότι τα συγκεκριμένα άτομα εμφανίζουν γενική αδυναμία σε όλες σχεδόν τις περιοχές της γνωστικής λειτουργίας, με εμφανή την μειωμένη μαθησιακή τους ικανότητα. Σ' αυτό συντελεί και ο ρυθμός επιβράδυνσης της ανάπτυξης τους που είναι ανάλογος της νοητικής αναπηρίας τους, με αποτέλεσμα τα άτομα να μην φτάσουν στα ανώτερα πνευματικά εξελικτικώς στάδια, (Πολυχρονοπούλου, 2004). Στα ελλείμματα τους προστίθενται τα προβλήματα προσοχής, μνήμης, γλωσσικής ανάπτυξης και επικοινωνίας, δυσκολεύοντας ακόμα πιο πολύ τη διαδικασία της μάθησης. Είναι εμφανής η αδυναμία τους να επικοινωνήσουν και να εξωτερικεύσουν με σωστό τρόπο τις σκέψεις τους και στις κατάλληλες περιστάσεις. Αυτό οφείλεται στην μειωμένη αντίληψη τους να κατανοούν και να

αντιλαμβάνονται τις ποικίλες καταστάσεις του περιβάλλοντος που αλληλεπιδρούν, με αποτέλεσμα αντιμετωπίζονται στερεοτυπικά από αυτό, (Karlan, 1996).

Όσον αφορά τις φυσικές και κινητικές τους ικανότητες, έχουμε διαπιστώσει ότι εξαιτίας της έλλειψης σχετικών ερευνών ως προς αυτό, δεν μας επιτρέπεται η εξαγωγή γρήγορων συμπερασμάτων, αν και όπως μπορούμε να προβλέψουμε οι ικανότητες τους σ' αυτό τον τομέα, ίσως είναι πιο χαμηλές από τα άτομα με φυσιολογική νοητική ανάπτυξη, λόγω των προβλημάτων όρασης καθώς και νευρολογικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν, αλλά σαφώς δεν πρέπει να παραλείψουμε τα άτομα με ελαφρά νοητική αναπηρία που μπορούν να επιδείξουν εξαιρετικές αθλητικές δεξιότητες, (Πολυχρονοπούλου, 2010).

Τέλος, ο ψυχικός και συναισθηματικός κόσμος αυτών των ατόμων ερχόμενος σε αναλογία με την αναπηρία τους, τα καθιστά πιο επιρρεπή σε ψυχολογικές ή ψυχιατρικές διαταραχές, διότι, σύμφωνα με τον Καραντάνο, «... Βιολογικοί παράγοντες που συνδέονται με το ίδιο το γεγονός της μειωμένης νοητικής δυνατότητας και συχνά δυσμενείς ψυχοκοινωνικοί παράγοντες, μέσα από ποικίλους συνδυασμούς και αλληλεπιδράσεις, καθιστούν τα καθυστερημένα άτομα πιο ευάλωτα στις ψυχιατρικές διαταραχές», (Καραντάνος, 1992: 11). Επίσης, επικρατεί η άποψη ότι τα άτομα με νοητική αναπηρία εμφανίζουν ψυχοπαθολογίες, όπως προβλήματα συμπεριφοράς, συναισθηματικές δυσκολίες και ψυχικές διαταραχές, συχνότερα τρεις έως τέσσερις φορές από ότι οι πληθυσμιακές ομάδες χωρίς αναπηρία. Κυρίως στην εφηβεία το 5% με 20% των ατόμων με νοητική αναπηρία εμφανίζουν προκλητικές συμπεριφορές, όπως επιθετικότητα, στερεοτυπίες, αυτοτραυματισμούς, (Harris, 2006 □ Matson Matson, J., Bamburg, J., Mayville, E., Pinkston, J., Bielecki, J., Kuhn, D., et al., 2000). Επιπρόσθετα, αυτές μπορεί να επεκταθούν εξαιτίας ακόμα κοινωνικοοικονομικών προβλημάτων και πολιτισμικής αποστέρησης, καταφεύγοντας επί του συνόλου το άτομο σε ακατάλληλα «μέσα άμυνας» όπως το ψέμα, την κλοπή, την επιθετικότητα, τις φοβίες ή και την παθητικότητα, (Πολυχρονοπούλου, 2004).

Κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί πως τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ατόμων με νοητική αναπηρία, διαφέρουν από τις κυρίαρχες κοινωνικές νόρμες και αποκλίνουν από τα κανονιστικά πρότυπα, με αποτέλεσμα η ομάδα των ατόμων με νοητική αναπηρία να αντιμετωπίζεται αρνητικά από το κοινωνικό περιβάλλον και να φέρει το κοινωνικό στίγμα της νοητικής αποστέρησης.

1.3.2. Αιτίες απόκλισης

Οι κυριότερες αιτίες εμφάνισης της νοητικής αναπηρίας είναι γενετικές ή περιβαλλοντικές. Οι περιβαλλοντικές μπορεί να είναι αποτέλεσμα διαφόρων γεγονότων που συμβαίνουν κατά τη διάρκεια της κύησης, του τοκετού ή της παιδικής ηλικίας, (AAMR, 1992 □ Russell, 1985). Οι λεγόμενοι προγεννητικοί, περιγεννητικοί ή μεταγεννητικοί παράγοντες. Αυτοί *«αλληλεπιδρούν συχνά με τρόπο περίπλοκο δημιουργώντας πολυάριθμα και ποίκιλα συμπτώματα νοητικής καθυστέρησης»*, (Πολυχρονοπούλου, 1995: 143). Οι γενετικές αιτίες οφείλονται κυρίως σε χρωμοσωμικές ανωμαλίες και κληρονομικούς παράγοντες. Μεταξύ των αιτιών γενετικής προέλευσης είναι η χρωμοσωμική ανωμαλία⁶. Τα άτομα με αυτή την χρωμοσωμική αιτία διακατέχονται από διάφορα σύνδρομα και δεν μπορούν να αναπτυχθούν κανονικά στο σώμα και τις λειτουργίες του, (Χρηστάκης, 2006).

Το πιο γνωστό είναι η τρισωμία 21, γνωστό ως Σύνδρομο Down⁷. Στις περιπτώσεις αυτές σε κάθε σωματικό κύτταρο υπάρχει ένα επιπλέον χρωμόσωμα, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται επιπλοκές στη σωματική και στη νοητική ανάπτυξη (Vandenberg & Crownee, 1989). Τα περισσότερα από τα παιδιά που γεννιούνται με σύνδρομο Down τυγχάνει να αναγνωρίζονται αμέσως μετά τη γέννηση λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους. Τα κυριότερα απ' αυτά είναι: το επίπεδο πρόσωπο, τα σχιστά μάτια ή λοξά σε σχήμα αμυγδάλου, ενώ τα χέρια και τα πόδια τους μπορεί να είναι κοντά και πλατιά, (Πολυχρονοπούλου, 2004).

Πολλά είναι τα αίτια που μπορούν να προκαλέσουν νοητική αναπηρία. Σε αρκετές περιπτώσεις τα αίτια αυτής είναι κληρονομικά ή γενετικής προέλευσης, υπάρχουν δε και περιπτώσεις, όπου δεν είναι εύκολο να εξακριβωθεί η ακριβής αιτία που προκάλεσε την αναπηρία, παρά την ιατρική διερεύνηση που έχει γίνει. Για αρκετά χρόνια υπήρχε διαφωνία μεταξύ των ειδικών για το αν η νοητική αναπηρία οφειλόταν σε κληρονομικούς ή περιβαλλοντικούς παράγοντες. Κάποιοι υποστήριζαν ότι οι νοητικές ικανότητες ενός ατόμου είχαν κατά κύριο λόγο γενετική προέλευση. Κάποιοι άλλοι, απέδιδαν τη μεταβλητότητα των ίδιων των ικανοτήτων, στις πολιτισμικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, κάτω από τις

---

⁶ Στην ιατρική ο όρος *χρωμοσωμική ανωμαλία* είναι δόκιμος, ενώ στην ειδική αγωγή η έννοια του όρου *ανωμαλία* ορίζει μια ιδιαίτερη θεωρητική προσέγγιση, πέραν της προσβλητικής αποτύπωσης της αναπηρίας ενός παιδιού.

⁷ Αποτελεί τη συνηθέστερη και μελετημένη μορφή, γενετικής προέλευσης, νοητικής υστέρησης. Πρόκειται για ανωμαλία των χρωμοσωμάτων (τρिसωμία στο 21ο ζεύγος). Η συχνότητα εμφάνισης του συνδρόμου είναι 1 στις 800 ζωντανές γεννήσεις. Αποτελεί το 10-20% των περιπτώσεων μέσης και βαριάς νοητικής υστέρησης (Selicowitz, 1990 στο Τζουριάδου & Κολούσια, 1994).

οποίες μεγάλωσε ένα παιδί. Στην πραγματικότητα όμως, για να γνωρίσουμε και να κατανοήσουμε ένα άτομο θα πρέπει να το αντιμετωπίσουμε συνολικά ως προσωπικότητα, διερευνώντας το συγκεκριμένο περιβάλλον στο οποίο ζει και αλληλεπιδρά μ' αυτό. Επομένως, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε κάτι τέτοιο, διότι η ανάπτυξη της νοημοσύνης ενός ατόμου επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό και από τις συνθήκες μέσα στις οποίες ζει, αλλά και από το γενετικό του υλικό, (Γκαλλάν Α., Γκαλλάν Ζ., 1997).

Συχνά παρατηρούνται πολλές ξεπερασμένες αντιλήψεις γι' αυτά τα άτομα με σύνδρομο Down, τα οποία τα εξισώνουν με αυτά με βαριά νοητική υστέρηση, (Rett, 1983 στο Σούλης, 2006), ενώ απορρίπτονται τέτοιου είδους γενικεύσεις από τους ειδικούς Παιδαγωγούς, (Bach, 1979 □ Speck, 1982 στο Σούλης 2006), αποφεύγοντας να περιγράψουν το τι είναι δυνατόν ή όχι να κατανοήσουν, (Ditmann & Kloepfer 1998 στο Σούλης 2006).

Σύμφωνα με τις στατιστικές του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας, αλλά και πρόσφατες διεθνείς έρευνες, το ποσοστό των παιδιών με νοητική αναπηρία κυμαίνεται γύρω στο 3% του γενικού πληθυσμού. Συγκεκριμένα στον Ελλαδικό χώρο θα πρέπει να υπάρχουν σήμερα κατά αναλογία 85.000 τέτοια άτομα. Επίσης, κάθε χρόνο θα πρέπει να γεννιούνται τουλάχιστον 1.500 παιδιά (1 ανά 100 γεννήσεις), τα οποία σε μια στιγμή της ζωής τους θα χαρακτηρισθούν ως παιδιά με νοητική αναπηρία και θ' απαιτήσουν ειδική φροντίδα και μεταχείριση, (Παρασκευόπουλος, 1980: 33 □ Βασιλείου, 1998: 53). Καθώς *«η ζωή του νοητικά καθυστερημένου ανθρώπου καθορίζεται από ένα μέγιστο όριο άμεσης και διαρκούς κοινωνικής εξάρτησης»*, (Speck, 1972:61 στο Σούλης, 1999). Ο φυσιολογικός άνθρωπος εξαρτάται ως ένα βαθμό από τους άλλους άρα και στο άτομο με νοητική αναπηρία αυτή η ανάγκη εξάρτησης φτάνει στο έπακρο, δηλαδή πρέπει να διατίθεται στο μέγιστο βαθμό, (Speck, 1972: 62 στο Σούλης, 1999: 67).

Συμπερασματικά, λοιπόν, θα λέγαμε ότι μπορεί οι άνθρωποι με νοητική αναπηρία να είναι μια ανομοιογενή ομάδα, δηλαδή, να διαφέρουν πολύ ο ένας από τον άλλο. Έχουν, όμως, ανάγκες, αισθήματα και ίδια δικαιώματα, όπως όλοι οι άνθρωποι. Η διεθνής έρευνα της τελευταίας εικοσαετίας, έχει καταδείξει ότι ακόμη και άτομα με σοβαρή νοητική αναπηρία μπορούν να μάθουν να επικοινωνούν, να αλληλεπιδρούν, να εργάζονται αλλά και να συνεργάζονται, αν τους δοθεί ουσιαστική αρωγή και διαπαιδαγώγηση. Παρόλα αυτά, όμως, έχουν την τάση να μαθαίνουν πιο αργά από τους περισσότερους ανθρώπους και να έχουν μεγαλύτερες δυσκολίες σε ορισμένους τομείς, όπως, να γίνονται κατανοητοί από τους

άλλους, να μαθαίνουν, να διαβάζουν ή να γράφουν και να αναπτύξουν δεξιότητες σε άλλους τομείς. Τα άτομα με νοητική αναπηρία μπορούν να αντιληφθούν πράγματα και να εξοικειωθούν με έργα έπειτα, από ειδική εκπαιδευτική παρέμβαση και υποστήριξη, (Πολυχρονοπούλου, 2004).

2. Η ΑΝΑΠΗΡΙΑ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

2.1 Ορισμός και θεματολογία της Παιδικής Λογοτεχνίας

Η επαφή με μια μορφή Τέχνης μπορεί να επιφέρει εκλεπτυσμό της προσωπικότητας και ειδικότερα στην περίπτωση της παιδικής ηλικίας, μια τέτοια είδους επαφή μπορεί να συνεισφέρει στο πλάσιμο σωστών ανθρώπων. Όπως αναφέρει ο Τζιάνι Ροντάρι «*Ο νους γεννιέται μέσα στον αγώνα, όχι μέσα στην ηρεμία*», διότι μπορεί να μας γαληνεύει αλλά και να μας αφυπνίζει, να μας εξημερώνει, καθώς στην ουσία δημιουργεί μέσα μας την κάθε μορφή σύγκρουσης, (Κοντολέων, 1988: 19).

Ως μία σπουδαία μορφή Τέχνης θεωρείται η Παιδική Λογοτεχνία που ορίζεται ως «*το σύνολο των αισθητικά δικαιωμένων κειμένων που είναι σε θέση να συμβάλλουν στη ψυχαγωγία των παιδιών και στην πνευματική τους καλλιέργεια, δηλαδή στην ανάπτυξη της ικανότητας για αντίληψη της ομορφιάς, στην ωρίμαση της προσωπικότητας και στη διαμόρφωση ελεύθερης συνείδησης*», (Γιάκου, 1989: 9). Αυτή πλάθει συνειδήσεις, διαμορφώνει σωστά αισθητικά κριτήρια και διευρύνει τη φαντασία. Προσφέρει ακόμη και τη γνωριμία με άλλους τόπους, άλλες εποχές· επεκτείνει την αισθητική και αισθαντικότητα, μετατρέποντας τις γνώσεις σε απόψεις. Παράλληλα, φιλιώνει τον άνθρωπο με τον εσωτερικό του κόσμο, καταπολεμώντας τη μοναξιά με τη δημιουργική απασχόληση. Με αποτέλεσμα να δημιουργεί ανθρώπους με ενδιαφέροντα, ευχάριστους για τον εαυτό τους αλλά και για τους άλλους. Τέλος, αναδιαμορφώνει τις ατομικές δεξιότητες του και μετατρέπει τα ατομικά μειονεκτήματα ή ιδιαιτερότητες σε αφορμές προβληματισμού, (Κοντολέων, 1988).

Από το 1970 και ειδικότερα μετά τη μεταπολίτευση (1974) έχουμε μια εντυπωσιακή αύξηση των παιδικών λογοτεχνικών βιβλίων, που οφείλεται σε ποικίλους λόγους, όπως οι κοινωνικές ανακατατάξεις, οι πολιτικές συγκρούσεις, η επικράτηση των παιδαγωγικών αντιλήψεων της ψυχοκοινωνιολογίας, καθώς και η εξέλιξη της τεχνολογίας και το οικολογικό. Όλες αυτές οι εξελίξεις έδωσαν πλούσιο υλικό για την διαμόρφωση μιας Παιδικής Λογοτεχνίας που να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες παιδαγωγικές θεωρίες με κέντρο το παιδί και την προσωπικότητα του. Εκείνη την περίοδο έχει σχεδόν υποχωρήσει ο ηθικοδιδασκισμός που επικρατούσε μέσα στα κείμενα των προηγούμενων δεκαετιών. Πλέον το παιδί μπορεί να συμμετέχει σε όλα τα κοινωνικοπολιτικά δρώμενα και να παρακολουθεί

τις επιστημονικές εξελίξεις, διαμορφώνοντας το ίδιο προσωπικότητα, (Κατσίκη-Γκίβαλου, 2008¹⁴). Ειδικότερα, τη δεκαετία του 1980 επιτελείται μια χαρακτηριστική αύξηση παιδικών βιβλίων με διευρυμένο θεματικό προσανατολισμό, (Ασωνίτης, 2001: 164).

Παράλληλα, οι συγγραφείς άρχισαν να ασχολούνται με θέματα που άλλοτε θεωρούνταν «ακατάλληλα» για τα παιδιά, λόγω ηλικίας, και με ζητήματα όμως που απασχολούσαν το σύγχρονο άνθρωπο, όπως ο ρατσισμός, η βία, τα ναρκωτικά, το οικολογικό, η μετανάστευση, το διαζύγιο, οι ενδοοικογενειακές και διαπροσωπικές σχέσεις, η μοναξιά, η διαφορετικότητα, η αναπηρία, η σχολική ζωή, η επιστήμη και η τεχνολογία ενώ διαφαίνεται η τάση των συγγραφέων να απευθύνονται σε όλα τα παιδιά του κόσμου, προσεγγίζοντας πιο πολύ το «νέο κοσμοπολιτισμό» και ειδικότερα την πολυπολιτισμικότητα και την παγκοσμιοποίηση, (Αναγνωστόπουλος, 1991: 109 □ Ασωνίτης, 2001, όπ.π: 164). Με γνώμονα την προβολή των αιτημάτων που επιτάσσει η κοινωνία, προσαρμοσμένα στην απόκτηση της κοινωνικής συνείδησης από τα νεότερα μέλη της, (Αναγνωστόπουλος, 2001).

Η Παιδική λογοτεχνία, λοιπόν, οδηγούμενη να καταγράφει και να περιγράφει τα κοινωνικά φαινόμενα, αποτελεί όχι μόνον έναν από τους κατεξοχήν κυριότερους τρόπους προβολής της ετερότητας αλλά και κοινωνικής ευαισθητοποίησης σε θέματα κοινωνικού αποκλεισμού και διακρίσεων, (Λαλαγιάννη, 2003), παράλληλα, αποτελεί και ένα κάτοπτρο αντανάκλασης των πολιτισμικών συμπεριφορών, (Saunders, 2004).

Σε αντιδιαστολή με την παλαιότερη, η σύγχρονη Παιδική Λογοτεχνία διακατέχεται από την τάση των συγγραφέων να προσεγγίζουν όλο ένα και περισσότερο κοινωνικά θέματα στα έργα τους. Καθότι, στόχος τους είναι η ρεαλιστικότητα, διόλου εμφανιζόμενη ως απογυμνωμένη από την πραγματική ζωή αλλά απεικονίζοντας πιστά αυτή. Ο ρεαλισμός μέσω της φαντασίας με τρόπο καθαρά βιωματικό και παιδαγωγικό. Καθώς, όπως αναφέρει ο Αναγνωστόπουλος, (1982: 85-86): *«Ο ρεαλισμός, όπως εμφανίζεται στα σύγχρονα παιδικά βιβλία, δε σημαίνει απογύμνωση της ζωής... Η φαντασία προβάλλει το ρεαλισμό κατά τρόπο παιδαγωγικό και βαθιά βιωματικό. Ο ρεαλισμός είναι περισσότερο ζήτημα ύφους. Και μπορούν εντελώς φανταστικά θέματα να δοθούν κατά ρεαλιστικό τρόπο, αληθοφανή και πειστικά»*. Με βάση αυτή την θεωρητική αλλά και την ανάγκη ερμηνείας της πολυσύνθετης πραγματικότητας καταγράφεται μια θεματική ποικιλία που σταδιακά εξελίσσεται, ενώ παρόμοιες θέσεις υποστήριζε και ο Δελώνης, (1986: 47-49).

Με κριτήριο την αναγκαιότητα προς το παιδαγωγικό και ρεαλιστικό τρόπο απόδοσης των θεμάτων, οι συγγραφείς αναγνώρισαν ότι τα παιδιά είναι υπάρξεις «σοβαρές» και με κρίση και δεν πρέπει να αποκλείονται από την πραγματικότητα και από τα σοβαρά κοινωνικά θέματα, όπως η αρρώστια, ο πόνος, ο θάνατος, η ασθένεια και η αναπηρία, (Ρούσσικου - Αρμαγανίδη, 1998), έτσι δημιουργήθηκε η ανάγκη συγγραφής λογοτεχνικών βιβλίων που απευθύνονται σε παιδιά και ασχολούνται με τη θεματική της αναπηρίας. Όπως μας αναφέρει ο Ρηγάτος (1989), τέτοια ζητήματα, πλουτίζουν τη θεματογραφία της και τις σελίδες της προκαλώντας τόση ένταση, όση και τα πραγματικά γεγονότα. Το ίδιο υποστηρίζει και ο Αναγνωστόπουλος, (1991: 108), ότι τα παιδικά λογοτεχνήματα που έχουν «ως ήρωες παιδιά με ειδικές ανάγκες ή κάποια σωματική αναπηρία εμπλουτίζουν την Παιδική Λογοτεχνία», όπως «*Το βιβλίο του τυφλού*» του Χρήστου Σκανδάλη και η «*Αργυρώ*» της Νίτσας Τζώρτζογλου κ.ά.

Παράλληλα, το λογοτεχνικό κείμενο που θίγει το ζήτημα της «αναπηρίας» εξαιτίας κάποιου ειδικού προβλήματος του ήρωα, προκαλεί συγκινήσεις, «*Οι συγκινήσεις που αντιπροσωπεύονται στη λογοτεχνία δεν είναι, ούτε για τον συγγραφέα, ούτε για τον αναγνώστη, οι ίδιες όπως οι συγκινήσεις της «πραγματικής ζωής». Αναπλάθονται εν ηρεμία, εκφράζονται - δηλαδή αποδεσμεύονται - με την ανάλυση. Είναι αισθήματα συγκινήσεων, είναι επιγνώσεις των συγκινήσεων*», που από την πλευρά τους βοηθούν το νεαρό αναγνώστη να εμπλακεί στο εσωτερικό του θέματος και να το κατανοήσει, (Wellek & Warren, χ.χ.: 47). Είναι θεμιτό τα αισθήματα που προκαλούν τα συγκεκριμένα κείμενα να οδηγούν σε μια λυτρωτική δύναμη. «*Το κείμενο πρέπει να πλησιάζει τη φαντασία με τρόπο που να θυμίζει την κάθαρση στην αρχαία τραγωδία, δηλαδή ν' απελευθερώνει τα συναισθήματα*», (Ρούσσικου - Αρμαγανίδη, 1998: 25). Σύμφωνα με τον James Redfield⁸ η βιβλιοθεραπευτική κάθαρση αποτελεί «*μια μορφή συμμετοχής στα παθήματα των ηρώων μέσα από την οποία επιτυγχάνεται η μάθηση*». Αυτή η κάθαρση θα επιτευχθεί μέσω της *μίμησης*, δηλαδή της συμμετοχής στα δρώμενα μέσω της ανάγνωσης αλλά και της ευρύτερης προσέγγισης του λογοτεχνήματος. Η μίμηση υπερβαίνει τη φαντασία□ ενώ και αυτή με τη σειρά της, όταν εκφράζεται μέσω ενός λογοτεχνικού δημιουργήματος, γίνεται μίμηση, δια της *κάθαρσης*, (Παπαδοπούλου, 2004: 110,113).

---

⁸ Redfield J., Nature and Culture in the Illiad: the Tragedy of Hector, 1979, μτφρ. στα Ελληνικά: 1992, από τις εκδόσεις Ευρύαλος. Επίσης, πρβλ. Ρητορική Αριστοτέλη, 1371b, «το μανθάνειν ήδύ».

2.2 Η Αναπηρία μέσα στα Παιδικά Λογοτεχνικά βιβλία

Η αναπηρία, είτε ως εκ γενετής δυσλειτουργία, είτε ως επίκτητη, απασχολούσε μόνο ένα μικρό συγγραφικό τμήμα των παιδικών λογοτεχνημάτων. Στον Ελλαδικό χώρο, αρχίζει να διαπερνά στην Παιδική Λογοτεχνική αφήγηση, τη δεκαετία του 1980, αφού τα πρώτα βιβλία που εμφανίζονται με ανάλογο θέμα χρονολογούνται –με κάποιες ελάχιστες εξαιρέσεις το 1975⁹ και το 1980¹⁰– από το 1986 και έπειτα, (Καρακίτσος, 2001). Το έναυσμα, βέβαια, δόθηκε, όταν το 1981 ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) αποφάσισε να το κηρύξει ως «Διεθνές Έτος για τα Άτομα με Ειδικές Ανάγκες», με αφορμή αυτό, αντιλήφθηκαν ότι στο συγκεκριμένο τομέα δεν υπήρχε επαρκές εξωσχολικό υλικό. Ως προς αυτό αποφάσισε να συνδράμει η Διεθνής Οργάνωση Βιβλίων για τη Νεότητα (IBBY) δημιουργώντας ειδικά προγράμματα, με σκοπό τη συγγραφή αλλά και την επιλογή βιβλίων που θα απεικόνιζαν και θα περιέγραφαν χαρακτήρες με κάθε είδους αναπηρία.

Επιπρόσθετα, ως προς αυτό συνετέλεσαν, οι απαιτήσεις των καιρών στο τέλος του 20ου αιώνα και η διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού (Αρχή 5^η – «*Το παιδί που μειονεκτεί σωματικά, διανοητικά ή κοινωνικά θα απολαμβάνει ιδιαίτερη μεταχείριση, εκπαίδευση και φροντίδα, που απαιτεί η ειδική κατάσταση του*»), αλλά και οι ξεχωριστές ευαισθησίες των συγγραφέων οι οποίοι έδωσαν πλούσια συγγραφική παραγωγή. Αυτά τα Παιδικά Λογοτεχνήματα, όπως θεωρεί η Ανδρουτσοπούλου, (1990), θα συνεισέφεραν στην ευαισθητοποίηση του κοινωνικού συνόλου, στην κατανόηση και αποδοχή των προβλημάτων των παιδιών αυτών, με απώτερο στόχο την εξασφάλιση σωστής αντιμετώπισής τους από το κοινωνικό σύνολο.

Τα άτομα με αναπηρία εμφανίζονται ως ήρωες της σύγχρονης Ελληνικής Παιδικής και Νεανικής Λογοτεχνίας με σταθερότητα τα τελευταία τριάντα (30) χρόνια. Ύστερα από σχετική έρευνα, (Τζαφεροπούλου, 1999) για την περίοδο 1986-1998 είχε ανευρεθεί ότι στον ελλαδικό χώρο εκδόθηκαν δεκαέξι (16) Παιδικά και Νεανικά λογοτεχνήματα με αυτόν τον θεματικό πυρήνα. Πρόκειται για κείμενα που αναγνώσθηκαν, συζητήθηκαν αλλά και αγαπήθηκαν. Οι συγγραφείς τους με ευαισθησία και ευθύνη προσέγγιζαν ρεαλιστικά ποικίλες περιπτώσεις νεαρών ατόμων με αναπηρία και με κάθε είδους μορφή της.

⁹ Καλαπανίδας, Κώστας (1975). Ο κύκλος (Γράψε ελεύθερα). Αθήνα: Γκρέκα.

¹⁰ Τζώρτζογλου, Νίτσα (1980). *Προ Χριστού στη Βραυρόνα*. Αθήνα: Εστία. Αγαπητού Ι. (1982), *Η τυφλή πρωταθλήτρια*. Αθήνα: Καρδιά. Σακελλαρίου Χ. (1984). *Ο Ντάκος* (αντιστασιακά διηγήματα). Αθήνα: Κέρδος.

Επίσης, η Β. Dankert στο 17 Συνέδριο της IBBY το 1980 στην Πράγα σχετικά με τη θεματολογία και τις εξελίξεις στο χώρο της Παιδικής Λογοτεχνίας παρατήρησε ότι το άτομο με νοητική αναπηρία είναι ένα θέμα που ενδιαφέρει αλλά και συγκινεί τους συγγραφείς. Καθώς, αντλούν τις εμπνεύσεις τους, είτε λόγω προσωπικού βιώματος και εμπειρίας, είτε λόγω θεωρητικών γνώσεων και εσωτερικών κινήτρων, προσπαθώντας να εξοικειώσουν το παιδί-αναγνώστη με το θέμα αυτό αλλά και να του καλλιεργήσουν ανθρωπιστικά αισθήματα. Όπως αναφέρει η Τζαφεροπούλου, ο λογοτέχνης που καταπιάνονταν μ' αυτό το θέμα έπρεπε να έχει τις απαραίτητες γνώσεις, είτε εμπειρικές, είτε θεωρητικές αλλά και την κατάλληλη ευαισθησία, *«ώστε να φέρει τον μικρό αναγνώστη σε επαφή μ' ένα κοινωνικό θέμα και έναν υγιή κοινωνικό προβληματισμό.»*, (1994: 57).

Μετά το συνέδριο εκδόθηκαν αρκετά βιβλία ειδικά για τα παιδιά με νοητική αναπηρία αλλά και βιβλία που αναφέρονται ταυτόχρονα σε ανάπηρα αλλά και υγιή παιδιά-αναγνώστες. Εντούτοις, αξίζει να σημειωθεί ότι στο Όσλο της Νορβηγίας λειτουργεί «Κέντρο βιβλίου για παιδιά με ειδικές ανάγκες» κατά το οποίο δημιουργήθηκαν αρκετά λογοτεχνικά βιβλία προσαρμοσμένα στις ανάγκες των παιδιών με ειδικές ιδιαιτερότητες, (Ανδρουτσοπούλου, 1990).

Σύμφωνα με την Σταθάτου (2004), κάποιες φορές μπορεί ένας ζωντανός οργανισμός να διαφέρει από το μέτρο και το πλαίσιο που οι κοινωνίες προσδιόρισαν ως κριτήριο για να περιγράψουν το φυσιολογικό και μη φυσιολογικό. Η λογοτεχνία λειτουργούσε ως «καθρέπτης» της πολιτισμικής ταυτότητας των κοινωνιών. Κάτι παρόμοιο ισχυρίζεται και ο Quicke, (1985:10) ότι *«η λογοτεχνία αναπαριστά τη ζωή. Και η ζωή είναι, κατά ένα μεγάλο ποσοστό, μία κοινωνική πραγματικότητα, παρ' όλο που ο φυσικός κόσμος και ο εσωτερικός ή υποκειμενικός κόσμος έχουν γίνει αντικείμενα λογοτεχνικής μιμήσεως. Ο ίδιος ο ποιητής είναι μέλος της κοινωνίας, κάτοχος ορισμένης κοινωνικής θέσεως»*. Όμως, είναι δυνατόν να δοθούν λάθος συμπεράσματα στην περίπτωση της υποκειμενικότητας, αντί αυτού θα μπορούσε να βοηθήσει με τα καταλυτικά μέσα που διαθέτει προς την κατεύθυνση της αναγνώρισης, της ισοτιμίας και της ενσωμάτωσης των ανθρώπων με αναπηρίες, (Wellek & Warren, χ.χ.: 117).

Η άποψη αυτή της Σταθάτου μας παραπέμπει στις παλιές στερεοτυπικές αντιλήψεις της κοινωνίας. Παλαιότερα, παρατηρούσαμε αρκετές αρνητικές αντιλήψεις που επικρατούσαν για τα άτομα αυτά, τροφοδότησαν στη λογοτεχνία εικόνες προκατάληψης και δεισδαιμονίας για πολλούς αιώνες και κείνη έδωσε σε παγκόσμια κλίμακα χαρακτήρες που

συνέδεαν το άσχημο με το κακό, το κτηνώδες με το σωματικά παραμορφωμένο. Οι λογοτεχνικοί χαρακτήρες με αναπηρία προκαλούν τον οίκτο ή είναι παθητικοί, ή αντίθετα υπερήρωες, πάντως τόσο στη μια περίπτωση όσο και στην άλλη δεν αποδίδονται με φυσικότητα να συμμετέχουν στα συμβάντα της καθημερινότητας, (Blaska, 2003: 6). Με την ίδια οπτική παρουσίασε το άτομο με νοητική αναπηρία, ως ένα καταδικασμένο αιώνια και αλλού το μη αρτιμελές πρόσωπο παρουσιάστηκε ως αντικείμενο λύπης, ευσπλαχνίας ή ειρωνείας, (Wolfensberger, 1972). Ομοίως, και ο Αμερικανός Elliot (1982), εκτιμά ότι η λογοτεχνία υπήρξε διαχρονικά «προμαχώνας παραπληροφόρησης» αναφορικά με την αληθινή εικόνα του ανθρώπου με αναπηρία, (Σμερτζίδου, 2008).

Παρόλα αυτά, σήμερα, οι σύγχρονοι συγγραφείς παιδικών βιβλίων δεν εμμένουν στα παραδοσιακά στερεότυπα και τα διπολικά πρότυπα, αλλά σκοπός τους είναι η απεμπλοκή από το πρόβλημα, ενώ χρειάζεται να το συγγέουν με όλες τις φάσεις και τις δραστηριότητες των παιδιών, αποσκοπώντας στην ευρύτερη αποδοχή και πιο ομαλή κοινωνικοποίηση, αλλά και προσδίδοντας χαρακτήρες περισσότερο «αληθινούς και λογοτεχνικούς», (Παπαδάτος, 1995: 734). Αν και ένας από τους στόχους της Παιδικής Λογοτεχνίας θεωρείται η «μύηση» του παιδιού-αναγνώστη στην αναγνώριση του «άλλου», του διαφορετικού αλλά και στην αποδοχή του, παρά ταύτα τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις σχετικά με την αναπηρία έχουν βαθύτερες ρίζες. Ωστόσο, αυτές *«απέχουν κατά πολύ από μια σύγχρονη οπτική που προβάλλει τον άνθρωπο με αναπηρία να διεκδικεί μια κοινωνική παρουσία απαλλαγμένη από στερεότυπα»*, (Σμερτζίδου, 2008: 1).

Σ' αυτό το σημείο αξίζει ν' σημειωθεί ότι τα τελευταία χρόνια ως επί τω πλείστον άρχισε να διευρύνεται η θεματική γκάμα των μορφών της αναπηρίας στην Παιδική Λογοτεχνία. Καθότι, στα παλαιότερα εν γένει Παιδικά λογοτεχνικά έργα, η αναπηρία παρουσιαζόταν σε περιορισμένες μορφές της όπως η κινητική αναπηρία ή η νοητική αναπηρία και αργότερα οι αισθητηριακές αναπηρίες (τυφλότητα, κώφωση). Τα τελευταία χρόνια με την εξέλιξη της ιατρικής επιστήμης βλέπουμε ότι εμφανίζονται και νέες μορφές σ' αυτά όπως διάφορες διαταραχές λόγου, γραφής (δυσλεξία, δυσγραφία κ.ά.), μαθησιακά προβλήματα, παιδικός-νεανικός διαβήτης, παχυσαρκία, νευρική ανορεξία, παιδικός καρκίνος, σύνδρομο Down, νανισμός, αυτισμός, σκλήρυνση κατά πλάκας, ψυχική διαταραχή κ.ά., ενώ άλλα επιδιώκουν την εξοικείωση των παιδιών με τον χώρο του νοσοκομείου¹¹. Αν και όπως

---

¹¹ Γιαννίκου Κατερίνα, *Δε φοβάμαι το νοσοκομείο*, Εκδ. Μοντέρνοι Καιροί, Αθήνα, 1997.

παρατηρούμε, τα παραπάνω συνέβαλαν ώστε να αυξηθεί η παραγωγή βιβλίων με θέμα την απεικόνιση της αναπηρίας, ωστόσο, υπήρχε και συνεχίζει να υπάρχει μικρό ποσοστό βιβλίων με το συγκεκριμένο θέμα, συγκριτικά με τον αριθμό παιδικών βιβλίων που εκδίδονται κάθε χρόνο, (Blaska, 2004).

Εν συνεχεία, έπεται μία σύντομη παρουσίαση πεζών κειμένων της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, τα οποία απευθύνονται σε ευρύτερο αναγνωστικό κοινό της περιόδου 1922-1988. Στο περιεχόμενό τους εμπλέκουν άτομα με κάποια αναπηρία και η παρουσίασή τους στην εργασία, στοχεύει στο σχηματισμό μιας όσο γίνεται ολοκληρωμένης άποψης όσον αφορά το θετικό ή αρνητικό φορτίο των αντιλήψεων των συγγραφέων προηγούμενων δεκαετιών, συγκριτικά με την τελευταία τριακονταετία που εξετάζεται εδώ. Εκτός των λογοτεχνικών κειμένων στη σύντομη επισκόπηση περιλαμβάνονται και έργα-καταγραφές προσωπικών εμπειριών, θεραπειών που εργάστηκαν με άτομα με αναπηρίες. Έτσι θα παρουσιαστεί η επικρατούσα στάση για το άτομο με αναπηρία μέσω αυτών των εκδόσεων.

2.3 Σύντομη Επισκόπηση κειμένων της Ελληνικής Πεζογραφίας που αναφέρονται στα παιδιά με αναπηρίες από τις αρχές έως τα τέλη του 20ου αιώνα (1922-1988)

*«Μογγόλι;» ρώτησε η υπεύθυνη ανασηκωμένη στο γραφειάκι.
«Τι άλλο περιμένατε; Τι θέλουν και τα στέλνουν, θεέ μου συγχώρα με, γιατί δεν
τα καρδώνουνε εδεκεί επί τόπου με το που γεννιούνται ν' αποφεύγουν κι αυτά
την ταλαιπωρία κι εμείς κι οι γονείς και όλοι».
Πίτσα Σωτηράκου, Καιάδας Α.Ε*

Στο άμεσο παρελθόν, η Παιδική Λογοτεχνία σποραδικά είχε ασχοληθεί με ένα θέμα τόσο ευαίσθητο, όπως τα άτομα με αναπηρία. Θεωρούνταν ένα θέμα «ταμπού» το οποίο έπρεπε να παραμείνει ανέγγιχτο, λόγω των στερεοτύπων και των προκαταλήψεων της εποχής. Ήταν κατακριτέο από τις αντιλήψεις της εποχής και έξω από τα επιτρεπτά όρια της. Μέσα από την έρευνα των λογοτεχνικών κειμένων, πέραν του ότι θα καταγραφούν οι στάσεις και οι αντιλήψεις που διαφαίνονται μέσα από αυτά για την εκάστοτε κοινωνική ομάδα, κατά την διάρκεια των δεκαετιών, αλλά θα αναφερθούν και οι επιστημονικές έρευνες που έχουν διεξαχθεί για αυτό το θέμα στην πορεία της Ελληνικής Πεζογραφίας.

Το παιδί με αναπηρία, «καθυστερημένο¹²» όπως το αναφέρει ο Ρηγάτος, (1989:167) από παλαιότερα άρχισε να απασχολεί τους ερευνητές, ως θέμα και ως πηγή για την εκάστοτε έρευνά τους, αλλά και ως ένα δυσεπίλυτο, «πολύ σοβαρό και διαρκές πρόβλημα», (Ρηγάτος, 1989:167) που απασχολούσε όλη την κοινωνία. Άλλοτε ως σιωπηρό μυστικό καλά διαφυλαγμένο από τον κοινωνικό περίγυρο της μικρής κοινωνίας, άλλοτε ως κοινή παραδοχή, ή ως περίγελο του χωριού, συνέχιζε να παρεμβάλλεται, να επηρεάζει αλλά και να επηρεάζεται από τις ζωές των άλλων. Το ίδιο ήταν δυστυχισμένο αλλά και πηγή δυστυχίας, αφού αποτελούσε κυρίως ένα βάρος αλλά και μια εστία κακών, συμφοράς ή θλίψης για το οικογενειακό του περιβάλλον. Επίσης, η παρουσία του εκτός από την συχνή ανάγκη φύλαξης, επίβλεψης και φροντίδας, συνεπαγόταν και διαπληκτισμούς, συγκρούσεις και ξεσπάσματα μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο, αλλά και εκτός του. Πέραν αυτής της κατάστασης το παιδί

---

¹² Με νοητική αναπηρία.

με αναπηρία θα είχε να αντιμετωπίσει και τον εκάστοτε εχθρικό κοινωνικό περίγυρο και μέσω αυτού την κατακραυγή, τους περίγελους και τα αποκρουστικά σχόλια.

Μέσα σ' όλη την κοινή πραγματικότητα, ένα τέτοιο θέμα δεν θα μπορούσε να μείνει έξω από τα όρια και τα ενδιαφέροντα της λογοτεχνίας, εφόσον «...και δραματικότητα έχει και κοινωνικά φαινόμενα προκαλεί», (Ρηγάτος, 1989:167). Έτσι, παρατηρούμε χαρακτήρες με οποιαδήποτε μορφή αναπηρίας να διαγράφονται μέσα στα διηγήματα, είτε ως πρωταγωνιστές, είτε ως απλοί παρατηρητές, που να επηρεάζουν ή όχι την εξέλιξη της υπόθεσης.

Ως πρώτη αναφορά στα πεζά κείμενα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας σε άτομα με αναπηρία, τα οποία περιπλέκονται γύρω από την ιστορία, γίνεται γύρω στο 1922 με το μυθιστόρημα του Γεώργιου Δροσίνη¹³ «Έρση»¹⁴, στο οποίο μετέχει ένα κωφάλαλο παιδί. Ο ίδιος ο συγγραφέας μάλιστα θεωρούσε ότι «από τεχνικής απόψεως και γλωσσικής μορφής είναι το καλύτερο πεζογράφημά» του. Με το μυθιστόρημα του αυτό, ο Δροσίνης βρίσκει την ευκαιρία να αναφερθεί στις αντιλήψεις των ανθρώπων της εποχής του για την αντιμετώπιση αυτών των παιδιών και ταυτόχρονα υποδεικνύει το «δέον γενέσθαι». Με διάθεση χιούμορ αναδεικνύει την ολιγωρία της γραφειοκρατίας αλλά και την έλλειψη μόρφωσης των υπαλλήλων του κρατικού μηχανισμού.

«-Ωχ αδελφέ, μυστήρια και μυστήρια, βάνετε με το νου σας. Κάπου τους έτρωγε χαράμι το ψωμί το βουβό και μας πεσκεσάρησαν στη δημαρχία φόρτωμα. Να 'χε τη γνώση μονάχο του να πέσει να πνιγεί να γλιτώσει κι αυτό κι εμείς.

-Μα, κύριε Δήμαρχε, όχι, μη μιλάτε έτσι! είπε με παρακλητική σχεδόν φωνή η Έρση.

-Και τι θες, κυρά μου, ρομάντζες; Εδώ παλεύουν για το ψωμί και χάνονται άνθρωποι γεροί και το «σημειωμένο» τώρα θα 'χομε έγνοια;», (σσ.127).

Τέλος, ο συγγραφέας αναφέρεται με θαυμασμό στα δύο μεγάλα παραδείγματα θέλησης και ψυχικής δύναμης τη Λάουρα Μπρίτζμαν κι ύστερα την περίφημη Έλεν Κέλλερ, τυφλές και κωφάλαλες, που χάρη στη θέληση τους πέτυχαν το ακατόρθωτο, παρουσιάζοντας τες απ' τα λόγια της πρωταγωνίστριας Έρσης, θετής μητέρας του κωφάλαλου παιδιού.

---

¹³ Δροσίνης Γεώργιος (9 Δεκεμβρίου 1859 - 3 Ιανουαρίου 1951, 92 ετών) ήταν Έλληνας ποιητής, πεζογράφος και δημοσιογράφος. Ήταν ένας από τους πρωτοπόρους της Νέας Αθηναϊκής Σχολής στην ποίηση και της ηθογραφίας στην πεζογραφία. Η πρώτη ποιητική του συλλογή *Ιστοί Αράχνης* σηματοδότησε την εμφάνιση της Νέας Αθηναϊκής Σχολής ενώ το διήγημά του *Χρυσούλα* κέρδισε το πρώτο βραβείο στον πρώτο διαγωνισμό διηγήματος του περιοδικού «Η Εστία» το 1883.

¹⁴ Δροσίνης, Γ. (2000) «Έρση», Αθήνα: Ίνδικτος. (Α' έκδοση: 1922).

Ολόκληρο το βιβλίο εστιάζεται όχι μόνο σε μια σωστή παιδαγωγική μέθοδο που φαίνεται να γνωρίζει καλά ο Δροσίνης αλλά κυρίως στην αγάπη, στην κατανόηση, στην ανακάλυψη των ικανοτήτων του παιδιού με αναπηρία¹⁵. Ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος παρατηρεί ότι ο Δροσίνης ήταν ένας ωφέλιμος ποιητής από την άποψη ότι ήταν το ασφαλέστερο καταφύγιο για την επιλογή νεοελληνικών παιδικών βιβλίων. Όσο για το συγκεκριμένο του μυθιστόρημα αναφέρει ότι «*πρόκειται για ένα βιβλίο όπου η δημοτική γλώσσα έχει βρει την αέριαι ομορφιά της*»¹⁶.

Από το 1933 έχουμε μια πιο εκτενής αναφορά με το διήγημα του Γιώργου Δενδρινού¹⁷ «*Οι ψιλοδουλειές της φρόνησης*»¹⁸ από το βιβλίο του «*Ο άνθρωπος που τα δεχόταν όλα*». Με πρωταγωνίστρια ένα κορίτσι που γεννήθηκε με νοητική αναπηρία. Μέσα σ' αυτό διαφαίνεται η πληθώρα αμφιθυμικών συναισθημάτων και αντιλήψεων εκείνης της εποχής τόσο εντός οικογενειακού πλαισίου όσο και στον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο. Καθώς, η λύπη ακολουθείται από την οργή, η οργή από την άρνηση κι αυτή από ενοχή, κι η ενοχή από νέα στεναχώρια και θλίψη. Διογκώνεται ένας μεγάλος φαύλος κύκλος, ενώ τα προβλήματα διαδέχονται το ένα το άλλο.

Είναι απολύτως αποδεκτή, όπως μας περιγράφεται στο διήγημα η άγνοια των γονέων με αυτό το ιατρικό θέμα. Φυσικό ήταν για εκείνη την εποχή να μην γνώριζαν, είτε λόγω της οικονομικής ένδειας, είτε λόγω της αμάθειας των γονέων. Όλα αυτά είχαν σαν αποτέλεσμα την ελλιπή ιατρική παρακολούθηση του κοριτσιού ώστε η υστέρηση της να δυσκολέψει την μετέπειτα ζωή της. Όσο μεγαλώνει τα ελαττώματά της ή θα αγνοούνται συστηματικά ή θα αντιμετωπίζονται με λανθασμένο τρόπο. Εξάλλου, δεν ήταν λίγες οι φορές που το ελάττωμα-η ιδιαιτερότητα αναγνωρίζονταν με λάθος τρόπο και όχι στη σωστή του διάσταση.

«...ή Μαρούλα του εΐτανε πιά τεσσάρων χρονῶ και δεν είχε βγει από το στόμα της μιά λέξη! Δέν ἔκανε νά ρωτήσῃ τίποτα, δεν ἤθελε να μάθει κι ἄφηνε τή γυναίκα του να τρέχει από ζορκίστρα σε μάγισσα κι ἀπ' τα θεοτικά στά ζωτιστικά », (σφ. 77.)

---

¹⁵ Βαρελλά Α., Ο Γεώργιος Δροσίνης και τα παιδιά με ειδικές ανάγκες, *Διαδρομές στο χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους*, τ.χ 55, Φθινόπωρο, 1999, σσ. 185-189.

¹⁶ Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, «Γ. Δροσίνης Ποιητής Αθηναίος, ποιητής του καιρού του», *Νέα Εστία*, τόμ. 583, τ.χ. 71, σσ.17, Αθήνα, 1951.

¹⁷ Κεφαλλονίτης βιοπαλαιστής γεννημένος το 1904. Δοκιμάστηκε σκληρά έχοντας φυματίωση και ζώντας πολύ φτωχικά. Πρωτοπαρουσιάζεται στα γράμματα το 1929 μ' ένα διήγημα που δημοσιεύτηκε στα «Ελληνικά Γράμματα» του Κ. Μπαστιά.

¹⁸ Δενδρινός, Γ. (1981). «*Οι ψιλοδουλειές της φρόνησης*» βρίσκεται στο βιβλίο «*Ο άνθρωπος που τα δέχεται όλα*» με την επιμ. Βλάχου Φ., Αθήνα: Κείμενα, 73σ. (Α' έκδοση Γκοβόστη 1933).

Ας μην παραλείψουμε τις επικρατούσες συνθήκες στην Ελλάδα εκείνη την περίοδο, διότι το 1932 επιδεινώθηκε η παγκόσμια οικονομική κρίση που ξέσπασε το 1929 και φυσικά επηρέασε και την ελληνική οικονομία. Οι επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία θα αποτυπωθούν σε όλη την επόμενη περίοδο μέχρι την έκρηξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η ελληνική οικονομία επλήγη από την κρίση επειδή βασιζόταν, σε μεγάλο βαθμό στις εξαγωγές αγροτικών προϊόντων (σταφίδα, καπνός) για τα οποία μειώθηκε αισθητά η ζήτηση, με αποτέλεσμα η αγροτική τάξη να υποστεί και τις συνέπειες.

«—Ό,τι καί νά 'χει θα 'ναι γεννητικό του, γυναίκα...

Ναί, δέ σοῦ λέω, ἄς τό ἰδεῖ...μά φοβᾶμαι μή μᾶς ξανοίξουνε δουλειές αὐτοί οἱ τσαρλατάνοι! Καί μᾶς πλάκωσ' ἡ φαμίλια – τό βλέπεις – καί λιγόστεψαν κι' οἱ δουλειές...», (σσ. 77).

Ο φόβος και η κατακραυγή της κλειστής κοινωνίας ήταν ένας άλλος λόγος που οι γονεῖς κρατούσαν το «καθυστερημένο παιδί», ἐγκλειστο στο σπίτι μήπως και «ρεζίλευτούν».

«Στά ὀχτώ της χρόνια περπατοῦσε λεύτερα μά μέ κόπο κατόρθωνε ν' αποτελειώσκει μιὰ φράση κ' οἱ λέξεις πού 'χανε βγεῖ ἀπό το στόμα της ἴσαμε...πενήντα...Ἀκόμα καί τό βάδισμά της εἶτανε ἄργό, κοντό, κ' ἰδιότροπο», (σσ. 78).

Εν κατακλείδι, την πήγανε σχολείο «Στό σχολεῖο τή δεχτήκανε ἀπό ὑποχρέωση – σύμφωνα μέ τό Νόμο», (σσ.78-79). Ὄπου αποδείχθηκε «ανεπίδεκτη μαθήσεως λόγω βλακειᾶς ἀπό κληρονομικό και μεταδοτικό νόσημα», (σσ. 79) . Αργότερα μεγάλωσε η Μαρούλα και στα δεκαεννιά της ερωτεύτηκε, όμως λόγω των απαρχαιωμένων αντιλήψεων των δικών της ένα τέτοιο παιδί δεν είχε δικαίωμα σ' αυτή τη φυσιολογική ζωή και έτσι οι γονεῖς της την υπέβαλλαν σε τιμώρια μέχρι σχεδόν την βιολογική εξόντωση της.

Μετέπειτα, το 1965 εκδίδεται το διήγημα του Δημήτρη Χατζή¹⁹ «*Η Ωρα της φουρονεριάς*»²⁰ από το βιβλίο του «*Ανυπεράσπιστοι*». Σ' αυτό περιγράφεται η ζωή σε μια φτωχογειτονιά του Πειραιά, όπου η μάνα είναι ιερόδουλη και ο υγιής γιός της φροντίζει τον αδερφό του με κινητική αναπηρία. Ανάμεσά τους αναπτύσσεται μια σχέση μοναδικής αγάπης, καθώς ο αδερφός του γίνεται ο καθοδηγητής και υποστηρικτής του.

---

¹⁹ Χατζής Δημήτρης γεννήθηκε στα Ιωάννινα το 1913. Ήταν Έλληνας λογοτέχνης, ιστορικός, δημοσιογράφος και αντιστασιακός. *Έργα του*: Φωτιά, 1946, *Το τέλος της μικρής μας πόλης*, 1953, *Θητεία*, 1979, *Ανυπεράσπιστοι*, 1966, *Το διπλό βιβλίο*, 1976, *Σπουδές*, 1976.

²⁰ Χατζής Δημήτρης, (1974). «*Η Ωρα της φουρονεριάς*» στο βιβλίο «*Ανυπεράσπιστοι*», Αθήνα: Πλειάς Ο.Ε. (Α΄ έκδοση: Θεμέλιο, 1965).

«Ο Κωνσταντής έπαιρνε τότε τόν μικρόν, τόν έντυνε, του΄βαζε στά πόδια τά σίδερα, τόν σήκωνε άγκαλιά νά κατεβαΐνε τή σκάλα καί στράτα-στράτα τόν πήγαινε ώς τή θάλασσα», (σσ. 58).

«Τα μάτια του χανότανε για λίγο μακριά, σα νάβλεπε πράγματα πού δέν βλέπονται. Κί όλότελα ξαφνικά σά νά χανότανε τ' όραμα τοῦ χαρούμενου κόσμου του και ξαναγυρνοῦσε από κει μέ τά παράλυτα πόδια του στό σοφά, καί φοβότανε μες το δωμάτιο πού σκοτεΐνιαζε - άπλωνε τότε μέ λαχτάρα τα μαραμένα του χέρια και τα περνοῦσε στό λαιμό τοῦ Κωνσταντή, τόν έσφιγγε, σφιγγότανε πάνω του ...», (σσ. 59).

Σ' αυτό το διήγημα παρατηρούμε ότι τα άτομα με αναπηρίες, οδηγούνται σε χειρότερη κατάσταση ή στερούνται πράγματα λόγω της ανέχειας.

«Καθόταν εκεί, μοναχός του όλη μέρα, ένα παράλυτο παιδί και τίποτα παραπάνω ... Ήθελε να μπορούσε νά περπατάει, νά πήγαινε στό σχολειό, να κατέβαινε στο λιμάνι...», (σσ. 72).

Η οικονομική μιζέρια συνεπαγόταν και την κοινωνική απομόνωση του παιδιού με αναπηρία. Ωστόσο, η αναπηρία δεν εμφανιζόταν μόνο στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, αλλά και στα ανώτερα-επιφανή. Και αυτό διαφαίνεται στη νουβέλα του Χρυσάνθη Κύπρου²¹ «Το ημερολόγιο του Γαλάζιου Κοριτσιού» από το βιβλίο του «Πεζός λόγος IV» το 1974, στην οποία προβάλλεται ένα κορίτσι με συγγενή καρδιοπάθεια. Ο γιατρός-συγγραφέας αναφέρεται στο θέμα υγείας και την ενδεχόμενη παντοτινή απώλεια ως πιθανότητα να συμβεί σε οποιαδήποτε κοινωνική τάξη. Το ζήτημα μας παρουσιάζεται από την οπτική της ανώτερης κοινωνικής τάξης, σε αντιδιαστολή με οτιδήποτε ως τότε ερχόταν σε αντιστοιχία με την αρρώστια και την ασθενή οικονομικά τάξη, δηλαδή ως απόρροια μόνο των φτωχών. Μέσω αυτού δίνεται ένα μήνυμα, ότι παρόλη την οικονομική τους επιφάνεια, το παιδί δε γιατρεύτηκε.

Ο ποιητής και πεζογράφος Κύπρος Χρυσάνθης στο ίδιο του βιβλίο εμπεριέχει και άλλη μία νουβέλα «Παιδάκι μου, Τριαντάφυλλε», αναμοχλεύοντας το ίδιο ζήτημα, αυτή τη φορά με έναν ήρωα που έπασχε από σύνδρομο Down και καρδιοπάθεια συνάμα. Όντας γιατρός ο ίδιος είχε επηρεαστεί απ' αυτό και γι' αυτό τα έργα του συχνά αποτελούνταν από έναν ήρωα με αναπηρία. Η συγκεκριμένη νουβέλλα αναφέρεται σε έναν γιατρό-πατέρα, ο

---

²¹ Ο Κύπρος Χρυσάνθης γεννήθηκε στη Λευκωσία το 1915. Είναι γιατρός και λογοτέχνης. Γράφει ποίηση, στην οποία πρωτοπαρουσιάστηκε το 1932. Γράφει ακόμα πεζό λόγο, θέατρο, ιστορία, δοκίμιο, ταξιδιωτικά κ.λ.π. Επίσης έχει ασχοληθεί με την παιδική λογοτεχνία κι έχει μεταφράσει ποιήματα, έχει συγκροτήσει ανθολογίες κι έχει επιμεληθεί διάφορες φιλολογικού χαρακτήρα εκδόσεις.

οποίος κατηγορεί τη γυναίκα του για τη γέννηση του άρρωστου παιδιού του, εναποθέτοντας τις ελπίδες του πως κάποια μέρα θα πεθάνει το άρρωστο παιδί λόγω της σοβαρής καρδιοπάθειας του και τότε ο ίδιος θα απαλλαχτεί απ' το «βαρύ φορτίο».

«Τό εὐτύχημα γιά τό γιατρό ἦταν ἡ καρδιοπαθεια τοῦ παιδιοῦ. Αὐτή ἡ ἀτέλεια τῆς καρδιάς σύντομα θά τ' ὀδηγοῦσε στό θάνατο.

- Δέν ἔχει θεραπεία; ρώτησε μιά μέρα ἡ Καρμέλλα. Σέ ἄκουσα πού τῶλεγεσ μέ τόν Καρύδη. Μογγόλος μέ καρδιοπάθεια. Δέν εἶναι;

-Δέν ἔχει θεραπεία ἢ μαχαιριά μας κι' ἡ δυστυχία μας, τῆς ἀπαντᾷ με σκληρό τόνο.

-Τιμωρία Θεοῦ.

-Δέν μπορεῖ νᾶναι δικό μου παιδί. Ὅχι! Ὅχι! ...

-Τό δικό μου παιδί εἶναι ὄλο ὑγεία. Σωστό τριαντάφυλλο τοῦ Μάη...

-Δέν εἶναι δικός μου ὁ Μογγόλος», (σσ. 89).

Η πλήρης απόρριψη και μη αποδοχή του γιατρού-πατέρα προς το άρρωστο παιδί του θα οδηγήσει σε σοβαρή ρήξη της σχέσης του ζευγαριού και μετέπειτα στην εγκατάλειψη της συζυγικής στέγης. Η μητέρα καλούμενη να δεχτεί την κατάσταση με όλα τα προβλήματα, μετά το θάνατο του άρρωστου παιδιού της, θα οδηγηθεί στη φυγή και λίγο αργότερα στο θάνατο.

Σε μερικά διηγήματα η πάθηση ή η αναπηρία του παιδιού αναφέρεται άμεσα χωρίς υπεκφυγές, ενώ σε άλλα απλά έμμεσα, χωρίς να γίνεται τόσο σαφής. Χρησιμοποιείται μόνο με γνώμονα την ανάπτυξη της πλοκής. Όπως αναφέρει ο Ρηγάτος *«Ίσως η πάθηση του παιδιού χρησιμοποιείται σα φόντο, σαν καμβάς στον οποίο επάνω θα ζωγραφιστεί ο κοινωνικός περίγυρος, οι στάσεις που αναπτύσσονται γύρω από ένα καθυστερημένο παιδί.»* (Ρηγάτος, 1989: 173).

Ωστόσο, το 1982 δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *«Το σπίτι σας στην Ελλάδα»*, το διήγημα του Σπύρου Παναγιωτόπουλου²² *«Το βλαμένο αγόρι»*²³. Σ' αυτό περιγράφονται οι αγωνιώδεις προσπάθειες δύο απλοϊκών χωρικών να κάνουν καλά το εκ' γενετής παιδί τους με αναπηρία.

---

²² Παναγιωτόπουλος Σπύρος ποιητής, θεατρικός συγγραφέας, τεχνοκρίτης και πεζογράφος. Γεννήθηκε στο Άργος, όπου και έμεινε ως το 1918. Ασχολήθηκε με το εμπόριο. Το 1919 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Διατέλεσε πολλά χρόνια Σύμβουλος της Λυρικής Σκηνής, Πρόεδρος του Συνδέσμου Ελλήνων Λογοτεχνών και Αντιπρόεδρος της Εθνικής Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών, καθώς και της «Ενωσης Κριτικών Τέχνης». Ήταν υπεύθυνος του Γραφείου Δημοσίων Σχέσεων της Κτηματικής Τράπεζας και εκδίδει με αυτή την ιδιότητα το περιοδικό *«Το σπίτι σας στην Ελλάδα»*.

²³ Παναγιωτόπουλος, Σ., «Το βλαμένο αγόρι», *«Το σπίτι σας στην Ελλάδα» της Εθνικής Κτηματικής Τράπεζας Ελλάδος, τ.χ. 121, 1982, σσ. 18-19.*

«Χάθηκε μέσα στό σπίτι ή γυναίκα καί σέ λίγο ζαναφάνηκε κρατώντας από τό μπράτσο ένα δεκαπεντάχρονο αγόρι μέ ὄψη μισότρελη. Κρεμόταν από τό χέρι τῆς μητέρας του και περπατοῦσε παράξενα, πατώντας παρασάνταλα καί κάνοντας ὀλοένα τό δεξί τού χέρι τό ἐλεύθερο ...

- Βζοῦ -ου-ου, ἔκανε κείνο γράφοντας κύκλους μέ τό δάχτυλο καί δείχνοντας μιά μέλισσα πού πετοῦσε.

‘Ο ἄντρας κι ή γυναίκα ταραχήκανε. Ἀναστενάζαν βαθιά. ‘Ενας ἀέρας φύσηξε καί σέ μιά στιγμή, τούς τύλιξε στή ζεστή του θολούρα.

-Κλείδωσε νά πηγαίνουμε, εἶπε ὁ ἄντρας ἀποφασιστικά τινάζοντας ἀπό πάνω τού τή θλίψη πού πήγαινε νά τόν πλακώσει», (σς. 18).

Το ζευγάρι χωρικών οδηγεί το παιδί τους στην θεουργική ιατρική και όχι στην ίδια την επιστήμη. Πίστευαν και προσεύχονταν συνέχεια για την ύπαρξη ενός θαύματος, με την πλήρη θεραπεία του παιδιού τους. Μία πανάρχαια αντίληψη που εξακολουθεί ως τις μέρες μας να έχει πιστούς. Ἄλλωστε κατά τον συγγραφέα *«πάντα δυνατά τω πιστεύοντι»*, σε αντιδιαστολή με τον δικό μας θετικισμό οτι η επιστήμη και η σωστή θεραπεία με την επιμονή και υπομονή της ανθρώπινης ψυχής, σε συνδυασμό και με την υποβοήθηση της θεϊκής υπόστασης, θα φέρουν τα βέλτιστα, δηλαδή την αποδοχή και τον μόχθο για την εξομάλυνση της.

Σε αντιδιαστολή προς την κοινή παραδοχή της κατάστασης από το οικογενειακό περιβάλλον κινείται το διήγημα του Σωτήρη Δημητρίου²⁴ *«Ντιάλιθ’ ἡμ’ Χριστάκη»* από το ομότιτλο βιβλίο του, το οποίο εκδόθηκε το 1987. Η ιστορία εκτυλλίσεται γύρω από την παθολογική αγάπη της μάνας - Αρβανίτισσας για το *«μογγόλικο»* παιδί της. Παράλληλα, έχει να αντιμετωπίσει το εχθρικό οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον.

«Γέννησε, μα ούτε η καρδιά της ούτε η Παναγία νίκησαν το φούρνο και το τσαλαπάτημα. Γέννησε ἄρρωστο παιδί. Μογγολικό... Μεγάλωνε και δεν έκανε βήμα από κοντά της. Τον έβγαζε έξω σε κρυφούς, σκοτεινούς δρόμους, μα τους μυριζόνταν τα παιδιά κι ερχόνταν κομπανία απο πίσω, με πέτρες και κοροϊδίες», (σς. 36-37).

---

²⁴ Ο Σωτήρης Δημητρίου γεννήθηκε το 1955 στη Μουργκάνα Θεσπρωτίας. Έχει δημοσιεύσει πεζά σε λογοτεχνικά έντυπα, ενώ το 1985 βραβεύτηκε με το πρώτο βραβείο σε διαγωνισμό διηγήματος της εφημερίδας «Τα Νέα». Έχει εκδώσει την ποιητική συλλογή *«Ψηλαφήσεις»*(1985) και τη συλλογή διηγημάτων *«Ντιάλιθ’ ἡμ’ Χριστάκη»*(1987).

Ο Χριστάκης είχε γίνει ο «περίγελος» του χωριού, γελιοποιούνταν συχνά από την μικρή κοινωνία, αλλά και υπήρξε αντικείμενο κάποτε πολύ σκληρής κακομεταχείρισης, επειδή αποτελούσε κάτι το «διαφορετικό». Η μάνα και το παιδί υπέμεναν όλη τη βαρβαρότητα των ανθρώπων χωρίς να αντιδρούν. Όπως είδαμε και προηγουμένως συχνά μεταξύ ενός παιδιού με αναπηρία και κάποιων οικείων προσώπων, συχνότερα της μητέρας, αναπτύσσεται μια παθολογική αγάπη, μεγάλη αγάπη μέχρι αυτοθυσίας. Η απώλεια του παιδιού σε μια τέτοια περίπτωση έχει σοβαρές συνέπειες για την πνευματική και τη συναισθηματική ισορροπία της μητέρας. Έτσι και στο συγκεκριμένο διήγημα, η μετέπειτα απώλεια του παιδιού, σημάδεψε την μητέρα και την έκανε με όση δύναμη ψυχής της είχε απομείνει να εναντιωθεί κατά εκείνων που επί χρόνια κορόιδευαν την ίδια αλλά το παιδί της που είχε νοητική αναπηρία.

Το 1988 άρχισαν να κυκλοφορούν βιβλία από επαγγελματίες υγείας που περιέγραφαν μέσα από τις προσωπικές τους εμπειρίες, τις απάνθρωπες συνθήκες στα δημόσια και ιδιωτικά ιδρύματα για παιδιά με νοητική αναπηρία. Ένα τέτοιο ίδρυμα αφηγείται η Πίτσα Σωτηράκου²⁵ στο βιβλίο της «Καιάδας Α.Ε.» που έκδωσε το 1989, το οποίο είναι ένα σύγχρονο μυθιστόρημα που περιέγραφε τις εμπειρίες και τα βιώματα των παιδιών μέχρι και με σοβαρή νοητική αναπηρία μέσα σ' αυτά τα ιδρύματα. Ειδικότερα στις βαρύτερες περιπτώσεις συνεπάγονταν και την κραυγαλέα παραμέληση μέχρι την τελική τους εξόντωση. Όπως περιγράφει ο Ρηγάτος: «Δαντική κόλαση, αληθινή κόλαση η συσσώρευση όλων αυτών των τραγικών πλασμάτων σ'ένα χώρο με προδιαγραμμένο το τέλος τους. Εφιαλτική εικόνα «πυργοκέφαλων», «υδροκέφαλων», «μογγόλων» και άλλων παιδιών με μείζονες συγγενείς παθήσεις», (Ρηγάτος, 1989: 178).

Κοινή μοίρα είχαν και τα παιδιά με διάφορες ψυχικές παθήσεις μέσα στα αντίστοιχα ιδρύματα. Γι' αυτά μας πληροφορεί λογοτεχνικά το διήγημα «Δεν ήταν λύση» του Μιχάλη Π. Δελησάββα,²⁶ από το βιβλίο του «Σε άλλους παράλληλους» που εκδόθηκε το 1986. Ο ίδιος γιατρός περιγράφει παρόμοια προβλήματα των παιδιών μέσα στα παιδοψυχιατρικά ιδρύματα και αναλύει την ζωή ενός γιατρού με ένα ασθενή-έφηβο μέσα στο ίδρυμα. Μέσα στην ελλιπή

---

²⁵ Σωτηράκου Πίτσα (ψευδώνυμο) είναι παιδίατρος. Έχει δημοσιεύσει διηγήματα ή άλλα πεζογραφήματα σε περιοδικά κι έχει εκδώσει τα μυθιστορήματα «Ο Αντώνης δε θα σκολάσει απόψε» (1986) και «Καιάδας Α.Ε.» (1989).

²⁶ Δελησάββας Π. Μιχάλης γεννήθηκε στη Νέα Μάκρη Αττικής. Είναι γιατρός και υπηρετεί στο Παιδοψυχιατρικό Νοσοκομείο Αττικής. Έχει εκδώσει τα εξής βιβλία: Ποίηση: «Βήματα και Ανάσες» (1983), «Κατόψεις» (1985), Πεζός Λόγος: «Άνθρωποι δικό μας» (1984), «Σε άλλους παράλληλους» (1986), «Τρία Παραμύθια» (1987).

περίθαλψη και την αδιαφορία, διαφαίνεται ένα δείγμα ανθρωπιάς από ένα άνθρωπο που ενδιαφέρεται και αγωνιά για τα παιδιά.

Ύστερα από την παράθεση των πεζών κειμένων της Νεοελληνικής λογοτεχνίας, καθίσταται σαφές ότι το παιδί με κάποια πάθηση ή ψυχική διαταραχή ή νοητική αναπηρία παρουσιάζεται είτε έμμεσα, είτε άμεσα μέσα σ' αυτά. Παρόλα αυτά προκαλεί ανάμεικτα συναισθήματα τόσο στο άμεσο όσο και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Εναλλάσσεται, δηλαδή η αγάπη με τη λύπη, η λύπη με το θυμό και ο θυμός με την εκδικητική συμπεριφορά. Εντούτοις, μπορεί να απορρίπτεται, με αποτέλεσμα είτε να παραμελείται, είτε να κακοποιείται. Η ιατρική φροντίδα συχνά παραλείπεται, είτε λόγω της ένδειας, άγνοιας αυξημένων αναγκών, είτε λόγω της ψευδαίσθησης της μη αποτελεσματικότητας της με αποτέλεσμα να στηρίζονται στα θεϊκά μέσα.

Επίσης, στα ειδικά νοσηλευτικά ιδρύματα η κατάσταση που επικρατούσε δεν ήταν η καλύτερη τις περισσότερες φορές. Οι σκληρές συνθήκες, η κερδοσκοπία, η έλλειψη ανθρωπιάς που έφτανε ακόμα και στον ενδεχόμενο αφανισμό των παιδιών με αναπηρία με οποιαδήποτε μέσο, καθιστούσε πολύ δύσκολη την επιβίωση τους εκεί μέσα.

Φυσικά δεν εκλείπει και εκ διαμέτρου αντίθετη άποψη, όπου καταγράφονται στάσεις αγάπης και ανεξάντλητης αυτοθυσίας. Συνήθως τέτοιου είδους αγάπη στα περισσότερα διηγήματα απορρέει από τη μάνα, η οποία δεν διστάζει να θυσιαστεί ή να ψυχράνει τις σχέσεις της με τα άλλα μέλη της οικογένειας. Παράλληλα, πρόσωπα εκτός οικογένειας όπως οι επαγγελματίες υγείας (γιατροί, νοσηλευτές) συνδέονται συναισθηματικά με τα άρρωστα παιδιά. Πολλές φορές αντικαθιστούν τους γονείς και συγκρούονται με το κοινωνικό περίγυρο για να προστατέψουν τα παιδιά με κάθε είδους αναπηρία.

Η έκδοση δε των περιοδικών προετοιμάζει σιγά-σιγά το έδαφος για την ενσωμάτωση των συνανθρώπων με αναπηρία, καταγράφοντας τα ίδια με τους «φυσιολογικούς» δικαιώματα αλλά και υποχρεώσεις.

Είναι φυσικό ότι κάθε λογοτέχνης παρουσιάζει τις στάσεις και αντιλήψεις της εποχής του, χρωματισμένες ή ακόμη και αλλοιωμένες από τις προσωπικές εμπειρίες του και τη νοοτροπία του. Ως αντιστάθμισμα αυτού του ατοπήματος, όπως αναφέρει ο Ρηγάτος: «η λογοτεχνία περιγράφοντας ό,τι συμβαίνει στην καθημερινή ζωή το αναλύει, το ερμηνεύει και του προσθέτει συναισθηματική φόρτιση που προκαλεί στον αναγνώστη εντονότερο ενδιαφέρον και συχνά βαθιά συγκίνηση», (Ρηγάτος, 1989: 10).

Στην αντίθετη όχθη βρίσκονται τα μεταγενέστερα κείμενα, όπως θα δούμε και παρακάτω, τα οποία διακατέχονται από αισθήματα οίκτου, στοργής και φροντίδας, στάσεις όμως που απέχουν πολύ από την αποδοχή αυτών των ατόμων ως ισότιμα μέλη της κοινωνίας. Τέτοια λογοτεχνία περιθωριοποιεί το άτομο με αναπηρία και δημιουργεί στον αναγνώστη άλλοτε συναισθήματα υπεροχής και άλλοτε συναισθήματα φόβου, μη τυχόν και του συμβεί κάτι ανάλογο στη ζωή του. Η λογοτεχνία όμως πρέπει μέσω των κειμένων της, να καταδεικνύει ότι το να είσαι διαφορετικός είναι δικαίωμα.

2.4. Γενική Επισκόπηση μελετών στην Ελλάδα

Στον Ελλαδικό χώρο παρουσιάζονται αρκετά δείγματα ερευνητικών διεργασιών ως προς την προσέγγιση του εξεταζόμενου θέματος. Από το 1994 και έπειτα η σύγχρονη Λογοτεχνία για παιδιά και νέους χαρακτηρίζεται από την ειλικρινή στάση των συγγραφέων να συμπεριλάβουν στην θεματική τους και έργα με θέμα την αναπηρία. Εκδόθηκαν, μελετήθηκαν, αγαπήθηκαν και βραβεύτηκαν αρκετά βιβλία με θέμα το παιδί με αναπηρία, γεγονός που αναδεικνύει την όψιμη αντίληψη της σύγχρονης κοινωνίας αλλά και την ηθική και θεσμική πρόοδο, η οποία έχει συντελεσθεί τα τελευταία χρόνια. Ωστόσο, η πρόοδος αυτή θα διαφανεί στην πορεία των χρόνων γιατί έχει να διανύσει ακόμα μακρύ δρόμο.

Μια πρώτη ερευνητική προσπάθεια εξέτασης κειμένων κατά ένα μέρος που αφορούν τα παιδιά με αναπηρία, αποτελεί η μονογραφία του γιατρού Γεράσιμου Ρηγάτου, «*Το άρρωστο και κακοποιημένο παιδί στη λογοτεχνία (1922-1988)*». Η έρευνα δημοσιεύτηκε το 1989 και περιγράφει το πώς παρουσιάζεται το άρρωστο και κακοποιημένο παιδί στη Νεοελληνική Λογοτεχνία από το 1922 έως το 1988. Στο πρώτο μέρος καλύπτει τις περιπτώσεις παιδιών-ηρώων τα οποία παραμελήθηκαν ή κακοποιήθηκαν σε δύσκολες εποχές για τους Έλληνες κατά τον 20ο αι, μια έρευνα μέσω των Ελληνικών πεζών και έμμετρων λογοτεχνημάτων. Στο δεύτερο κεφάλαιο συγκεντρώνει λογοτεχνικά κείμενα της Ελληνικής Πεζογραφίας που αφορούν παιδιά με νοητική αναπηρία αλλά και με διάφορα άλλα νοσήματα ή θύματα εμπορίας βρεφών κ.ά. Παρουσιάζει πενήντα ένα (51) Νεοέλληνες συγγραφείς εκ των οποίων μόνο οι έξι (6) έχουν αναφερθεί στα έργα τους για το παιδί με αναπηρία. Στόχος του Ρηγάτου είναι «*η καταγραφή των στάσεων και των αντιλήψεων του κοινού για το παιδί*». Επίσης, να προβάλλει τα γεγονότα της πλοκής αλλά και το ψυχολογικό φορτίο αυτών των παιδιών και των οικογενειών τους.

Μία δεύτερη ερευνητική προσπάθεια έκανε το 1992 ο Γιώργος Παπαδάτος²⁷, ο οποίος μας παρουσιάζει μια μελέτη του που στηρίχτηκε σε υλικό δεκαεπτά χρόνων (δέκα παιδικά λογοτεχνήματα), με τον τίτλο «*Στάσεις απέναντι στο παιδί με ειδικές ανάγκες: Ελληνική Παιδική λογοτεχνία της περιόδου 1975-1992*»²⁸. Αρχικά, επιχειρεί μία ιστορική αναδρομή

²⁷ Ερευνητής, συντάκτης και επιμελητής της ετήσιας έκδοσης της «*Επιθεώρησης της παιδικής λογοτεχνίας*»²⁷

²⁸ Στο: *Ατομα με ειδικές ανάγκες: Σύγχρονες κατευθύνσεις και απόψεις σε προβλήματα πρόληψης, παρέμβασης, αντιμετώπισης*. Διεπιστημονικό Ευρωπαϊκό Συμπόσιο (Ρόδος, Μάιος 1992). Επιμ. Μ. Καΐλα, Ν. Πολεμικός, Γ. Φιλίππου, Τομ. Β', Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1994. σσ. 726-735.

στην ιστορία της ειδικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα, συσχετιζόμενη με το πολιτικοκοινωνικό πλαίσιο. Η έρευνα του προσανατολίζεται σε μια κοινωνικοπαιδαγωγική προσέγγιση και εξετάζεται η συμπεριφορά των «φυσιολογικών» ατόμων προς τα παιδιά με αναπηρία και το αντίθετο αλλά και η συμπεριφορά των παιδιών αυτών με άλλα άτομα «ομοιοπαθή» τους. Ζήτημα του ήταν να ανιχνεύσει τις αντιλήψεις και τις στάσεις του πληθυσμού απέναντι στο παιδί με αναπηρία μέσα από το δείγμα του και τις τυχόν διαφοροποιήσεις μεταξύ των ταξινομήσεων, αλλά και των αντιστοίχων της πραγματικότητας. Έπειτα, από την κειμενική ανάλυση του δείγματός του, ο Παπαδάτος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το παιδί με αναπηρία υπερπροστατεύεται κυρίως από τη μητέρα του, ενώ ο πατέρας του φαίνεται να αποστασιοποιείται, λόγω του φόρτου εργασίας ή επειδή αδιαφορεί. Το παιδί μένει προφυλαγμένο στο κλειστό οικογενειακό πλαίσιο μακριά από τον εχθρικό κοινωνικό περιβάλλον. Ο ερευνητής αναφέρει ότι τα πρότυπα πρέπει να ευαισθητοποιούν τους αναγνώστες, στηριζόμενα στην αληθοφάνεια της κατάστασης, και όχι να τους κάνουν απλούς παρατηρητές της. Παράλληλα, το θέμα θα πρέπει να δίνεται στη σωστή του διάσταση με όλο το φάσμα των δυσκολιών, των παραμέτρων και των προσπαθειών, ώστε να επιτευχθεί η πιο ομαλή πρόσβαση του ατόμου στην κοινωνία αλλά και η συνειδητοποίηση της κατάστασης απ' τον ίδιο τον «φυσιολογικό» αναγνώστη. Ως προέκταση του ζητήματος επιρρίπτει την ευθύνη στην ίδια την Πολιτεία για τον αργό ρυθμό αλλαγής των αντιλήψεων και των ιδεολογικών γενικά συνιστωσών, αλλά και στους ίδιους τους συγγραφείς που δεν προτιμούν αληθινούς καθημερινούς ήρωες της διπλανής πόρτας, αλλά εμμένουν στις στερεοτυπικές διαφοροποιήσεις.

Έπεται η τρίτη ερευνητική προσπάθεια της Μαρίας Τζαφεροπούλου, η οποία πριν από την συμμετοχή της στο συνέδριο της IBBY τον Οκτώβριο του 1994, δημοσίευσε στο περιοδικό «*Διαδρομές*» τη μικρή αλλά εμπειριστατωμένη συγκριτική μελέτη της με θέμα: «*Η νοητική καθυστέρηση ως θέμα της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους*»²⁹, την οποία παρουσίασε μερικώς μήνες αργότερα στη Σεβίλλη. Η μελέτη της στηρίζεται στο περιεχόμενο έξι έργων της περιόδου 1988-1993 -τεσσάρων ελληνικών και δύο γερμανόφωνων λογοτεχνημάτων- τα οποία χαρακτηρίζονται από «*ρεαλισμό στις ανθρώπινες σχέσεις και συγκρούσεις*»³⁰. Το πλήθος των λογοτεχνημάτων προβάλλουν το παιδί με νοητική αναπηρία, είτε ως μετέχοντα,

²⁹ Τζαφεροπούλου Μ., Η νοητική καθυστέρηση ως θέμα της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους, *Διαδρομές στο χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους*, τ.χ.33, Άνοιξη 1994, σελ. 57-63.

³⁰ Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου Λότη, Ο ρεαλισμός στην Παιδική Λογοτεχνία. *Διαδρομές στο χώρο της Λογοτεχνίας για παιδιά και νέους*, τ.μ. 29, 1993, σελ. 27-31.

είτε ως απλό παρατηρητή-θεατή μέσω των διαπλεκόμενων σχέσεων του με τα μέλη της οικογένειας του. Η συγγραφέας συμπεραίνει και αυτή επίσης, ότι η μητέρα στέκει αρωγός και εμπυχωτής δίπλα στο παιδί με νοητική αναπηρία. Είναι αυτή που θυσιάζει τη ζωή της για το παιδί της. Εξασφαλίζει την ισορροπία στις σχέσεις εντός και εκτός του σπιτιού και αμύνεται, κρύβει ή προστατεύει το παιδί της από τα περίεργα βλέμματα της κοινωνίας. Το απαραίτητο στοιχείο της διασύνδεσης μεταξύ του περίγυρου και του παιδιού με αναπηρία είναι συνήθως ο/η αδερφός/ή, το οποίο είτε αποδέχεται την παρουσία του άλλου παιδιού με αναπηρία από την αρχή, είτε την ανέχεται, στην πορεία όμως αναθεωρεί. Έχει μάθει να συμβιώνει, να αποδέχεται και να αγαπά. Αυτό «εξελίσσεται σε κυρίαρχο δραματικό πρόσωπο» (σσ. 61), αφού στην επαφή του με τους συνομήλικους ή με τον ανώνυμο κοινωνικό περίγυρο ταρασσεται η ψυχική του γαλήνη και έρχεται σε διχασμό από την αγάπη που 'χει στο αδερφάκι με αναπηρία αλλά και ως προς την ανάγκη του να ενταχθεί σε μια ομάδα και να το αποδεχτούν, λόγω του στιγματισμού της οικογένειας του. Στο τέλος, όμως έρχεται η κάθαρση γι' αυτό, καθώς μαθαίνει να εξισορροπεί τις σχέσεις του.

Από ότι παρατηρήσαμε, κύριο στοιχείο των έργων που παραθέτουν οι έρευνες είναι ο συνεχής αγώνας. Αυτός είναι ο αγώνας των γονέων, ο αγώνας του φυσιολογικού παιδιού και ο αγώνας του παιδιού με νοητική αναπηρία, καθώς ο καθένας από την πλευρά του έχει να δώσει έναν ξεχωριστό. Όλοι επιδιώκουν να πετύχουν την οικογενειακή ισορροπία και γαλήνη. Αντίθετα, η κοινωνία δυσκολεύει αυτό τον αγώνα με την αρνητική της στάση, δείγμα αυτής είναι τα περίεργα βλέμματα, η αδιακρισία και η αναίτια απόρριψη λόγω και μόνο της αναπηρίας.

Η Τζαφεροπούλου διακρίνει τον «βαθύ ρεαλισμό» που διέπει τα λογοτεχνήματα για παιδιά και νέους στην Ελλάδα. Φαίνεται πως η λογοτεχνία βρίσκεται προς την σωστή πορεία της όσον αφορά την καταγραφή και την απόδοση της διαφορετικότητας μέσα από τα κείμενα της. Όπως αναφέρει η ερευνήτρια: «*Τα έργα αυτά χαρακτηρίζονται από βαθύ και ουσιαστικό ρεαλισμό. Οι συγγραφείς αποτυπώνουν με σεβασμό και ευαισθησία ένα πρόβλημα που απασχολεί χιλιάδες οικογένειες ανά τον κόσμο. Φέρνουν σε επαφή τα υγιή παιδιά - αναγνώστες με τα διανοητικώς καθυστερημένα παιδιά - ήρωες*» (1994: 63).

Η ίδια προχώρησε ως προς την λογοτεχνική αρτιότητα αυτών των έργων συνεχίζοντας την έρευνα της ως προς αυτή την κατεύθυνση γενικεύοντας την αυτή τη φορά. Έτσι, δημοσιεύει το 1999 στο περιοδικό «*Η Λέσχη των Εκπαιδευτικών*» τη συγκριτική μελέτη

της με θέμα: *«Το νεαρό άτομο με ειδικές ανάγκες ως πρόσωπο της σύγχρονης ελληνικής παιδικής-νεανικής λογοτεχνίας»*³¹, ορμώμενη από τα εγκαίνια της «Έκθεσης Βιβλίων για Παιδιά με Ειδικές Ανάγκες» της Διεθνούς Οργάνωσης Βιβλίων για τη Νεότητα (IBBY) του 1998. Σύγκρινε δεκαέξι λογοτεχνήματα που εκδόθηκαν από το 1986 έως το 1999. Μέσα από τη συγκριτική της έρευνα εστίασε στα ειδικά κριτήρια και τους όρους που είχαν τεθεί από την IBBY, ώστε να προσεγγίσει το λογοτεχνικό δείγμα της και να αναδείξει αν αυτά πληρούν αυτές τις προϋποθέσεις. Όπως διαπίστωσε και τα δεκαέξι είναι άρτια λογοτεχνήματα υψηλών αξιώσεων. Ο τίτλος τους δηλώνει είτε την παρουσία και τη θέση του ατόμου με αναπηρία, είτε χρησιμοποιείται ως μεταφορικός. Είναι φανερό σε αυτά τα λογοτεχνήματα η αποτύπωση της πραγματικότητας και της καθημερινότητας, στα οποία προβάλλονται όχι μόνο οι ιδιομορφίες αλλά και οι δεξιότητες, η ανάγκη για αναγνώριση και η αγάπη. Ως πρόσωπα φαίνονται διαφορετικά αλλά πλέον δεν προκαλούν τον οίκτο, αντιθέτως κερδίζουν το σεβασμό μέσα από σκληρό αγώνα, ενώ είναι έντονα αισθητή η αυτογνωσία με την οποία διακατέχονται αυτά τα άτομα, μακριά από ψευδαισθήσεις. Ζουν στη δική τους πραγματικότητα *«αναπτύσσουν μια ηθική υγεία, η οποία τα ενδυναμώνει και τα καθοδηγεί στις ενέργειές τους»*, (Τζαφεροπούλου, 23). Όπως παρατηρεί η ερευνήτρια είναι κοινή παραδοχή όλου του συμβουλευτικού και υποστηρικτικού περίγυρου ότι πολλά από αυτά *«κρύβουν ένα εξαιρετικά μεγάλο απόθεμα ψυχής»*.

Η συγκεκριμένη μελέτη πέραν της θεώρησης της λογοτεχνικής αξίας των έργων λόγω των κριτηρίων της IBBY, μας δηλώνει και το τι αποκομίζει το ίδιο το παιδί-αναγνώστης από την ανάγνωση αυτών, αναφέροντας ότι σε περιπτώσεις όπως η βαρύτατη νοητική υστέρηση ή η οριακή καθήλωση σε αναπηρικό καροτσάκι, ο νεαρός αναγνώστης προβληματίζεται και συνειδητοποιεί σταδιακά όχι μόνο την ευθύνη και μέριμνα του κοινωνικού περιβάλλοντος αλλά και τη δική του ως γείτονα, συμμαθητή και οικογενειακού φίλου των ατόμων αυτών. Στόχος όλων αυτών των βιβλίων είναι η ανάπτυξη αυτογνωσίας του παιδιού-αναγνώστη, η εξοικείωση του μ' αυτά τα μέλη της κοινωνίας, η ενσυναίσθηση της κατάστασης, ως κάτι που μπορεί να τύχει στον καθένα οποιαδήποτε στιγμή αλλά και *«του αγαθού της υγείας»*.

Την ίδια χρονιά δημοσιεύτηκε και η μελέτη της Αγγελικής Μαστρομιχαλάκη-Ζούρα με θέμα: *«Η στάση της οικογένειας παιδιών με ειδικές ανάγκες στην ελληνική παιδική*

---

³¹ Τζαφεροπούλου Μ., Το νεαρό άτομο με ειδικές ανάγκες ως πρόσωπο της σύγχρονης ελληνικής παιδικής-νεανικής λογοτεχνίας, *Η Λέσχη των Εκπαιδευτικών*, τ.χ. 24, Μάρτιος-Δεκέμβριος 1999, εκδ. Πατάκη, σσ.21-24.

λογοτεχνία 1975-1999»³², η οποία στηρίχθηκε σε είκοσι (20) βιβλία που απευθύνονταν σε παιδιά και νέους κατά την περίοδο 1975-1999. Σύμφωνα με την έρευνα της μας δείχνει μια άλλη οπτική από τις μέχρι τότε μελέτες προβάλλοντας το ρόλο και την αξία της οικογένειας των παιδιών με αναπηρία μέσα απ' αυτά τα λογοτεχνήματα. Καθιστά σαφές ότι ο ρόλος της οικογένειας μέσα σ' αυτά τα έργα είναι πολύ βασικός και διαφορετικός απ' ότι στα αναγνώσματα που ασχολούνται με άλλες θεματικές. Μέσα σ' αυτή την περίοδο η παρουσία της οικογένειας διαφαίνεται σημαντική, ως βασικός πυλώνας της κοινωνίας και ως οδός που θα πορευτεί το παιδί με ιδιαίτερες ανάγκες αργότερα στη ζωή του. Στο περιβάλλον που ζει το άτομο, «*επέχει θέση πομπού και δέκτη συγχρόνως, δέχεται δηλαδή αενάως και εκπέμπει πολιτιστικά και κοινωνικά μηνύματα, διδάσκει και διδάσκεται*», (Κρουσταλάκης, 1998: 57). Όπως διακρίνει η ίδια στις συνηθισμένες οικογένειες η μητέρα μεταφέρει στα παιδιά ασφάλεια και γαλήνη, ενώ ο πατέρας χαρούμενος με τα παιδιά και θετικός, βοηθάει την γυναίκα του και δίνει συμβουλές στα παιδιά. Η αμοιβαία συνεργασία δημιουργεί και δυναμώνει τις γνήσιες σχέσεις τους. Την οικογενειακή ισορροπία και γαλήνη μπορεί να διαταράξει η παρουσία ενός παιδιού με αναπηρία μέσα στο σπίτι. «*Η δυναμική μιας τέτοιας οικογένειας διαφέρει λόγω των ποικίλων λόγω των ποικίλων ιδιοσυγκρασιών των μελών της*», (Μαστρομιχαλάκη-Ζούρα, 1999: 176). Επιπρόσθετα, η ερευνήτρια κάνει αναφορά στο ρόλο του παππού και της γιαγιά, οι οποίοι έχουν βοηθητικό ρόλο συμπάσχοντας ή αναπαράγοντας τον γονεϊκό ρόλο.

Τα παιδιά με αναπηρία μέσω της οικογένειας τους ψάχνουν να βρουν την δική τους ταυτότητα αλλά και του περιβάλλοντος που τα περιτριγυρίζει. Αναζητούν την αποδοχή μέσα από τα μέλη της οικογένειας ώστε να αποκτήσουν αυτοεκτίμηση κάτι το οποίο θα επιτύχουν μέσω του αυτοσεβασμού τους. Αυτό θα τα βοηθήσει να επιτάσσουν τον εαυτό τους σε κάθε καινούργια κοινωνική ομάδα που θα εντάσσονται. Οι διαφορές θα πρέπει να αντιμετωπιστούν ως προκλήσεις, μόνο τότε τα παιδιά με αναπηρία θα μπορούν να γίνουν αποδεκτά ως ισότιμα μέλη της κοινωνίας και το «*στίγμα*» θα μετεξελιχθεί σε έναυσμα της γνώσης, αποδοχής, ανταλλαγής και κοινής πόρευσης για ένα καλύτερο μέλλον, (Κωνσταντοπούλου, 1998).

Μέσω του δείγματος της προβάλλει το ρόλο και την αξία της οικογένειας, η οποία περιλαμβάνει ως μέλος της ένα άτομο με αναπηρία. Ο γονέας χρειάζεται να βοηθήσει αποτελεσματικά το παιδί του, ώστε να ξεπεράσει μια τόσο επώδυνη αλλά αναγκαία

---

³² Μαστρομιχαλάκη-Ζούρα Α., Η στάση της οικογένειας παιδιών με ειδικές ανάγκες στην ελληνική παιδική λογοτεχνία 1975-1999. Διαδρομές στο χώρο της Λογοτεχνίας για παιδιά και νέους, τ.χ. 55, Φθινόπωρο 1999, σ.173-179.

δοκιμασία, όπως η ισόβια διαδικασία αποδοχής. Η ίδια γνωστοποιεί το χρέος όλων απέναντι σ' αυτά τα παιδιά, που δεν είναι παρά η παρακίνηση και υποστήριξη, ηθική και υλική, της οικογένειας, της πιο θεμελιώδους μονάδας της κοινωνίας μας. Βασικός στόχος θεωρεί ότι είναι η ανάδειξη κοινωνιών και προσώπων με ποιότητα και καθολικότητα ζωής. Μόνο τότε *«η ελπίδα για τη συνέχεια της ανθρωπότητας θα γίνει μια ευλογημένη πραγματικότητα»*, (Μαστρομιχαλάκη, 1999: 179).

Όσα εξετάστηκαν ήταν απόρροια μιας ενδελεχούς προσπάθειας μέσα από την οποία αναδείξαμε ότι οι προηγούμενοι Έλληνες ερευνητές οδηγήθηκαν σε κάποια συμπεράσματα από την οπτική τους τα οποία χρήζουν περαιτέρω έρευνας ώστε να αντισταθμιστεί, να συνειδητοποιηθεί και να ανευρεθεί η σημερινή στάση προς τα άτομα αυτά μέσα από τη ματιά και την πραγματικότητα της Σύγχρονης Παιδικής Λογοτεχνίας του 21^{ου} αιώνα στον Ελλαδικό χώρο.

Συμπερασματικά, λοιπόν, θα λέγαμε ότι το μικρό μέλος της οικογένειας με αναπηρία επηρεάζει την δομή και λειτουργία της. Την καθορίζει, θα λέγαμε, αφού εξαρτάται από τους γονείς του για μια ζωή. Το πρόβλημα εστιάζεται περισσότερο στον κοινωνικό περίγυρο. Η στάση προς αυτό κατά την πάροδο των χρόνων έχει αλλάξει και αυτό είναι θετικό, καθώς δεν εκλείπουν και οι αρνητικές συμπεριφορές ως προς αυτό. Όμως, το πλήθος των συγγραφέων έχουν δώσει εξαιρετικά έργα στα οποία οι λογοτεχνικοί χαρακτήρες τείνουν περισσότερο προς τους αληθινούς.

Οι έρευνες και τα συγγραφικά έργα που εξετάστηκαν παραπάνω ήταν απόρροια της διερευνητικής διαδρομής αυτής της μελέτης. Έπειτα θα ακολουθήσει η σύντομη καταγραφή των ερευνών που έχουν γίνει σε διεθνές επίπεδο ώστε να ανευρεθούν, αν τυχόν υπάρχουν διαφορετικές στάσεις μεταξύ των δεκαετιών για την ξένη Παιδική Λογοτεχνία.

2.5. Οι απεικονίσεις της αναπηρίας στην Ξένη Παιδική Λογοτεχνία

Στην ξένη Παιδική Λογοτεχνία έχουν γίνει πάρα πολλές μελέτες, για την αναζήτηση, τον προσδιορισμό αλλά και το πλήθος της βιβλιογραφίας που ανέφερε παιδιά με αναπηρία. Όπως έχει ανευρεθεί στην Αγγλική Παιδική Λογοτεχνία προωθούνταν ο διδακτισμός, ακόμα και στην περίπτωση που ήθελαν να ψυχαγωγήσουν γινόταν προστατευτικά, μη πραγματικά και συχνά προσβλητικά. Κατά τον Kendrick, (2004) είχαν εμφανιστεί τρεις στερεοτυπικές στάσεις. Πρώτον, οι ανάπηροι πρέπει να μάθουν να είναι υπομονετικοί, χαρούμενοι και συνέχεια να προσπαθούν για το καλύτερο. Δεύτερον, η αναπηρία μπορεί θεωρηθεί ως τιμωρία λόγω εσφαλμένης συμπεριφοράς ή αρνητικών σκέψεων ή λόγω έλλειψης καλοσύνης και τρίτον, ότι η αναπηρία μπορεί να γίνει ιάσιμη, αν το επιθυμεί ο «άρρωστος» αρκετά και αν πιστεύει στο Θεό.

Στα περισσότερα βιβλία του 19ου υπάρχει διάχυτη μια θεολογική και απλοϊκή θεώρηση της αναπηρίας με βασικό στοιχείο αντιμετώπισης από μέρους των ανθρώπων, τη συμπόνια. Η αναπηρία θεωρούνταν κάτι προκαθορισμένο από τον Θεό, ως κάτι μη αναστρέψιμο, ενώ σπανίως αναφέρονταν κάποια θεραπεία ειδικά κατά την αρχή του αιώνα. Πίστευαν πως θα ανταμειφθούν στην άλλη ζωή για τις δυσκολίες που περνούν, προκαλώντας αγωνία στα μέλη της οικογένειάς τους, ιδίως στους γονείς τους που ανησυχούν για το μέλλον τους, όταν οι ίδιοι δε θα είναι πλέον εν ζωή, (Davidson et al, 1994).

Συχνά, οι χαρακτήρες με αναπηρία παρουσιάζονται ως υπομονετικοί και απομονωμένοι από την κοινωνία εξαιτίας της αναπηρίας τους. Άλλοτε φαίνεται να υποτιμούνται, καθώς η μειονεξία εμποδίζει τους άλλους να δουν τις δυνατότητες και τις αξίες τους. Πολλές φορές, όμως, τα άτομα με αναπηρία γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης ή πειραγμάτων, ειρωνειών και τα υποτιμητικά σχόλια είναι πολύ συχνά, (Prater, 1999).

Στην ίδια κατεύθυνση ερχόταν και η Keith³³, (2004) σύμφωνα με την οποία την περίοδο αυτή οι ήρωες με αναπηρία χρησιμοποιήθηκαν για να κάνουν τους αναγνώστες να αισθανθούν οίκτο αλλά και για να διδάξουν ηθικές αξίες, από τη στιγμή που η αναπηρία θεωρούνταν τιμωρία για όσους επιδείκνυαν κακή συμπεριφορά. Συχνά η ιστορία τελείωνε με

---

³³ Η Keith μελέτησε 20 παιδικά βιβλία από το 1958 – 1994 με θέμα την αναπηρία, έχοντας ως στόχο να εξετάσει τις προθέσεις των συγγραφέων και τις αντιλήψεις τους γύρω από την αναπηρία και την ασθένεια το δεύτερο μισό του 20^{ου} αι.

την βελτίωση της κακής του συμπεριφοράς και ως αποτέλεσμα αυτού την ανάρρωση του ατόμου.

Σε αντίστοιχες έρευνες που διεξήχθησαν για τα παιδικά λογοτεχνήματα του 18ου και 19ου αιώνα στην Ευρώπη και την Αμερική, διαπιστώθηκε, ότι οι ήρωες με αναπηρία παρουσιάζονταν με μια αρνητική στερεοτυπική εικόνα. Στο τέλος του 18ου αιώνα, είχαν μόλις αρχίσει να αναγνωρίζουν τις ικανότητες των ατόμων με αναπηρία.

Όσον αφορά τους χαρακτήρες των βιβλίων του 18ου και του 19ου αιώνα, περιγράφονταν ως «ευαίσθητοι», «λεπτοί», «χλωμοί», «αδύναμοι», «μικροκαμωμένοι», «παραμορφωμένοι», αλλά αυτά τα μειονεκτήματα τους έφερναν πιο κοντά στο Θεό. Ήταν ανελλιπώς χαρούμενοι, εύκολα διασκεδάζουν, πρόθυμοι και ανιδιοτελείς. Η Αμερικάνικη Παιδική Λογοτεχνία είχε στόχο να εμπνεύσει τη χριστιανική ευλάβεια και συνάμα την υπομονή μέσω των δυσκολιών και παθών των άτυχων χαρακτήρων με αναπηρία. Παράλληλα, να αναδείξει τα κατορθώματα αυτών παρά τις φυσικές μειονεξίες τους. Σε πολλές από αυτές τις ιστορίες τα άτομα με αναπηρία είναι πρωταγωνιστές μόνο με την έννοια ότι είναι στο κέντρο της ιστορίας για ότι συμβαίνει γύρω τους. Περισσότερο θα λέγαμε ο ρόλος τους είναι παθητικός, είτε για να εμπνεύσει, είτε να επηρεάσει τους πραγματικούς ήρωες της ιστορίας (Dowker, 2004 □ Goodman, 1985).

Επίσης, ο Barnes σε έρευνα του για τον τρόπο με τον οποίο απεικονίζονται τα άτομα με αναπηρία στα μέσα μαζικής επικοινωνίας γενικά διαπιστώνει ότι υπάρχουν έντεκα τυπικά μοντέλα που παρουσιάζουν με αρνητικό στερεοτυπικό τρόπο τα ανάπηρα άτομα, όπως το ανάπηρο άτομο ως αξιοθρήνητο, ως αντικείμενο βίας και ως μοχθηρό, (Barnes, 1992: 5-17).

Ανάμεσα στο 19ο και 20ο αιώνα παρατηρείται μια μεγάλη αλλαγή στάσης. Αυτή η αλλαγή δεν είναι τυχαία. Υπήρχε αυξημένη ευαισθητοποίηση της κοινωνίας μας για τα δικαιώματα και τα συναισθήματα των ατόμων με αναπηρία. Είχε δημιουργηθεί μια νέα ατμόσφαιρα, όπου ο στιγματισμός μέσω των επικριτικών επιθέτων δεν ήταν πλέον αποδεκτός. Επιπλέον, το 1975 το Κογκρέσο των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής ψήφισε το «*Εκπαίδευση για Όλους*»³⁴ που εξασφάλιζε κατάλληλες εκπαιδευτικές ευκαιρίες για παιδιά με αναπηρία και απαγόρευε τους αρνητικούς χαρακτηρισμούς προς αυτά. Κατά τους Baskin & Harris (1977) υπήρξε ξαφνική αύξηση των νέων παιδικών βιβλίων τα οποία περιελάμβαναν ως χαρακτήρες τους παιδιά με αναπηρία από το 1975 και έπειτα, αυτό όπως λένε οφείλεται σε

---

³⁴ Η νομοθεσία των ΗΠΑ για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρίες το 1975 είναι εκτενής και αποτελεί την παλαιότερη νομοθεσία που περιελάμβανε το θέμα της αναπηρίας.

δύο λόγους. Πρώτον, διότι η κοινωνία ήταν πιο έτοιμη να δεχθεί το ζήτημα της αναπηρίας πιο εύκολα και δεύτερον, γιατί οι υποστηρικτές της είχαν αρχίσει να είναι περισσότεροι.

Επίσης, διακρίναμε ότι πριν το 1975 οι περισσότερες μελέτες είχαν καταγράψει ότι κατηγορίες αναπηρίας που υπερερούσαν στα βιβλία ήταν η τύφλωση και οι σωματικές αναπηρίες, (Harrill, J. L. et al., 1993). Ίσως ένας λόγος ήταν ότι τα δύο είδη ήταν πιο εύκολο να τα περιγράψουν και ήταν πιο ορατά. Όπως αναφέρουν οι Baskin & Harris μετά το 1975 δεν παρέμεναν στην θεματολογία της Παιδικής Λογοτεχνίας μόνο οι σωματικές αναπηρίες αλλά προστέθηκαν και άλλες όπως ο αυτισμός, η νοητική υστέρηση, η επιληψία, η ανορεξία και οι νευρολογικές διαταραχές όπως η εγκεφαλική παράλυση, οι μαθησιακές δυσκολίες, η σχιζοφρένεια κ.ά., (Baskin & Harris, 1984). Ως προς αυτό, ο Quicke (1985) ασκεί κριτική στις εργασίες των Baskin και Harris ως μη σοβαρές και αξιολογικές και αντιμάχεται της ομαδοποίησης των βιβλίων με γνώμονα τα επίπεδα ανικανότητας. Με αιτία αυτό προτείνει την ταξινόμηση των κειμένων με βάση τα μηνύματα αλλά και τις καταστάσεις που μεταφέρουν, όπως τον προσωπικό αγώνα των ατόμων με αναπηρία, για αναγνώριση και ισοτιμία, για αποδοχή του ίδιου του εαυτού τους, τη φιλία που αναπτύσσεται παράλληλα με τις καταστάσεις διάκρισης ή για τις σχέσεις που δημιουργούνται μεταξύ των ανθρώπων του περιβάλλοντος τους.

Με την πάροδο του χρόνου και εξετάζοντας τον ανά αιώνα, διαπιστώσαμε ότι δίνεται σημασία στην εξάλειψη των στερεοτύπων και στιγματισμών που συνδέονται με τα άτομα με αναπηρία, και επικεντρώνονται περισσότερο στα επιτεύγματα, καθώς και στις απογοητεύσεις τους. Αυτό γίνεται εμφανές στις δεκαετίες του 1960 και 1970 όπου σημειώνεται ένα νέο είδος ρεαλισμού στα παιδικά αναγνώσματα. Παράλληλα, από το 1975 τα βιβλία που είχαν ως ήρωες τους παιδιά με αναπηρία άρχισαν να τονίζουν τις συνθήκες αναπηρίας τους με πιο ρεαλιστικό τρόπο, καθώς και τη στροφή των κοινωνικών στάσεων όσον αφορά τις δυνατότητες αυτών των ατόμων για ανεξαρτητοποίηση, ισότητα, κοινωνική ενσωμάτωση και αξιοπρέπεια.

Οι μελετητές Baskin & Harris (1984) κατά την βιβλιογραφική τους ανασκόπηση³⁵ των περιόδων 1976-1981, συγκέντρωσαν 348 νεανικά μυθιστορήματα, διαπιστώνοντας μέσα από αυτά μια διαρκή και σταθερή μετατόπιση στις στάσεις των συγγραφέων απέναντι στα

---

³⁵ Μετά την ψήφιση του νόμου για τη ενσωμάτωση των παιδιών με αναπηρίες στις κλασικές τάξεις το 1975 στις ΗΠΑ, αυξήθηκαν τα βιβλία με θέμα την αναπηρία. Οι Baskin & Harris βρήκαν ότι τα βιβλία με το θέμα αυτό αυξήθηκαν από 311 την περίοδο 1940-1975 σε 348 την περίοδο 1976-1981.

άτομα με αναπηρία. Συμπεραίνουν ότι τα πιο καλά βιβλία που αναφέρονται στα παιδιά αυτά είναι εκείνα που περιγράφουν αληθινούς χαρακτήρες, οι οποίοι μέσω των πεπραγμένων αλλά και των δυσκολιών τους, θα ευαισθητοποιήσουν τον μικρό αναγνώστη και θα μεταστρέψουν την εσφαλμένη εντύπωση που είχε για τα άτομα αυτά. Από τη μία πλευρά, υποστηρίζουν ότι οι συγγραφείς μας παρέχουν αξιόλογα βιβλία πλήρως ανταποκρινόμενα στο σκοπό τους, που δεν είναι άλλος παρά ο ίδιος ο αναγνώστης να αντιμετωπίσει θετικά τους συνανθρώπους που έχουν κάποια ιδιαιτερότητα. Από την άλλη, ισχυρίζονται ότι κάτι τέτοιο θα το κατορθώσει μόνος του ο αναγνώστης, ύστερα από τις δικές του εσωτερικές διεργασίες μεταστροφής, ασχέτως αν ο συγγραφέας διακωμωδεί ή υποστηρίζει τον ήρωα. Βέβαια σε περίπτωση που ο συγγραφέας διακωμωδεί το άτομο με αναπηρία μπορεί να οδηγήσει τον αναγνώστη στην αντίθετη πλευρά, δίνοντας εσφαλμένα μοντέλα, χαρακτήρες και οδηγώντας στην παραπληροφόρηση τον μικρό αναγνώστη.

Οι περισσότεροι μελετητές όπως και η Gervay (2004) συμφώνησαν ότι τα στερεότυπα υπήρχαν στα βιβλία των παιδιών, αλλά και η συχνότητα αυτών μειώθηκε μετά το 1975. Πολλά από τα στερεότυπα και μύθους που έχουν αναπτυχθεί είναι μια αντανάκλαση των στάσεων και πεποιθήσεων της κοινωνίας την εποχή εκείνη. Συχνά, αυτά τα στερεότυπα οφείλονται σε απλές παρεξηγήσεις ή έλλειψη πληροφόρησης. Οι Baskin & Harris προτείνουν ότι πρέπει κανείς να εξετάσει αυτές τις πεποιθήσεις σε μια ιστορική συνέχεια κατά το πέρασμα των χρόνων. Κατά το παρελθόν, η κοινωνία διαχώριζε τα άτομα με αναπηρία από την υπόλοιπη κοινότητα. Στη συνέχεια, αυτές οι παρεξηγήσεις θα οδηγούσαν σε κατασκευές που ώθησαν στη δημιουργία ιστοριών, μύθων, εκφράσεων δίνοντας λογοτεχνικές απαντήσεις που προσπάθησαν να εξηγήσουν τη δυσμορφία. Τέλος, αναφέρουν ότι μερικοί συγγραφείς χρησιμοποιούν συνήθως λογοτεχνικοί τύποι που χρησιμοποιούνται ως χαρακτήρες με αναπηρία ήταν για να εξιδανικεύουν την κατάσταση, για παράδειγμα, με την Έλεν Κέλερ ή το Μπετόβεν (ματιά στα υπέροχα πράγματα που ήταν σε θέση να κάνουν) ή να έχουν έναν χαρακτήρα που να χει ολοκληρώσει έναν φαινομενικά αδύνατο άθλο, (Baskin & Harris, 1977).

Ως προς αυτή την πορεία κυμαίνονταν και ο Quicke (1985), ο οποίος εντόπισε τέσσερα κύρια γνωρίσματα των απεικονίσεων των ηρώων με κάποια μειονεξία. Η ακριβής αναπαράσταση της συμπεριφοράς του ατόμου, η κατάλληλη περιγραφή, ο ψυχικός κόσμος του ατόμου και τέλος, ο ρομαντισμός και τα στερεότυπα. Σ' αυτά δεν θα μπορούσαν να

παραλειφθούν ο συνεχής διδακτισμός χωρίς να χει ξεφύγει από τα όρια της προηγούμενης δεκαετίας, η παραπλήσια πλοκή και οι προβλέψιμοι χαρακτήρες. Ως υπέρμαχος της ενσωμάτωσης των ατόμων αυτών στο κοινωνικό σύνολο, πιστεύει στην αποδοχή τους από τους «φυσιολογικούς συνομήλικους» τους. Ο ίδιος μέσα από τη μελέτη του προτείνει να σχεδιαστεί ένα πρόγραμμα για τα σχολεία που θα ενθαρρύνει τις θετικές στάσεις και να περιλαμβάνει εκτός των άλλων δραστηριοτήτων και κείμενα με αντιρατσιστικό περιεχόμενο.

Εν συνεχεία, της έρευνας των Baskin & Harris κινήθηκαν άλλοι δύο μελετητές οι Biklen & Bogdan, (1977) οι οποίοι ασχολήθηκαν με την καταγραφή τέτοιου κατώτερου είδους κειμένων, που αποπροσανατολίζουν και μπερδεύουν το μικρό αναγνώστη. Στην έρευνά τους εμπεριείχαν δέκα διαφορετικά μοντέλα αναπηρίας δηλαδή δέκα στερεότυπους χαρακτήρες με απόκλιση, τα οποία περισυνέλεξαν ύστερα από προσεκτική ανάγνωση κειμένων με το σχετικό περιεχόμενο. Τα πρόσωπα των ηρώων με αναπηρία σκιαγραφούνται βάσει των προκαταλήψεων και των δεισιδαιμονιών που είχαν αναπτυχθεί παλαιότερα και εξακολουθούν να υφίστανται έως την εξετάζουσα περίοδο. Οι τύποι παρουσιάζονται αξιολύπητοι και παθητικοί με ιδιαίτερες ανάγκες, γελοίοι, ως βαρίδι για την οικογένεια, ανυπεράσπιστοι, ανίκανοι, αντικείμενα βίας και πρόσωπα που δέχονται τον περίγελο και την κοροϊδία, αλλά και από την άλλη ως άτομα της βίας και του κακού, εγκληματίες και πονηροί.

Κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα φαίνεται να δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στην έκδοση βιβλίων με θέμα την αναπηρία μέσα στα οποία αποδοκιμάζεται η άδικη συμπεριφορά απέναντι στα άτομα με αναπηρία. Τα παιδικά βιβλία φαίνεται να αντανakλούν το πέρασμα από τις πατριαρχικές-προστατευτικές τάσεις του 19ου σε πιο ανεξάρτητα μοντέλα και δείγματα ενσωμάτωσης του 20ου αιώνα. Δεν είναι λίγες οι φορές όμως που τα παλιά στερεότυπα ανακυκλώνονται και στα βιβλία του 20ου αιώνα. Όπως αυτό διαφαίνεται σε παλαιότερες μελέτες αλλά και σε μια πιο πρόσφατη για το δεύτερο μισό του 20ου , (Torrijos, 2004³⁶). Απλά όπως αναφέρει η Little τα νέα έργα δείχνουν τα άτομα με αναπηρία να έχουν αρκετές ικανότητες, ενώ τα λογοτεχνήματα φαίνεται ότι δεν έχουν την θρησκευτική χροιά των προηγούμενων έργων και λειτουργούν με γνώμονα όχι τόσο το διδακτισμό αλλά το ρεαλισμό (Little, 1986). Άρχισαν δηλαδή να πραγματεύονται κοινωνικές και ψυχολογικές καταστάσεις που οι νέοι συχνά βίωναν, (Keith, 2004).

---

³⁶ Η Torrijos μελέτησε 27 ιστορίες Ισπανών συγγραφέων από το 1963 μέχρι το 2000, έχοντας ως στόχο να εξετάσει κατά πόσο τα παιδικά βιβλία του 20^{ου} αι. με θέμα την αναπηρία ανακυκλώνουν στερεοτυπικές αντιλήψεις του προηγούμενου αιώνα.

Έπειτα, ο Solis (2004) μελέτησε δέκα παιδικά βιβλία τα οποία είχαν εκδοθεί μετά το 2000 (21^ο αιώνα). Τα βιβλία αυτά περιελάμβαναν διαφορετικές οπτικές προσέγγισης της αναπηρίας είτε μέσω παρατηρήσεων και προσωπικών αντιλήψεων, είτε μέσω εμπειριών των συγγραφέων μέσα από την αναπηρία. Στην μία περίπτωση η αναπηρία δεν παρουσιάζονταν ως κάτι το θλιβερό και κατακριτέο αλλά με διαφορετική οπτική ως αποτέλεσμα συμπτώσεων. Όπως διαπιστώνει, οι συγγραφείς παρέχουν ένα αισθητικό και πολιτισμικό πλαίσιο, προβληματίζοντας τους αναγνώστες ώστε να εισχωρήσουν μόνοι τους στις κοινωνικοπολιτισμικές αντιλήψεις της εποχής και να καταλάβουν την αιτία της προώθησης της αναπηρίας ως πολιτισμικής διαφορετικότητας. Στην άλλη περίπτωση η αναπηρία παρουσιάζεται ως κάτι που μπορεί να διορθωθεί. Σε άλλο βιβλίο διέκρινε ότι οι συγγενείς ανάγουν την αναπηρία σε κάτι μεταφυσικό και στόχος τους είναι να μεταστρέψουν τη «μη κανονικότητα», ώστε να γίνουν αποδεκτοί από όλη την κοινή γνώμη. Τέλος, σε άλλα βιβλία ερευνήθηκε η σύνδεση της αναπηρίας με την ασθένεια και βρέθηκε μια εδραιωμένη στερεοτυπική αντίληψη που τα συγγέει δηλαδή ότι τα άτομα με αναπηρία είναι άρρωστα.

Όπως αναφέρει η Gervey (2004) η αναθεώρηση των προηγούμενων μοντέλων και η απεικόνιση της αναπηρίας με πιο ρεαλιστικό τρόπο είναι οπτική των τελευταίων δεκαετιών. Τα νέα μοντέλα στα παιδικά λογοτεχνήματα τείνουν να παρουσιάζουν τα άτομα με αναπηρία ως ανεξάρτητα, ισότιμα, κοινωνικά ενεργά και μέλη της κοινωνίας. Πλέον οι αναπηρίες χαρακτηρίζονται με πιο ακριβείς ιατρικούς όρους. Οι ήρωες κινούνται ελεύθερα στο χώρο, δεν δίνεται έμφαση τόσο στην θεραπεία ή το θάνατο αυτών, όσο στη μορφή της αναπηρίας. Είτε έχουν ελαφριά μορφή αναπηρίας, είτε βαρύτερη ζουν και ελίσσονται όπως τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας. Το ίδιο ισχυρίζεται και η Little, (1986) ότι τα σύγχρονα κείμενα εστιάζουν στις ικανότητες των ατόμων με αναπηρία, διαχωρίζοντας την άποψη της λέγοντας ότι ναι, μεν υπάρχει βελτίωση αλλά δεν στέκονται έως τότε στο ποιόν των χαρακτήρων και στην απόδοση της αναπηρίας ως μιας ανθρώπινης εμπειρίας.

Τα περισσότερα βιβλία που εξετάστηκαν στις έρευνες κινούνται στο δυϊκό χώρο των ατόμων με αναπηρία και των ατόμων χωρίς αναπηρία. Ο Solis (2004), επισημαίνει ότι τα παιδιά μέσω απ' αυτά τα αναγνώσματα διδάσκονται να επανεξετάζουν τις αρνητικές απεικονίσεις που αφορούν την τάξη, τη φυλή και το φύλο, αλλά όσον αφορά την προσπάθεια για την κατανόηση της αναπηρίας είναι κάτι ανέφικτο και ανύπαρκτο. Αυτό που είναι επικίνδυνο στα παιδικά βιβλία είναι ο βαθμός στον οποίο οι αναγνώστες μπορούν να

πιστοποιήσουν την υποτιθέμενη αντίθετη έννοια της αναπηρίας, την «κανονικότητα». Ωστόσο, τα βιβλία μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την επανεξέταση στερεοτύπων και τη διάλυση παρεξηγήσεων γύρω από την έννοια της αναπηρίας. Μπορούν, επίσης, να πολιτικοποιήσουν τις εμπειρίες των ατόμων με αναπηρίες και να εξετάσουν την αναπηρία ως φαινόμενο κοινωνικοπολιτικό.

Επιπλέον, οι ήρωες με αναπηρία στα σημερινά βιβλία Παιδικής Λογοτεχνίας αντιμετωπίζονται διαφορετικά. Καθώς οι περισσότεροι σύγχρονοι συγγραφείς στηρίζονται λιγότερο στα περιγραφικά επίθετα από τους προκατόχους τους. Μεταφέρουν στους αναγνώστες τι μπορούν και τι δεν μπορούν να κάνουν οι χαρακτήρες τους και όχι αυτό που είναι ή δεν είναι. Αυτοί οι χαρακτήρες είναι σπάνια παθητικοί. Ακόμη και όταν η εστίαση είναι σε ένα από τα άλλα μέλη της οικογένειας. Οι αλλαγές στις απεικονίσεις των χαρακτήρων με αναπηρία είναι συναφείς με τις αλλαγές στην κοινωνία αλλά και στην συμπεριφορά που έχουμε απέναντι σ' αυτά τα άτομα. Οι ανάπηροι είναι «διαίτεροι» και ίσως διαφορετικοί, αλλά η σημερινή κοινωνία είναι περισσότερο διατεθειμένη να «ενσωματώσει» παρά να απομονώσει, (Little, 1996).

Τα αποτελέσματα των παραπάνω ερευνών μας κατέδειξαν πως τα παιδικά βιβλία με θέμα την αναπηρία αυξήθηκαν τις τελευταίες δεκαετίες. Οι στάσεις των ίδιων των συγγραφέων έχουν αλλάξει, αφού είναι φανερό η πιο ρεαλιστική παρουσίαση του θέματος. Κοινός τόπος όλων των μελετητών αποτελεί η υποπαρουσίαση που εξακολουθεί να υφίσταται αυτή η ομάδα παιδιών στην Παιδική Λογοτεχνία καθώς και η αναβίωση πολλών στερεοτυπικών αντιλήψεων σε πολλά από τα σύγχρονα παιδικά βιβλία. Οι Έλληνες και ξένοι συγγραφείς *«διαθέτουν καλές προθέσεις, θέλουν να πληροφορήσουν τους αναγνώστες τους αλλά τις περισσότερες φορές το μήνυμα καταπνίγει την αφήγηση. Η παρόρμηση τους για πληροφόρηση υπερνικά την επιθυμία τους να πουν μια καλή ιστορία και το αποτέλεσμα είναι ένα κείμενο γεμάτο με στερεότυπα και διδακτισμό»*, (Ψαραύτη, 2007: 53).

Ο κάθε ερευνητής του θέματος, όπως ο Wolfensberger (1972) αναφέρει, το πρώτο που πρέπει να λάβει υπόψη του, είναι η εύρεση των κριτηρίων εκείνων για το τι συνιστά - μέσα στα κείμενα- ένα αποδεκτό πορτραίτο των ποικίλων ανθρώπων με αναπηρίες. Και αυτός βρίσκει μέσα σε σχετικά βιβλία πόσο διευρυμένα ήταν τα στερεότυπα που υπήρχαν γι' αυτά τα άτομα.

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω, η Blaska (2004) προτείνει δέκα κριτήρια για την αξιολόγηση βιβλίων με θέμα την αναπηρία:

- να δείχνουν αποδοχή και όχι γελοιοποίηση
- να μη δίνουν έμφαση στην αποτυχία αλλά στην επιτυχία
- να προωθούν την κατανόηση και όχι τον οίκτο, ως προς αυτό να βοηθούν τα παιδιά να αποκομίζουν ακριβή κατανόηση της ασθένειας και της αναπηρίας
- να επιδεικνύουν σεβασμό για τα άτομα με αναπηρία.
- να προωθούν θετικές εικόνες των ατόμων με αναπηρία
- να προωθούν την ιδέα «ένας από μας» κι όχι «ένας από αυτούς»
- να χρησιμοποιούν κατανοητή γλώσσα
- να παρουσιάζουν την αναπηρία ή το άτομο που τη βιώνει με ρεαλιστικό τρόπο και
- να εικονογραφούν ρεαλιστικά τα άτομα με αναπηρία.

Η αυτοσυνείδητη προοπτική θεωρείται ιδιαίτερα χρήσιμη για τους συγγραφείς των οποίων οι χαρακτήρες είναι άτομα με αναπηρία, δεδομένου ότι παρέχει ένα αποτελεσματικό εργαλείο για να πείσουν τους εαυτούς τους αναγνώστες. Τόσο η κοινωνία όσο και οι λογοτεχνικές συμβάσεις του παιδικού λογοτεχνικού σχήματος έχουν αλλάξει σημαντικά. Ως συνέπεια, τα βιβλία φαίνονται αρκετά διαφορετικά. Ο τύπος της κοινωνίας που προωθείται στα σημερινά βιβλία δεν είναι ότι προώθησε το 19ο αιώνα. Η ενσυναίσθηση με τα άτομα με ειδικές ανάγκες ζητείται πάνω από συμπάθεια γι' αυτούς. Η φανερή θρησκευτική ηθικολογία έχει αντικατασταθεί από έναν λεπτότερο σιωπηρό διδακτισμό, προτρέποντας τη συμπόνια και την αποδοχή. *«Οι ιστορίες έχουν πιο πλούσια πλοκή με πολυδιάστατους χαρακτήρες που μπορούν να εκφράσουν τα δικά τους συναισθήματα. Ωστόσο, για όλες αυτές τις διαφορές, στην καρδιά αυτά τα βιβλία έχουν παραμείνει πολύ όμοια. Διότι, είτε γραπτές του χτες είτε του σήμερα, οι ιστορίες με χαρακτήρες άτομα με ειδικές ανάγκες έχουν το ίδιο θέμα»*, (Little, 1986).

Β΄ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1. ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Με βάση το θεωρητικό πλαίσιο, σκοπός της παρούσας ερευνητικής εργασίας είναι μετά τη συλλογή του λογοτεχνικού υλικού να εξεταστεί το πώς σκιαγραφείται το παιδί με νοητική αναπηρία μέσα στα Παιδικά και Νεανικά Λογοτεχνήματα: ως προς τα χαρακτηριστικά του και τις διαπλεκόμενες σχέσεις του με τα άλλα πρόσωπα αλλά και κατά πώς δηλώνεται η αναπηρία κυρίως μέσα από τα Παιδικά και Νεανικά Λογοτεχνήματα αυτής της θεματικής, καθώς και την εξελικτική πορεία αυτών στο πέρασμα των δεκαετιών.

Μας απασχολούν οι στάσεις των συγγραφέων, αν δηλαδή εμμένουν ακόμα στις στερεοτυπικές απεικονίσεις και στη μη ρεαλιστικότητα αφηγηματικής απόδοσης της αναπηρίας. Πιο συγκεκριμένα θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα που αποτελούν τους επιμέρους στόχους της.

1. Προτιμούν να περιγράψουν οι συγγραφείς τη νοητική αναπηρία μέσα στα παιδικά λογοτεχνήματα;
2. Ποιο φύλο των συγγραφέων προτιμάει να γράφει γι' αυτό το θέμα και ποια η καταγωγή τους;
3. Από αυτά πόσα είναι ελληνικά και πόσα μεταφρασμένα λογοτεχνήματα και σε τι ηλικίες αναγνωστών απευθύνεται η πλειοψηφία αυτών;
4. Επιλέγουν περισσότερα αγόρια ή κορίτσια ως ήρωες ή ως δευτερεύοντα πρόσωπα;
5. Ποιες είναι οι περιπτώσεις αποκλίσεων και η αναλογία ενηλίκων και ανηλίκων ηρώων;
6. Τι είδους απόκλιση έχουν οι ήρωες και ποια ήταν τα αίτια που προκλήθηκε;
7. Πώς αποτυπώνεται στο παιδικό λογοτεχνικό κείμενο το άτομο με νοητική αναπηρία-εξωτερικά και εσωτερικά χαρακτηριστικά;
8. Πώς βλέπουν το παιδί με νοητική αναπηρία οι υπόλοιποι, οι γονείς, τα αδέρφια, οι συγγενείς και οι φίλοι του;
9. Πώς το αντιμετωπίζει ο κοινωνικός περίγυρος;
10. Πώς παρουσιάζει ο συγγραφέας τη λύση-λύτρωση του ήρωα;

11. Πληρούν τα ειδικότερα κριτήρια και όρους που θέτει η IBBY για ένα Παιδικό και Νεανικό Λογοτέχνημα που πραγματεύεται το θέμα της αναπηρίας;
12. Πώς αποδίδεται η αναπηρία;
13. Εμμένουν οι συγγραφείς στις στερεοτυπικές απεικονίσεις;
14. Ποιο μοντέλο κυριαρχεί μέσα στα Παιδικά και Νεανικά Λογοτεχνήματα αυτής της θεματικής;

Υπάρχει η πρόβλεψη ότι τα σύγχρονα Παιδικά και Νεανικά Λογοτεχνήματα συνδράμουν ως προς την αλλαγή της στάσης των μη ανάπηρων παιδιών και των νέων με το να τα διαβάζουν. Επίσης, η απόδοση της αναπηρίας κυρίως σε βάθος χρόνου προβάλλεται όμως μια άλλη διάσταση της, μη στερεοτυπική. Το ίδιο αντιλαμβανόμαστε και για τη στροφή των τάσεων των σύγχρονων συγγραφέων προς ένα πιο ρεαλιστικό τρόπο απεικόνισης, αλλά και πιο προσιτό στο μικρό αναγνωστικό κοινό.

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η αφετηρία και το θεωρητικό υπόβαθρο της ποιοτικής μεθοδολογίας αποτελούν σημαντικό ρόλο στον ερευνητικό μας σχεδιασμό, στην εύρεση και την επιλογή των ερευνητικών και μεθοδολογικών εργαλείων, στην διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων και γενικότερα στην σύνδεση θεωρίας και πράξης.

Κατά την καταγραφή των χαρακτηριστικών μιας ποιοτικής προσέγγισης του περιεχομένου, είναι αναγκαίο, *«κατά τη φάση της ερμηνείας, να εξασφαλίζεται το διάβασμα "ανάμεσα στις σειρές"»* ενώ ο ερευνητής πρέπει να χρησιμοποιεί *«όλη τη δύναμη της φαντασίας και της διαίσθησής του, προκειμένου να εξαχθούν ουσιαστικά συμπεράσματα από τα δεδομένα»*, (Holsti, 1969: 12-13) Επιχειρείται η κατανόηση του ερευνώμενου φαινομένου (υποκειμένων, κοινωνικών και πολιτισμικών καταστάσεων και προϊόντων εκ των έσω), ενώ απαρχή της έρευνας είναι η μία περίπτωση και η ανακατασκευή της, εν συνεχεία, οι ανακατασκευαζόμενες περιπτώσεις διαδέχονται διαφορετικές κατασκευές της πραγματικότητας και τέλος, κατά την ολική ανακατασκευή των περιπτώσεων γίνονται εμπειρικές αναλύσεις και παράγονται κείμενα, βασιζόμενα στον προσδιορισμό των παραδειγμάτων για την κατασκευή της πραγματικότητας και εξαρτώμενα από το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας, (Flick, 1998).

Η μελέτη ενός σημαντικού αριθμού ελληνικών και ξένων λογοτεχνημάτων από μέρους μας ακολουθεί την τεχνική της *συγκριτικής μεθόδου*. Η *συγκριτική μέθοδος* θεωρείται στρατηγική για την ανάπτυξη θεωρητικού μοντέλου το οποίο βασίζεται σε ποιοτικά δεδομένα. Η συνεχής *συγκριτική μέθοδος* είναι μια διαδικασία κατά την οποία ο ερευνητής κωδικοποιεί και αναλύει ταυτόχρονα τα δεδομένα με σκοπό την ανάπτυξη εννοιών. Με την συνεχή σύγκριση των κωδικοποιημένων δεδομένων ο ερευνητής επεξεργάζεται αυτές τις έννοιες, προσδιορίζει τις ιδιότητες τους, διερευνά τις μεταξύ τους σχέσεις και τις εντάσσει σε ένα θεωρητικό μοντέλο. *«Σ' αυτή τη μέθοδο ο ερευνητής δεν ασκεί κανενός είδους συστηματική επίδραση πάνω στο υλικό της μελέτης του. Παρ' όλα αυτά ο ερευνητής προσπαθεί, κατά το στάδιο της ανάλυσης, να ελέγξει συστηματικά και στον μέγιστο δυνατό βαθμό τα δεδομένα που έχει κατά το στάδιο της ανάλυσής του»*, (Δαουτόπουλος & Ανανάκας, 1997: 57).

Στη *συγκριτική μέθοδο* συγκρίνονται δύο ή περισσότερα στοιχεία του διδακτικού αντικειμένου κατά τα οποία εντοπίζονται ομοιότητες και διαφορές. Τα στάδια που πρέπει να

τηρεί η *συγκριτική* ερευνητική διαδικασία είναι: Πρώτον, η συλλογή, δεύτερον, η καταγραφή του υλικού, τρίτον, η ερμηνεία των δεδομένων και τέταρτον, ολοκληρώνεται με την αντιπαραβολή και τη σύγκρισή τους. Η κριτική που δέχεται η μέθοδος αυτή επικεντρώνεται στην άκριτη μεταφορά δανείων στοιχείων από χώρα σε χώρα, (Ιωσηφίδης, 2003, 2008).

Το συγκεκριμένο ερευνητικό εργαλείο της συγκριτικής μεθόδου κρίθηκε αναγκαίο για την εξέταση του υλικού μας μετά από την επιλογή του θέματος και τη μελέτη της συγκεκριμένης θεματικής προς έρευνα. Προχωρήσαμε στη βιβλιογραφική ανασκόπηση και μετέπειτα στον καθορισμό και τη συλλογή του υλικού που θα εξετασθεί. Επιλέξαμε ως ενότητα ανάλυσης το θέμα σε συνδυασμό με τα πρόσωπα και παραθέτουμε το σύστημα κατηγοριών ανάλυσης με τη δική μας κατηγοριοποίηση.

Σημειώνουμε ότι η προσέγγιση μας δεν είναι ψυχολογική ή κοινωνική αλλά περιορίζεται από λογοτεχνική-παιδαγωγική σκοπιά, στην κατηγοριοποίηση των μεταβλητών εκείνων που αναφέρονται στο άτομο με νοητική αναπηρία. Τα κριτήρια μας είναι λογοτεχνικά και παιδαγωγικά και πιο συγκεκριμένα μας ενδιαφέρουν:

1. Η απεικόνιση του ατόμου με νοητική αναπηρία.
2. Η βιβλιογραφική παραγωγή σε σχέση μ' αυτό το θέμα.
3. Οι σχέσεις του ήρωα με τον περίγυρο του.
4. Η αφήγηση, η ρεαλιστικότητα και τα στερεότυπα.
5. Τέλος, αν ανταποκρίνεται στα ειδικά κριτήρια της IBBY για τα παιδικά αναγνώσματα που πραγματεύονται το θέμα της αναπηρίας.

3. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

3.1. Αναζήτηση και βασικές πηγές

Κατά την διάρκεια της παρούσας οκτάμηνης ερευνητικής προσπάθειας η οποία έλαβε χώρα στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστήμιου Ιωαννίνων και έπειτα από συνεχή και διεξοδική έρευνα στο χώρο των εκδόσεων, αντιμετωπίσαμε αρκετές δυσκολίες ως προς αυτή την πορεία, αλλά τελικά, ύστερα από επιμονή και υπομονή η προσπάθεια μας απέδωσε καρπούς. Η δυσκολία εντοπίστηκε στο ότι δεν υπήρχε κάποιος επίσημος κατάλογος που να παρουσιάζει τα παιδικά βιβλία που αναφέρονται άμεσα ή έμμεσα στην αναπηρία ή και να τα διαχωρίζει με βάση τις μειονεξίες στις οποίες πραγματεύονται. Ύστερα από επικοινωνία με τον Κύκλο του Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου IBBY και τους Ελληνικούς εκδοτικούς οίκους καταλάβαμε ότι οι επίσημοι εκδοτικοί κατάλογοι είναι ελλιπείς, ενώ πιο συγκεκριμένα μετά το 2007 οι τίτλοι δεν υπήρχαν κάπου επίσημα καταχωρημένοι. Παράλληλα αρκετά βιβλία είναι εξαντλημένα και δεν υπάρχουν ούτε στις ειδικές Βιβλιοθήκες. Κάτω από αυτές τις συνθήκες και αντιλαμβανόμενοι της παρούσας κατάστασης περιορίσαμε την έρευνα μας. Για την επίτευξη της έρευνας μας βοήθησε ο συνεχώς αναπροσαρμοζόμενος κατάλογος³⁷ παιδικών λογοτεχνικών βιβλίων που αποτέλεσε την κύρια πηγή μας. Είναι δημοσιευμένος στο περιοδικό «Αναπηρία Τώρα». Έπειτα από προσωπική επικοινωνία με την συγγραφέα μας παραχωρήθηκε το υλικό στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης. Επίσης, σ' αυτό το εγχείρημά μας, συνέδραμαν ως επιπρόσθετες πηγές και ως υποστηρικτικό υλικό ο αναλυτικός θεματικός κατάλογος αναγνωσμάτων για βιβλιοθεραπευτική χρήση της Δρ. Σμαράγδας Παπαδοπούλου που είναι δημοσιευμένος στη προσωπική της μελέτη³⁸ αλλά και οι επιμέρους κατάλογοι που αναγνώστηκαν στο ιστοχώρο και αφορούν την διαφορετικότητα³⁹ όπως και συλλογικών προσπαθειών με βάση τα Δικαιώματα του Παιδιού, από την οπτική της διαφορετικότητας⁴⁰ από ομάδα εκπαιδευτικών, εθελοντών και μελών μη κυβερνητικών οργανώσεων όπως το

³⁷ Λίλα Πατρόκλου-Τσίρκα στο *Αναπηρία τώρα*: http://dipe-a-athin.att.sch.gr/0212_Hmera_anapirias.doc.

³⁸ Σμαράγδα Παπαδοπούλου Μανταδάκη, *Η Συναισθηματική Γλώσσα, Βιβλία που μιλούν σε μαθητές ... που σιωπούν*. Εκδ. Τυπωθητω- Γιώργος Δαρδάνος, Αθήνα, 2004, σ. 229-230, 250-253.

³⁹ Πρότυπος Συμβουλευτικός Οδηγός, *Παιδικά βιβλία με θέματα τη διαφορετικότητα, τα δικαιώματα του παιδιού και τον αντιρατσισμό*. Από την I-RED ΙΔΙΕΤΕΡΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ για τα ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ, την ΙΣΟΤΗΤΑ & την ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ και την Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης ΕΠΕΚΔΙΒΙΜ του Υπουργείου Παιδείας Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, 2010. http://www.i-red.eu/resources/projects-files/sxedio_drasis-paidika_vivlia-diaforetikotita-antiratsismos.pdf.

⁴⁰ Παιδικά Βιβλία, *Βλέποντας τον κόσμο με διαφορετικά μάτια*, Εκδ. Ανατολικός, Αθήνα, 2010. http://www.ddp.org.gr/wp-content/uploads/2014/03/FINAL-4.6.10-KATALOGOS-DIKTYOY-LOW_RES-14.pdf.

«Δίκτυο για τα Δικαιώματα του Παιδιού» και το «Κέντρο Παιδαγωγικής και Καλλιτεχνικής Επιμόρφωσης Σχεδία». Τέλος, συνεπικύρησε στη μελέτη μας ο λεπτομερής κατάλογος της ιστοσελίδας «*Παιδική Λογοτεχνία και Ειδική αγωγή*»⁴¹. Όπως έγινε κατανοητό, η έρευνα μας στηρίχτηκε σε όλες τις πιθανές πηγές που θα διευκόλυναν την εξαγωγή βέλτιστου αποτελέσματος.

3.2. Τυπικά χαρακτηριστικά του υλικού

Βασικός σκοπός της Παιδικής λογοτεχνίας είναι να εξοικειώσει τους μικρούς αναγνώστες με την έννοια της αναπηρίας και τους μυήσει στην αναγνώριση και αποδοχή του διαφορετικού αλλά επίσης επιδίωξη της είναι η εξάλειψη των προκαταλήψεων και στερεοτύπων που επικρατούσαν. Το άτομο με σωματική, νοητική ή ψυχική αναπηρία έχει γίνει κυρίαρχο πρόσωπο σε ένα μέρος παιδικών αναγνωσμάτων. Είτε ως πρωταγωνιστής είτε ως δευτερεύων ρόλος γίνεται το βασικό πρόσωπο της αφήγησης που επηρεάζει ή μη την πλοκή, το οποίο μέσω αυτών απέκτησε ταυτότητα και έγινε ένα αποδεκτό άτομο στην κοινωνία. Μέσα από την περιήγηση μας στο χώρο της Παιδικής Λογοτεχνίας διαπιστώσαμε ότι μετά το 1986 άρχισε να αγνοφαινεται το νεαρό άτομο με αναπηρία μέσα στα παιδικά αναγνώσματα.

Έπειτα από μελέτη του καταλόγου «*Παιδικά και Εφηβικά βιβλία που αναφέρονται άμεσα ή έμμεσα στην αναπηρία*» διακρίναμε ότι συμπεριελάμβανε 98 ελληνόγλωσσα παιδικά και εφηβικά βιβλία με διαφορετικά είδη αναπηρίας, από Έλληνες και ξένους συγγραφείς από διαφορετικές χρονικές περιόδους, δηλαδή, κλασικά και λαϊκά παραμύθια του παρελθόντος και σύγχρονα παιδικά βιβλία τα οποία είχαν ως κεντρικό χαρακτήρα ένα άτομο με αναπηρία. Λόγω του ότι η έρευνα μας περιορίστηκε όσον αφορά τους ήρωες με νοητική αναπηρία, διακρίναμε ότι μόνο τα 11 εξ αυτών αφορούσαν αυτή τη θεματική. Από αυτά τα περισσότερα είναι οριακά παιδικά μυθιστορήματα ή νουβέλες και παιδικά αφηγήματα διαφόρων κατηγοριών. Ο λόγος που επιλέχτηκε η συγκεκριμένη ομάδα των παιδιών με αναπηρία είναι γιατί θέλαμε να δώσουμε μια συνέχεια στις σχετικές έρευνες που είχαν εξετάσει αυτή τη μειονοτική ομάδα, οι οποίες ήταν λίγες έως μηδαμινές. Όπως καταμαρτυρούν, το άτομο με νοητική αναπηρία παλαιότερα είχε αποτελέσει αντικείμενο στερεοτυπικών και απαξιωτικών

---

⁴¹ <http://anagnostis.weebly.com/betaiotabetalambdaiotaomicrongammarhoalphaphiioalpha.html>.

απεικονίσεων στη λογοτεχνία, είχε στοχοποιηθεί εξαιτίας της νοητικής του αναπηρίας αλλά και η ομάδα που έχει περισσότερο πολύ-παρουσιαστεί ενώ την τελευταία δεκαετία υπο-παρουσιάζεται. Συγκεντρώσαμε ελληνόγλωσσα και μεταφρασμένα παιδικά και νεανικά λογοτεχνήματα ξένων και Ελλήνων συγγραφέων για να εξεταστούν πιθανές διαφοροποιήσεις στον τρόπο που προσεγγίζουν την νοητική αναπηρία καθώς και από ποια σκοπιά κοινωνική ή ιατρική, αλλά και με γνώμονα το ηλικιακό φάσμα των μικρών αναγνωστών από 5 έως 14 ετών και, ως εκ τούτου, τις ίδιες επιδράσεις σε αυτό. Το χρονικό φάσμα εξέτασης κινήθηκε από το 1986 έως τις μέρες μας. Η μεγάλη χρονική περίοδος εξέτασης του ζητήματος κρίθηκε αναγκαία για να εντοπιστεί η απεικόνισή της σε βάθος χρόνου και της πιθανής αλλαγής των τάσεων των συγγραφέων κατά την περίοδο αυτή.

Αξίζει να αναφερθεί ότι στο πλαίσιο της διπλωματικής εργασίας μας, ο κατάλογος των Παιδικών και Νεανικών Λογοτεχνημάτων εμπλουτίστηκε και αναμορφώθηκε κατά το δυνατό, ώστε αποτελέσει μία ανανεωμένη πηγή υλικού για τους ερευνητές του θέματος.

3.3. Κριτήρια συλλογής και αποδελτίωσης

Η επιλογή των δεκαεννέα (19) παιδικών και νεανικών λογοτεχνικών βιβλίων, όπως ακολουθεί, έγινε με κριτήριο ότι τα συγκεκριμένα βιβλία υπήρχαν στην πλειοψηφία τους ή κάποια από αυτά στη Ζωσιμαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων αλλά και στην Ελληνική αγορά. Η συλλογή του ερευνητικού υλικού έγινε με γνώμονα το ότι αφενός αναφέρονται στην νοητική αναπηρία και αφετέρου το ότι ανήκουν στην Παιδική και Νεανική Λογοτεχνία. Η αποδελτίωση έγινε με βάση το έτος έκδοσης των Παιδικών και Νεανικών Λογοτεχνικών έργων.

3.4. Παρουσίαση του υπό έρευνα υλικού – Κωδικοποίηση στοιχείων

Με βάση τα παραπάνω κριτήρια τα παιδικά και εφηβικά βιβλία που μελετήθηκαν καθώς και η κωδικοποίησή τους για την διευκόλυνση της παρούσας μελέτης είναι η εξής:

1) Όλφρεϊ Κάθριν, *Ο Λάμπης και το κόκκινο καΐκι*, Μ.τ.φ. Κύρα Σίνου, Εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα², 1989. (Α΄ εκδ. 1986)

2) Αβρααμίδου Μαρία, *Γράμμα στο μοναχικό αδερφό μου*, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα¹⁰, 1995. (Α΄ εκδ. 1988)

3) Πουλχερίου Κίκα, *Πόσο κοντά είναι το φεγγάρι*, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα³, 1997. (Α΄ εκδ. 1988, Λευκωσία)

4) Μαραθεύτης Μιχάλης, *Η αδερφή μου η Αυγή*, συλ. «Στης ζωής τα τραμπαλίσματα», Λευκωσία, 1990.

5) Βελς Ρενάτε, *Τα φτερά του δράκου*, Εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 1991.

6) Χατζημανώλη Άννα, *Ο Κολοκυθοκεφαλάκης*, Ελληνικό λαϊκό παραμύθι, (διασκευή) Εκδ. Κίρκη, Θεσσαλονίκη, 1991.

7) Ψαραύτη Λίτσα, *Ο Θωμάς*, εικονογράφηση: Σπύρος Γούσης, Εκδ. Άγκυρα, Αθήνα, 2003. (Α΄ Εκδ. 1991, στο: *Πέντε κύκλοι ζητούν χρώμα*, τ.μ. 2.)

8) Μάρρα Ειρήνη, *Ο Μικρός Ντουπ*, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 1997 (Α΄ εκδ. Γνώση, 1992)

9) Βοϊκλής Γεώργιος, *Δώδεκα θαυμαστά ταξίδια στην Ευρώπη*, Εκδ. Άγκυρα, Αθήνα, 1994.

- 10) Βακάλη - Συρογιαννοπούλου Φιλομήλα, *Αγαπάει Γιάγκο, αγαπάει...*, Εικον. Θεόδωρος Συρογιαννόπουλος, Εκδ. Άγκυρα, Αθήνα, 1997
- 11) Δικαίου Ελένη, *Θα σε ξαναδώ, φιλαράκι μου*, Εκδ. Πατάκης, Αθήνα³, 1999. (Α΄ εκδ. 1997)
- 12) Παπαδιαμάντης Αλέξανδρος, *Γουτού Γουπατού*, εικονογράφηση: Νικόλας Ανδρικόπουλος, απόδοση: Κώστας Πούλος, Εκδ. Παπαδόπουλος, Αθήνα, 1999.
- 13) Γιαφέ Λόρα, *Ο Μαξ είναι σημαντικός*, Μτφ. Ντίνα Σιδέρη, Εκδ. Άγκυρα, Αθήνα, 2002 (Α΄ εκδ. 1999).
- 14) Χελφτ Κλοντ, *Μια αδερφούλα με ειδικές ανάγκες*, Εκδ. Άγκυρα, 2003
- 15) Αυτζής Μερκούριος, *Θέλω μόνο να παίζω μαζί σου*, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004.
- 16) Σταματοπούλου Ιωάννα, *Μόζα η γάτα: Το βουνό των νάνων*, εικονογράφηση: Έρση Σπαθοπούλου, Εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 2005.
- 17) Στρατίκης Πότης, *Ο Κουτούτσικος*, λαϊκό παραμύθι, (διασκευή) από τη συλλογή «Εγκυκλοπαίδεια των παραμυθιών», βιβλίο 9, Ο παπουτσωμένος γάτος και άλλα παραμύθια, Εκδ. Στρατίκη, Αθήνα, 2009.
- 18) Αλεξοπούλου – Πετράκη Φραντζέσκα, *Όνειρα και ελπίδες*, Εικον. Θέντα Μιμιλάκη, Ειδική έκδοση του Πανελληνίου Συλλόγου ΦΡΟΝΤΙΔΑ, Αθήνα, 2011.
- 19) Αυτζής Μερκούριος, *Ο Ορφέας και οι αθλητές του ανέμου*, Εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 2011⁴²

---

⁴² Στο εξής η αναφορά μας στο κάθε έργο θα γίνεται με βάση τον αύξοντα αριθμό του.

4. ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

4.1. Ανάλυση στοιχείων - Ερμηνεία δεδομένων

Έχοντας υπόψη τα ανωτέρω θα επιχειρήσουμε να αναδιφήσουμε στα παιδικά λογοτεχνήματα, στα οποία τα άτομα με νοητική αναπηρία συμπεριλαμβάνονται στην πλοκή τους ως πρωταγωνιστές, ή ως απλοί παρατηρητές που με την συμμετοχή τους επηρεάζουν ή μη τις διαπλεκόμενες σχέσεις τους με τα μέλη εντός ή εκτός οικογενειακού πλαισίου. Για το λόγο αυτό επιλέξαμε να παρουσιάσουμε 15 Ελληνικά και 4 μεταφρασμένα Παιδικά Λογοτεχνήματα. Από την ποιοτική μας προσέγγιση προκύπτουν ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τις διαμορφούμενες τάσεις στον ευρύτερο χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους καθώς και την παγκόσμια επικοινωνία που μπορούν να αναπτύξουν οι συγγραφείς μεταξύ τους μέσα από τα έργα τους με γνώμονα και κοινό σημείο αναφοράς το παιδί-αναγνώστη. Όπως αναφέρει ο Β.Δ. Αναγνωστόπουλος, (1993), η ωριμότητα της Ελληνικής Παιδικής και Νεανικής λογοτεχνίας επήλθε ύστερα από τη μεταστροφή όχι μόνο των εκδοτικών οίκων προς μίμηση των ξένων, κυρίως των Ευρωπαϊκών αλλά και λόγω του ενδιαφέροντος των Ελλήνων συγγραφέων να ανοιχτούν προς αυτή την κατεύθυνση μετά την αφύπνιση τους από τις διεθνείς εκθέσεις Παιδικού και Νεανικού βιβλίου.

(1)Όλφρεϊ Κάθριν, *Ο Λάμπης και το κόκκινο καΐκι*: Ο Λάμπης, ένα παιδί με μέση νοητική αναπηρία, ζει και ενεργεί στα στενά όρια της κοινωνίας του νησιού του. Όλοι οι συγγενείς, συνομήλικοι και συντοπίτες τον αντιμετωπίζουν αρνητικά, εκτός από τη δασκάλα του. Μοναδικό του όνειρο να δουλέψει στο καΐκι του καπετάν-Ηλία, το οποίο θα γίνει πραγματικότητα μετέπειτα.

(2)Αβρααμίδου Μαρία, *Γράμμα στο μοναχικό αδερφό μου*: Η δεκαπεντάχρονη Κυπριωτοπούλα Κορίννα μας παρουσιάζει τον αδερφό της Λίνο -παιδί με νοητική αναπηρία- τη ζωή και τη συμβίωση αυτής και της οικογένειας της με την παρουσία αυτού, καθώς και τις σκέψεις και τους προβληματισμούς της για την διχοτόμηση της Κύπρου και του αβέβαιου μέλλοντος που επακολουθεί.

(3)Πουλχερίου Κίκα, *Πόσο κοντά είναι το φεγγάρι*: Ο ερχομός της μικρότερης αδερφής της Στέλλας, της Μαργαρίτας, παιδιού με νοητική αναπηρία δεν θα συνοδεύεται από την αναμενόμενη χαρά. Οι γονείς της αν και σε πρώτη φάση θα το απαρνηθούν, μετέπειτα θα το απομονωθούν από τον κοινωνικό περίγυρο τους και εν συνεχεία θα πρέπει να το αποδεχτούν.

(4)Μαραθεύτης Μιχάλης, *Η αδερφή μου η Αυγή*: Ο Θέμης έχει μια αδερφούλα με νοητική αναπηρία, την Αυγή για την οποία ντρέπεται με αποτέλεσμα να το αποκρύπτει από τους φίλους του, ενώ τον ενοχλεί περισσότερο όταν γνωρίζει την Νίτσα. Η αρχική αρνητική του στάση θα αντικατασταθεί από την αποδοχή και την αγάπη προς αυτήν, ύστερα από συγκεκριμένα γεγονότα που θα συμβούν.

(5)Βελς Ρενάτε, *Τα φτερά του δράκου*: Η μικρή Άννα ζει μ' ένα δίλημμα: απ' τη μια αγαπά το αδερφό της Γιάκομπ -ο οποίος έχει νοητική αναπηρία-, τον φροντίζει με ωριμότητα και υπευθυνότητα, ενώ απ' την άλλη οι σχέσεις της με τους φίλους της επηρεάζονται απ' αυτό το γεγονός. Σταδιακά βρίσκει την ισορροπία ανάμεσα στα δυο και αποκαθιστά τις σχέσεις της με τον κοινωνικό περίγυρο

(6)Χατζημανώλη Άννα, *Ο Κολοκυθοκεφαλάκης*: ο Κολοκυθοκεφαλάκης είναι ένας ενήλικος άνδρας, ο οποίος έχει νοητική αναπηρία και γι' αυτό μόνο και μόνο όλοι τον εκμεταλλεύονται, ενώ γίνεται αντικείμενο βίας και γελοιοποιείται. Τιμωρείται συνέχεια για την έλλειψη εξυπνάδας του και κάτι τέτοιο θεωρείται απ' το συγγραφέα ως απόλυτα φυσιολογικό, ως παραδειγματισμός για τα λάθη του.

(7)Ψαράυτη Λίτσα, *Ο Θωμάς*: Ο Θωμάς είναι ένα παιδί με νοητική αναπηρία, όμως με τη βοήθεια των γονιών του και του ειδικού σχολείου που παρακολουθεί, καταφέρνει να αναπτύξει απίστευτες ικανότητες και να λάβει μέρος στους Ειδικούς Ολυμπιακούς Αγώνες. Όταν έρχεται η σειρά του ν' αγωνιστεί, κάτι απρόσμενο θα συμβεί που θα φανερώσει την καλοσύνη και το μεγαλείο της ψυχής του.

(8)Μάρρα Ειρήνη, *Ο Μικρός Ντουπ*: Ο ήρωας είναι ένα μικρό μυρμήγκι με κινητικά προβλήματα και νοητική αναπηρία. Παίρνει το όνομά του από τα «ντουπ» που έκανε στην προσπάθεια του να σταθεί όρθιο. Η απόρριψη των άλλων μυρμηγκιών γινόταν επειδή τον θεωρούσαν κουτό και τίποτα δεν έφερνε εις πέρας. Όμως, ο ίδιος όταν ασχολήθηκε με τον αθλητισμό και έγινε ένας καλός αθλητής τότε όλοι τον αποδέχτηκαν.

(9)Βοϊκλής Γεώργιος, *Δώδεκα θαυμαστά ταξίδια στην Ευρώπη*: Έξι μαθήτριες και έξι μαθητές από τις χώρες-μέλη της Ενωμένης Ευρώπης, γράφουν για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, όπως είναι τα ναρκωτικά, ο πόλεμος στην πρώην Γιουγκοσλαβία, η αντιμετώπιση των ατόμων με ειδικές ανάγκες κ.ά.. Την αφήγηση που ενδιαφέρει την παρούσα μελέτη, ο Βοϊκλής τη διάνθισε με τις δραστηριότητες ενός πραγματικού εργαστηρίου Ειδικής Αγωγής το «*Μαργαρίτα*». Η μικρή Γαλλίδα Lydivine μαζί με τη στενή

της φίλη Sybil, τα Σαββατοκύριακα προσφέρουν εκεί εθελοντική εργασία. Η συνύπαρξη αλλά και η γνώση για το τι συμβαίνει ή για το τι έχει συμβεί στα παιδιά με νοητική αναπηρία, βοηθά στην κατανόηση του προβλήματος, αλλά και στην αποδοχή τους.

(10)Βακάλη - Συρογιαννοπούλου Φιλομήλα, *Αγαπάει Γιάγκο, αγαπάει...*: Η Δανάη θυμάται τα παιδικά της χρόνια ενώ στη μνήμη της έρχεται ο Γιάγκος, ένας νέος από το χωριό με νοητική αναπηρία γύρω στα είκοσι δύο. Ζούσε μόνος του χωρίς γονείς γι' αυτό όλοι τον βοηθούσαν στο χωριό παρέχοντας του ένα πιάτο φαί. Όταν, όμως, άρχισε ο πόλεμος κανένας δεν του δίνε σημασία, μη μπορώντας και οι ίδιοι να τα βγάλουν πέρα. Τότε λοιπόν, ο Γιάγκος μια μέρα πέθανε δίχως κανένας να γνωρίζει από τι εάν έφταιγε η πείνα ή η στέρηση αγάπης.

(11)Δικαίου Ελένη, *Θα σε ξαναδώ, φιλαράκι μου*: Η Εύα, μια νεαρή παιδοψυχολόγος εργάζεται σ' ένα ίδρυμα, στο οποίο γνωρίζει ένα εφτάχρονο κορίτσι, τη Μέλια, που τη συμπαθεί πολύ. Το κορίτσι όπως το αποκαλούν «καθυστερημένο» το είχαν αφήσει οι πλούσιοι γονείς του στο ίδρυμα. Η Εύα έρχεται σε σύγκρουση με τον διευθυντή του ιδρύματος καθώς δεν την αφήνει να κάνει σωστά τη δουλειά της, αφού ο πατέρας της μικρής πληρώνει αρκετά χρήματα στο ίδρυμα. Ρίχνεται σ' έναν αγώνα ν' ανατρέψει αλήθειες και επιστημονικά δεδομένα γι' αυτό το παιδί, ψηλαφώντας και βρίσκοντας την ελπίδα με το πείσμα της νιότης και τα μάτια της ψυχής της μονάχα.

(12)Παπαδιαμάντης Αλέξανδρος, *Γουτού Γουπατού*: Ο Μανωλιός έχει χρυσή καρδιά, αλλά περίεργη εμφάνιση και ομιλία. Έχει κινητικά προβλήματα και νοητική αναπηρία. Όταν όμως την παραμονή της Πρωτοχρονιάς σώζει τα παιδιά, γίνεται ο ήρωας όλων.

(13)Γιαφέ Λόρα, *Ο Μαξ είναι σημαντικός*: Ο Μαξ, ένα παιδί με πολλαπλή αναπηρία, νοητική, κινητική, προβλήματα στην ομιλία κ.ά., αφηγείται την ιστορία του, όσα νιώθει για τους γονείς, τα αδέρφια του, τους δασκάλους και τις νοσοκόμες, τους φόβους του καθώς και τα πράγματα που τον ευχαριστούν. Στην αφήγηση του παρεμβάλλεται η αφήγηση της μάνας του, η οποία εκμυστηρεύεται τα συναισθήματα της για εκείνον, το θυμό της, τη ντροπή αλλά και την υπερηφάνεια της.

(14)Χελφτ Κλοντ, *Μια αδερφούλα με ειδικές ανάγκες*: Η χαρά της Μαρίνας και του Παύλου, των γονιών της μικρής Νέλλης, είναι απεριγράπτη. Όμως, όταν ένας γιατρός του ανακοινώνει ότι το παιδί τους, η Νέλλη έχει ένα μειονέκτημα, την τρισωμία 21, τότε μέσα σε λίγα δευτερόλεπτα, τη χαρά διαδέχεται ένας φόβος ανυπολόγιστος. Προσπαθούν με κάθε τρόπο να την εκπαιδεύσουν αλλά και να την καταστήσουν ένα άτομο ανεξάρτητο στην κοινωνία.

(15)Αυτζής Μερκούριος, *Θέλω μόνο να παίζω μαζί σου*: Ο Μάνος με τα σκιστά μάτια και το πλακουτσό πρόσωπο είναι ένα αγόρι διαφορετικό από τ' άλλα. Έχει σύνδρομο Down και νοητικά υστερεί σε σχέση με τα παιδιά της ηλικίας του. Γι' αυτό και τα παιδιά της γειτονιάς του δεν παίζουν μαζί του. Εκείνος, όμως, ξέρει να παίζει, ξέρει να μοιράζεται, μα πάνω απ' όλα ξέρει να αγαπά.

(16)Σταματοπούλου Ιωάννα, *Μόζα η γάτα: Το βουνό των νάνων*: Ο Τάλι ταξιδεύει μαζί με τη Μόζα στο βουνό των νάνων, στον κόσμο των ανθρώπων με σύνδρομο Down και εγκεφαλική παράλυση. Προσεγγίζει έτσι την ουσιαστική έννοια της φράσης "άτομα με αναπηρία και ικανότητες", ενημερώνεται για τις ιδιαιτερότητες των ατόμων αυτών, για τα ειδικά σχολεία και την Ειδική Ολυμπιάδα, και τέλος καταλαβαίνει γιατί νιώθουν αμήχανα κάποιοι άνθρωποι απέναντί τους.

(17)Στρατίκης Πότης, *Ο Κουτούτσικος*: Μια φορά κι έναν καιρό ζούσε μια μητέρα με το μοναχογιό της. Ο μικρός είχε καλή καρδιά αλλά τον φώναζαν όλοι κουτούτσικο επειδή έκανε τη μια γκάφα μετά την άλλη. Η μητέρα του δεν μπορούσε να τον αφήνει μόνο του γιατί έκανε όλο ζημιές. Έπειτα τον πήγαν στο δικαστήριο για να πει που βρήκε τα χρυσά φλουριά αλλά οι δικαστές είπαν ότι είναι «παλαβό παιδί» και τον άφησαν ελεύθερο. Στο τέλος μετά από την έλευση του στο σχολείο η απόκλιση του διορθώθηκε.

(18)Αλεξοπούλου – Πετράκη Φραντζέσκα, *Όνειρα και ελπίδες*: Ο μικρός Σταμάτης, παιδί με σύνδρομο Down και νοητική αναπηρία, προτιμά να ζει ασφαλής στον κόσμο της φαντασίας του, «στον πύργο του», με μόνο κοινό σύνδεσμο με την κοινωνική πραγματικότητα, τον μεγαλύτερό του αδελφό. Ο αδελφός του - που τον λατρεύει - τον σπρώχνει να βγει έξω, "στον πραγματικό κόσμο" και να διεκδικήσει αυτό που του ανήκει. Ο Σταμάτης θα πάρει μέρος στους Παραολυμπιακούς αγώνες, όπου και θα βγει νικητής μαζί με τους άλλους συναθλητές του.

(19)Αυτζής Μερκούριος, *Ο Ορφέας και οι αθλητές του ανέμου*: Τον Ορφέα, παιδί με νοητική αναπηρία, τον κορόιδευαν όλοι στο σχολείο φωνάζοντας τον «ούφο». Αυτός όμως είχε την συμπαράσταση της δασκάλας του και εξαιτίας της παρακίνησης της, αποφάσισε να συμμετέχει στους Ειδικούς Ολυμπιακούς Αγώνες, όπως μπορούσε ο ίδιος.

Έπειτα από την ποιοτική ανάλυση του δείγματος θα ακολουθήσει η κατηγοριοποίηση του για την ενδελεχή εξέταση του.

5. ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ

Μετά την ερμηνευτική προσέγγιση του δείγματος κρίθηκε σκόπιμο για την εγκυρότητα και αξιοπιστία της μελέτης να συγκροτηθεί ένα σύστημα κατηγοριών βάσει των οποίων αφού πρώτα θα ανιχνευθούν τα στοιχεία, θα καταγραφούν και θα ομαδοποιηθούν. Έπειτα θα διαμορφωθούν σε ομάδες θα καταγραφούν, θα αναλυθούν και θα διατυπωθούν για την διεξαγωγή πιο έγκυρων συμπερασμάτων. Η συγκρότηση ενός συστήματος κατηγοριών θα γίνει με γνώμονα κάποια κριτήρια που πρέπει να ληφθούν υπόψη: να πληροί επαρκώς τόσο τους σκοπούς, όσο και τις ερευνητικές υποθέσεις, (Berelson, 1952), ενώ θα πρέπει να είναι «εξαντλητικό και κεκορεσμένο»(saturiert) από τη μια να έχει πληρότητα όλων αναφορών της έρευνας τις σχετικές με το αντικείμενο και από την άλλη όλων των κατηγοριών του συστήματος, δηλαδή κορεσμός της κατηγοριοποίησης, (Rustemeyer, 1992). Επιπρόσθετα, το κλασικό κριτήριο της αποκλειστικότητας των κατηγοριών (exclusiveness), (Holsti, 1969), αλλά και το κριτήριο της παραγωγής-επαγωγής μεταξύ των κατηγοριών, δηλαδή η βασική κατηγορία να διαιρείται σε υποκατηγορίες (παραγωγική εξήγηση) και το αντίθετο. Επίσης, να είναι αξιόπιστο, έγκυρο και παραγωγικό. Αξιόπιστο υπό την έννοια να αναλογεί στους κανόνες της διυποκειμενικότητας, δηλαδή να κωδικογραφούνται από τους/-ις κωδικογράφους τα ίδια παραθέματα στις ίδιες κατηγορίες, (Rustemeyer, 1992) έγκυρο να καθίσταται ως προς την μέτρηση και παραγωγικό ώστε να ανταποκρίνεται στην διατύπωση συμπερασμάτων, νέων υποθέσεων αλλά και αξιόπιστων δεδομένων.

Οι καθορισμένες κατηγορίες συνάγονται από τη μελέτη του ερευνώμενου υλικού και από τις υποθέσεις που εξήχθησαν από αυτό, όπως διαγράφηκε παραπάνω, οπότε το σύστημα κατηγοριών που θα χρησιμοποιήσουμε είναι επαγωγικό. Το επαγωγικό σύστημα κατηγοριών που προέκυψε μετά την αποδελτίωση του υλικού, διαμορφώθηκε με βάση τους παραπάνω κανόνες και στο οποίο βασίστηκε η μετέπειτα πορεία της έρευνας είναι το ακόλουθο:

- I. **Εκδοτική κίνηση και προέλευση βιβλίων:** Εξετάζεται το έτος έκδοσης και η χώρα προέλευσης των Παιδικών και Νεανικών Λογοτεχνημάτων.
- II. **Το φύλο των συγγραφέων του λογοτεχνικού δείγματος και η καταγωγή τους:** Καταγράφεται το φύλο των συγγραφέων των Παιδικών βιβλίων και η καταγωγή τους.
- III. **Ηλικίες των νεαρών αναγνωστών στις οποίες απευθύνονται τα βιβλία του δείγματος:** Οι ηλικίες του αναγνωστικού κοινού που απευθύνεται το κάθε Παιδικό βιβλίο.

- IV. Περιπτώσεις αποκλίσεων των ηρώων με αναπηρία στα βιβλία του δείγματος:**
Καταγράφονται οι περιπτώσεις αποκλίσεων των ηρώων, δηλαδή εάν εκτός από νοητική αναπηρία παρουσιάζουν και κάποιου άλλου είδους αναπηρία.
- V. Αναλογία του φύλου των ηρώων με αναπηρία:** Εξετάζεται το φύλο των ηρώων με νοητική αναπηρία σε κάθε Παιδικό βιβλίο.
- VI. Αναλογία ανηλίκων-ενηλίκων ηρώων με αναπηρία:** Παρουσιάζεται η ηλικία των ηρώων με νοητική αναπηρία και το κατά πόσο είναι ενήλικοι ή ανήλικοι.
- VII. Μέγεθος απόκλισης:** Καταγράφεται ο βαθμός της νοητικής αναπηρίας των ηρώων με βάση την ελαφριά, μέτρια, σοβαρή και βαριά απόκλιση.
- VIII. Αίτια της νοητικής αναπηρίας:** Καταγράφονται τα αίτια της νοητικής αναπηρίας των ηρώων και διαχωρίζονται σε προγεννητικά, περιγεννητικά και μεταγεννητικά.
- IX. Εμφάνιση-εξωτερικά χαρακτηριστικά:** Εξετάζεται εάν οι ήρωες παρουσιάζουν εμφανή ή μη εμφανή χαρακτηριστικά της αναπηρίας τους.
- X. Εσωτερικά χαρακτηριστικά- Ιατρικά συμπτώματα:** Κατηγοριοποιούνται οι καλοί, αγαθοί, χαρούμενοι και δημιουργικοί χαρακτήρες. Επιμέρους υποκατηγορία συμπεριλαμβάνονται τα μαθησιακά ή συμπεριφορικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν και τέλος, επιπρόσθετη υποκατηγορία και εφόσον υπάρχουν κάποια ιατρικά συμπτώματα.
- XI. Στάση γονέων:** Εάν είναι θετική, αρνητική ή ουδέτερη.
- XII. Στάση άλλων μελών της οικογένειας:** Εάν είναι θετική, αρνητική ή ουδέτερη.
- XIII. Στάση των ατόμων του σχολικού περιβάλλοντος:** Εάν είναι θετική, αρνητική ή ουδέτερη.
- XIV. Στάση του κοινωνικού περίγυρου:** Εάν είναι θετική, αρνητική ή ουδέτερη.
- XV. Λύση-Λύτρωση:** Καταγράφεται με ποιο τρόπο δίνεται η λύση-λύτρωση των ηρώων. Μετά τη συμμετοχή τους στο Ειδικό σχολείο, στους Παραολυμπιακούς αγώνες ή με την απλή αποδοχή.
- XVI. Τίτλος δηλωτικός της θέσης του ατόμου:** Εάν ο ήρωας με νοητική αναπηρία είναι κεντρικό πρόσωπο ή πρόσωπο αναφοράς.
- XVII. Τίτλος με έμφαση στην αναπηρία του/της ήρωα/ίδας:** Εξετάζεται εάν ο τίτλος δίνει έμφαση στην αναπηρία τους ήρωα ή αν η μειονεξία κατέχει θέση ονόματος.

- XVIII. Ο ρόλος του ατόμου με αναπηρία:** Καταγράφεται εάν ο ήρωας έχει βασικό χαρακτήρα ή δευτερεύοντα.
- XIX. Επιμέρους ρόλος του ατόμου με αναπηρία:** Εξετάζεται εάν ο ήρωας με νοητική αναπηρία είναι πρότυπο, αντιπρότυπο ή είναι αδιάφορος, ασήμαντος.
- XX. Αφήγηση:** Καταγράφεται το είδος της αφήγησης.
- XXI. Αναπηρία ως μέσο ωρίμανσης των άλλων ή ως τιμωρία του ήρωα ή άλλων:** Εξετάζεται εάν η αναπηρία δίνεται ως μέσο ωρίμανσης ή ως τιμωρία του ήρωα/άλλων.
- XXII. Έμφαση στις ομοιότητες και ικανότητες των ατόμων:** Καταγράφεται κατά πόσο δίνεται έμφαση στις ομοιότητες των ηρώων με το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο ή αν επικεντρώνεται στις ξεχωριστές ικανότητες που έχουν.
- XXIII. Απόδοση της αναπηρίας:** Εάν είναι ρεαλιστική ή μη ρεαλιστική η απόδοση της αναπηρίας.
- XXIV. Απεικονίσεις της αναπηρίας:** Εάν είναι διάχυτες οι στερεοτυπικές εικόνες στο σύνολο του λογοτεχνήματος, εάν είναι ελάχιστες ή το βιβλίο είναι πλήρως απαλλαγμένο από στερεότυπα.
- XXV. Μοντέλο:** Εάν τα Παιδικά Λογοτεχνήματα ακολουθούν το κοινωνικό μοντέλο ή το ιατρικό μοντέλο.
- XXVI. Το τέλος των βιβλίων:** Εάν το τέλος των βιβλίων είναι αισιόδοξο, απαισιόδοξο ή ουδέτερο.

5.1. Κατηγορίες μελέτης: Υπό έρευνα Λογοτεχνικών Παιδικών Βιβλίων με θέμα την νοητική αναπηρία ήρωα

- I. Εκδοτική κίνηση και προέλευση βιβλίων**
- II. Το φύλο των συγγραφέων του λογοτεχνικού δείγματος και η καταγωγή τους**
- III. Ηλικίες των νεαρών αναγνωστών στις οποίες απευθύνονται τα βιβλία του δείγματος**
- IV. Περιπτώσεις αποκλίσεων των ηρώων με αναπηρία στα βιβλία του δείγματος**
- V. Αναλογία του φύλου των ηρώων με αναπηρία**
- VI. Αναλογία ανηλικών-ενηλίκων ηρώων με αναπηρία**
- VII. Μέγεθος απόκλισης**
- VIII. Αίτια της νοητικής αναπηρίας**
- IX. Εμφάνιση-εξωτερικά χαρακτηριστικά**
- X. Εσωτερικά χαρακτηριστικά- Ιατρικά συμπτώματα**
- XI. Στάση γονέων**
- XII. Στάση άλλων μελών της οικογένειας**
- XIII. Στάση των ατόμων του σχολικού περιβάλλοντος**
- XIV. Στάση του κοινωνικού περίγυρου**
- XV. Λύση-Αύτρωση**
- XVI. Τίτλος δηλωτικός της θέσης του ατόμου**
- XVII. Τίτλος με έμφαση στην αναπηρία του/της ήρωα/ίδας**
- XVIII. Ο ρόλος του ατόμου με αναπηρία**
- XIX. Επιμέρους ρόλος του ατόμου με αναπηρία**
- XX. Αφήγηση**
- XXI. Αναπηρία ως μέσο ωρίμανσης των άλλων ή ως τιμωρία του ήρωα ή άλλων**
- XXII. Έμφαση στις ομοιότητες και ικανότητες των ατόμων**
- XXIII. Απόδοση της αναπηρίας**
- XXIV. Απεικονίσεις της αναπηρίας**
- XXV. Μοντέλο**
- XXVI. Το τέλος των βιβλίων**

I. ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ	ΕΛΛΗΝΙΚΑ	ΓΕΡΜΑΝΙΚΑ-ΓΑΛΛΙΚΑ
1986-1989	2	1
1990-1999	8	2
2000-2016	5	1
ΣΥΝΟΛΟ	15	4

II. ΤΟ ΦΥΛΟ ΤΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ ΤΟΥ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥΣ

ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΑΝΔΡΕΣ
<p style="text-align: center;">Ελληνίδες και Ελληνοκύπριες</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Μαρία Αβρααμίδου-Κύπρια, (<i>Γράμμα στο μοναχικό αδερφό μου</i>) 2. Κίκα Πουλχερίου-Κύπρια, (<i>Πόσο κοντά είναι το φεγγάρι</i>) 3. Άννα Χατζημανώλη, (<i>Ο Κολοκυθοκεφαλάκης</i>) 4. Ειρήνη Μάρρα, (<i>Ο Μικρός Ντουπ</i>) 5. Φιλομήλα Βακάλη - Συρογιαννοπούλου, (<i>Αγαπάει Γιάγκο, αγαπάει...</i>) 6. Δικαίου Ελένη, (<i>Θα σε ξαναδώ, φιλαράκι μου</i>) 7. Λίτσα Ψαραύτη, (<i>Ο Θωμάς</i>) 8. Ιωάννα Σταματοπούλου, (<i>Μόζα η γάτα: Το βουνό των νάνων</i>) 9. Φραντζέσκα Αλεξοπούλου – Πετράκη , (<i>Όνειρα και ελπίδες</i>) <p style="text-align: center;">Ξένες</p> <ol style="list-style-type: none"> 10. Κάθριν Όλφρεϊ (Ο Λάμπης και το κόκκινο καΐκι) 11. Ρενάτε Βελς(Τα φτερά του δράκου) 12. Λόρα Γιαφέ, (<i>Ο Μαζ είναι σημαντικός</i>) 	<p style="text-align: center;">Έλληνες και Ελληνοκύπριοι</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Μιχάλης Μαραθεύτης-Κύπριος, (<i>Η αδερφή μου η Αυγή</i>) 2. Γιώργος Βοϊκλής, (<i>Δώδεκα θαυμαστά ταξίδια στην Ευρώπη</i>) 3. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, (<i>Γουτού Γουπατού</i>) 4. Μερκούριος Αυτζής, (<i>Θέλω μόνο να παίζω μαζί σου, Ο Ορφέας και οι αθλητές του ανέμου</i>) 5. Πότης Στρατίκης, (<i>Ο Κουτουτσικος</i>) <p style="text-align: center;">Ξένοι</p> <ol style="list-style-type: none"> 6. Κλοντ Χελφτ, (<i>Μια αδερφούλα με ειδικές ανάγκες</i>)

**III. ΗΛΙΚΙΕΣ ΤΩΝ ΝΕΑΡΩΝ ΑΝΑΓΝΩΣΤΩΝ ΣΤΙΣ ΟΠΟΙΕΣ
ΑΠΕΥΘΥΝΟΝΤΑΙ ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ**

ΗΛΙΚΙΑ	ΒΙΒΛΙΑ
Για παιδιά προσχολικής ηλικίας.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ο Κολοκυθοκεφαλάκης (6) 2. Θέλω μόνο να παίζω μαζί σου (15) 3. Μόζα η γάτα: Το βουνό των νάνων (16) 4. Όνειρα και ελπίδες (18).
Από 6 ετών και άνω.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ο μικρός Ντουπ (8) 2. Γουτού Γουπατού (12) 3. Ο Μαξ είναι σημαντικός (13) 4. Μια αδερφούλα με ειδικές ανάγκες (14) 5. Ο Θωμάς (7) 6. Ο Κουτούτσικος (17) 7. Ο Ορφέας και οι αθλητές του ανέμου (19).
Από 10 ετών και άνω.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ο Λάμπης και το κόκκινο καΐκι (1) 2. Πόσο κοντά είναι το φεγγάρι (3) 3. Η αδερφή μου η Αυγή (4) 4. Τα φτερά του δράκου (5).
Για παιδιά από 12 ετών και άνω.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Γράμμα στο μοναχικό αδερφό μου (2) 2. Δώδεκα θαυμαστά ταξίδια στην Ευρώπη (9) 3. Αγαπάει Γιάγκο, αγαπάει... (10) 4. Θα σε ξαναδώ, φιλαράκι μου (11).

**IV. ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΑΠΟΚΛΙΣΕΩΝ ΤΩΝ ΗΡΩΩΝ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ ΜΕΣΑ
ΣΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ**

ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΑΠΟΚΛΙΣΕΩΝ	ΒΙΒΛΙΑ
<p>Νοητική αναπηρία με κινητικές Δυσκολίες /Αναπηρία</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Γράμμα στο μοναχικό αδερφό μου (2), 2. Τα φτερά του δράκου (5), 3. Ο μικρός Ντουπ (8), 4. Γουτού Γουπατού (12).
<p>Νοητική αναπηρία</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ο Λάμπης και το κόκκινο καΐκι (1), 2. Η αδερφή μου η Αυγή (4), 3. Πόσο κοντά είναι το φεγγάρι (3), 4. Ο Κολοκυθοκεφαλάκης (6), 5. Αγαπάει Γιάγκο, αγαπάει... (10), 6. Θα σε ξαναδώ, φιλαράκι μου (11), 7. Ο Θωμάς (7), 8. Ο Κουτούτσικος (17), 9. Ο Ορφέας και οι αθλητές του ανέμου (19).
<p>Σύνδρομο Down και νοητική αναπηρία</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Δώδεκα θαυμαστά ταξίδι στην Ευρώπη (9), 2. Μια αδερφούλα με ειδικές ανάγκες (14), 3. Θέλω μόνο να παίξω μαζί σου (15), 4. Το βουνό των νάνων (16), 5. Όνειρα και ελπίδες (18).
<p>Νοητική αναπηρία και αυτισμός</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ο Μαξ είναι σημαντικός (13).

V. ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΤΩΝ ΗΡΩΩΝ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ

ΑΡΡΕΝΕΣ	ΘΗΛΕΙΣ
<ol style="list-style-type: none"> 1. Ο Λάμπης και το κόκκινο καΐκι 2. Γράμμα στο μοναχικό αδερφό μου 3. Τα φτερά του δράκου 4. Ο Κολοκυθοκεφαλάκης 5. Ο Θωμάς 6. Δώδεκα θαυμαστά ταξίδια στην Ευρώπη – Μαργαρίτα 7. Αγαπάει Γιάγκο, αγαπάει... 8. Γουτού Γουπατού 9. Ο Μαξ είναι σημαντικός 10.Θέλω μόνο να παίξω μαζί σου 11.Ο Κουτούτσικος 12.Ο Ορφέας και οι αθλητές του ανέμου 13. Όνειρα και ελπίδες 14.Ο μικρός Ντουπ 15.Το βουνό των νάνων 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Πόσο κοντά είναι το φεγγάρι 2. Η αδερφή μου η Αυγή 3. Θα σε ξαναδώ, φιλαράκι μου 4. Μια αδερφούλα με ειδικές ανάγκες

VI. ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΑΝΗΛΙΚΩΝ - ΕΝΗΛΙΚΩΝ ΗΡΩΩΝ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ

ΕΝΗΛΙΚΕΣ	ΑΝΗΛΙΚΟΙ
<p>1. Γράμμα στο μοναχικό αδελφό μου (αγόρι με νοητική αναπηρία και κινητικές δυσκολίες)</p> <p>2. Ο Κολοκυθοκεφαλάκης (άνδρας με νοητική αναπηρία)</p> <p>3. Ο Θωμάς (αγόρι με νοητική αναπηρία)</p> <p>4. Γουτού Γουπατού (άνδρας με νοητική αναπηρία και κινητική αναπηρία)</p> <p>5. Αγαπάει Γιάγκο, αγαπάει... (νέος 22 ετών με νοητική αναπηρία)</p>	<p>1. Ο Λάμπης και το κόκκινο καΐκι (αγόρι με νοητική αναπηρία).</p> <p>2. Πόσο κοντά είναι το φεγγάρι (κορίτσι με νοητική αναπηρία).</p> <p>3. Η αδερφή μου η Αυγή (κορίτσι με νοητική αναπηρία)</p> <p>4. Τα φτερά του δράκου (αγόρι με νοητική αναπηρία και κινητικές δυσκολίες).</p> <p>5. Δώδεκα θαυμαστά ταξίδια στην Ευρώπη-Μαργαρίτα (Παιδιά με νοητική αναπηρία και σύνδρομο Down).</p> <p>6. Θα σε ξαναδώ, φιλαράκι μου (κορίτσι με νοητική αναπηρία)</p> <p>7. Ο Μαξ είναι σημαντικός (αγόρι με νοητική αναπηρία και αυτισμό)</p> <p>8. Μια αδερφούλα με ειδικές ανάγκες (κορίτσι με σύνδρομο Down και νοητική αναπηρία)</p> <p>9. Θέλω μόνο να παίξω μαζί σου (αγόρι με σύνδρομο Down και νοητική αναπηρία)</p> <p>10. Ο Κουτούτσικος (αγόρι με νοητική αναπηρία)</p> <p>13. Όνειρα και ελπίδες (αγόρι με σύνδρομο Down και νοητική αναπηρία)</p> <p>16. Ο Ορφέας και οι αθλητές του ανέμου (αγόρι με νοητική αναπηρία)</p>

VII. ΜΕΓΕΘΟΣ ΑΠΟΚΛΙΣΗΣ

ΜΕΓΕΘΟΣ	ΕΛΑΦΡΑ	ΜΕΤΡΙΑ	ΣΟΒΑΡΗ	ΒΑΡΙΑ
ΒΙΒΛΙΑ	19	1, 6, 8, 11, 14, 15, 16, 18	4, 7, 9, 10, 17	2, 3, 5, 13
ΣΥΝΟΛΟ	1	8	5	4

VIII. ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΝΟΗΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΗΡΙΑΣ

ΑΙΤΙΕΣ	ΕΚ ΓΕΝΕΤΗΣ/ΠΡΟΓΕ ΝΝΗΤΙΚΑ	ΠΡΟΩΡΟΤΗΤΑ\ΠΕΡΙΓΕ ΝΝΗΤΙΚΑ	ΑΣΘΕΝΕΙΑ/ΜΕΤΑΓΕΝ ΝΗΤΙΚΑ
ΒΙΒΛΙΑ	1, 3, 7, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 16, 18	5	2, 13
ΣΥΝΟΛ Ο	11	1	2

IX. ΕΜΦΑΝΙΣΗ – ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	ΕΜΦΑΝΗ	ΜΗ ΕΜΦΑΝΗ
ΒΙΒΛΙΑ	1, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 18	2, 6, 7 ⁴³ , 11, 17, 19
ΣΥΝΟΛΟ	13	6

⁴³ Στην αρχή μη εμφανή αργότερα δηλαδή στα 20 έτη εμφανή.

X. ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	ΚΑΛΟΙ ΚΑΙ ΑΓΑΘΟΙ, ΧΑΡΟΥΜΕΝΟΙ, ΕΙΛΙΚΡΙΝΕΙΣ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟΙ	ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ	ΙΑΤΡΙΚΑ ΣΥΜΠΤΩΜΑΤΑ ⁴⁴
ΒΙΒΛΙΑ	1, 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 18, 19	1, 3, 5, 7, 11, 13, 14, 16, 17, 18	2, 3, 5, 7, 11, 13
ΣΥΝΟΛΟ	14	10	6

XI. ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΓΟΝΙΩΝ

ΣΤΑΣΕΙΣ	ΘΕΤΙΚΗ	ΑΡΝΗΤΙΚΗ	ΟΥΔΕΤΕΡΗ
ΒΙΒΛΙΑ	4, 5, 9, 12, 14, 15, 17, 18, 19	1, <u>7</u>, 11, <u>13</u>	<u>2, 3</u>
ΣΥΝΟΛΟ	9	4	2

⁴⁴ Τα πιο εμφανή συμπτώματα: σπασμοί, κρίσεις και επιληψία.

XII. ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΜΕΛΩΝ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

ΣΤΑΣΗ	ΘΕΤΙΚΗ	ΑΡΝΗΤΙΚΗ	ΟΥΔΕΤΕΡΗ
ΒΙΒΛΙΑ	7, 13, 14, 18	1, <u>3</u> ⁴⁵ , <u>4</u> , 5, 10	<u>2</u>
ΣΥΝΟΛΟ	4	5	1

XIII. ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΑΤΟΜΩΝ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

ΣΤΑΣΗ ΔΑΣΚΑΛΩΝ/ ΣΥΜΜΑΘΗΤΩΝ	ΘΕΤΙΚΗ	ΑΡΝΗΤΙΚΗ	ΟΥΔΕΤΕΡΗ
ΒΙΒΛΙΑ	1, 4, 7, 9, <u>14</u> , 16, 17, <u>19</u>	1, <u>2</u> ⁴⁶ , <u>3</u> , <u>4</u> , <u>5</u> , 11, 13, 15, <u>19</u>	
ΣΥΝΟΛΟ	8	9	0

XIV. ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΠΕΡΙΓΥΡΟΥ

ΣΤΑΣΗ ΦΙΛΩΝ/ ΠΕΡΑΣΤΙΚΩΝ	ΘΕΤΙΚΗ	ΑΡΝΗΤΙΚΗ	ΟΥΔΕΤΕΡΗ
ΒΙΒΛΙΑ		1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 17	10, <u>16</u> , 18
ΣΥΝΟΛΟ		15	3

⁴⁵ (Στα υπογραμμισμένα βιβλία βρέθηκαν και θετικές και αρνητικές στάσεις).

⁴⁶ Τα υπογραμμισμένα αναφέρονται στα αδέρφια των παιδιών με νοητική αναπηρία που δέχονται αρνητική συμπεριφορά από τους συμμαθητές τους λόγω της ύπαρξης του νοητικώς ανάπηρου αδερφού/ής τους.

XV. ΛΥΤΡΩΣΗ-ΛΥΣΗ

ΛΥΣΗ	ΕΙΔΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ	ΕΙΔΙΚΟΙ ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ- ΠΑΡΑΟΛΥΜΠΙΑΚΟΙ	ΑΠΛΗ ΑΠΟΔΟΧΗ	ΔΕΝ ΕΠΕΡΧΕΤΑΙ ΛΥΣΗ- ΛΥΤΡΩΣΗ
ΒΙΒΛΙΑ	7, 11, 13, 14, 16, 17	7, 8, 16, 18, 19	1, 2, 3, 4, 5, 9, 10, 12, 15	6, 10
ΣΥΝΟΛΟ	6	5	8	2

XVI. Ο ΤΙΤΛΟΣ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΔΗΛΩΤΙΚΟΣ ΤΗΣ ΘΕΣΗΣ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ

ΤΙΤΛΟΣ	ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΟ	ΠΡΟΣΩΠΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ
ΒΙΒΛΙΑ	1, 6, 7, 8, 12, 13, 15, 17, 19	2, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 14, 16, 18
ΣΥΝΟΛΟ	9	10

XVII. ΤΙΤΛΟΣ ΜΕ ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΗΡΙΑ ΤΟΥ/ΤΗΣ ΗΡΩΑ/ΙΔΑΣ – ΜΕΙΟΝΕΞΙΑ ΚΑΤΕΧΕΙ ΘΕΣΗ ΟΝΟΜΑΤΟΣ

ΤΙΤΛΟΣ	ΜΕ ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΗΡΙΑ ΤΟΥ/ΤΗΣ ΗΡΩΑ/ΙΔΑΣ	ΜΕΙΟΝΕΞΙΑ ΚΑΤΕΧΕΙ ΘΕΣΗ ΟΝΟΜΑΤΟΣ
ΒΙΒΛΙΑ	2, 6, 8, 10, 12, 13, 14, 16, 17	6, 17
ΣΥΝΟΛΟ	9	2

XVIII. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ

ΡΟΛΟΣ	ΒΑΣΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ	ΔΕΥΤΕΡΕΥΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ
ΒΙΒΛΙΑ	1, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19	2, 3, 4, 5, 9, 10
ΣΥΝΟΛΟ	13	6

XIX. ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ⁴⁷

ΡΟΛΟΙ	ΠΡΟΤΥΠΟ	ΑΔΙΑΦΟΡΟΣ - ΑΣΗΜΑΝΤΟΣ	ΑΝΤΙΠΡΟΤΥΠΟ
ΒΙΒΛΙΑ	1, 7, <u>8</u>⁴⁸, 11, 12, 15, 16, <u>18</u>, 19	2, 4, 5, 9, <u>13</u>, 14	3, 6, 10, <u>17</u>
ΣΥΝΟΛΟ	9	6	4

⁴⁷ Η κατηγοριοποίηση εδώ γίνεται με βάση το ρόλο που επικρατεί στο βιβλίο.

⁴⁸ Στα βιβλία «*Ο Μικρός Ντουπ*», «*Ο Μαξ είναι σημαντικός*» και «*Ο Κουτούτσικος*», με αρ. 8, 13, 17 οι ρόλοι εναλλάσσονται. Αρχικά οι ήρωες είναι κλεισμένοι στον εαυτό τους, απομονωμένοι και παθητικοί με αποτέλεσμα να αποτελούν αντιπρότυπο ή αδιάφοροι-ασήμαντοι, στη συνέχεια, όμως, βλέπουν θετικότερα την αναπηρία τους, αναλαμβάνουν δράση, γίνονται θαρραλέοι και αποκτούν ρόλο-πρότυπο, ή ενεργοποιούνται.

XX. ΑΦΗΓΗΣΗ

ΑΦΗΓΗΣΗ	Γ' ΠΡΟΣΩΠΟ	Γ' ΠΡΟΣΩΠΟ ΜΕ ΔΙΑΛΟΓΟ	Α' ΠΡΟΣΩΠΟ ΑΦΗΓΕΙΤΑΙ Ο ΗΡΩΑΣ/ΙΔΑ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ	Α' ΠΡΟΣΩΠΟ ΑΦΗΓΕΙΤΑΙ ΣΥΓΓΕΝΙΚΟ Η' ΦΙΛΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΟ
ΒΙΒΛΙΑ	6, 8	1, 4, 5, 10, 11 ⁴⁹ , 12, 14, 15, 16, 17, 19	13 ⁵⁰ , 18	2, 3, 7, 9
ΣΥΝΟΛΟ	2	11	2	4

XXI. Η ΑΝΑΠΗΡΙΑ ΩΣ ΜΕΣΟ ΩΡΙΜΑΝΣΗΣ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ Ή ΩΣ ΤΙΜΩΡΙΑ ΤΟΥ ΗΡΩΑ/ΑΛΛΟΥ ΜΕΛΟΥΣ

ΑΝΑΠΗΡΙΑ	ΑΝΑΠΗΡΙΑ ΩΣ ΜΕΣΟ ΩΡΙΜΑΝΣΗΣ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ	ΩΣ ΤΙΜΩΡΙΑ ΤΟΥ ΗΡΩΑ Ή ΑΛΛΟΥ ΜΕΛΟΥΣ
ΒΙΒΛΙΑ	1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19	6, 10
ΣΥΝΟΛΟ	15	2

⁴⁹ Εναλλαγή τριτοπρόσωπης αφήγησης με διάλογο και πρωτοπρόσωπη αφήγηση από την ιατρό.

⁵⁰ Πρωτοπρόσωπη αφήγηση με εναλλαγές από το πρόσωπο αφήγησης, μία η μητέρα και μία το παιδί με αναπηρία.

XXII. ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΙΣ ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΙΚΑΝΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΑΤΟΜΩΝ

	ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΙΣ ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΑΤΟΜΩΝ⁵¹	ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΙΣ ΙΚΑΝΟΤΗΤΕΣ⁵²
ΒΙΒΛΙΑ	4, 7, 14, 15, 16, 19	1, 7, 8, 12, 14, 15, 16, 18, 19
ΣΥΝΟΛΟ	6	9

XXII. ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΠΗΡΙΑΣ

ΑΠΟΔΟΣΗ	ΡΕΑΛΙΣΤΙΚΗ	ΜΗ ΡΕΑΛΙΣΤΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΑ	1, 2, 3, 4, 5, 7, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19	6, 8, 10, 17
ΣΥΝΟΛΟ	15	4

XXIII. ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΗΡΙΑΣ

ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΕΙΣ	ΠΟΛΛΕΣ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΙΚΕΣ	ΕΛΑΧΙΣΤΕΣ	ΑΠΑΛΛΑΓΜΕΝΕΣ ΑΠΟ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ
ΒΙΒΛΙΑ	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17	18, 19	9, 16
ΣΥΝΟΛΟ	15	2	2

⁵¹ Έμφαση στη μοναδικότητα του αναπήρου ατόμου και στις ομοιότητες με το «κανονικό», όχι στις διαφορές ανάμεσα στα άτομα. Κριτήριο που προτάσσει η IBVY για τα βιβλία αυτής της κατηγορίας.

⁵² Έμφαση στις ικανότητες και όχι στις μειονεξίες των ατόμων.

XXV. ΜΟΝΤΕΛΟ

ΘΕΜΑ	ΙΑΤΡΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ
ΒΙΒΛΙΑ	6, 7, 8, 9, 11, 13, <u>14</u> ⁵³ , 16, 17, 18, <u>19</u>	1, 2, 3, 4, 5, 10, 12, 15
ΣΥΝΟΛΟ	11	8

XXIV. ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΤΕΛΟΣ	ΑΙΣΙΟΔΟΞΟ	ΑΠΑΙΣΙΟΔΟΞΟ	ΟΥΔΕΤΕΡΟ
ΒΙΒΛΙΑ	1, 4, 5, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19	2, 3, 10, 11	6
ΣΥΝΟΛΟ	14	4	1

---

⁵³ Μπορεί να ενταχθεί και στο κοινωνικό μοντέλο διότι διαθέτει αρκετά στοιχεία που μπορεί να ενταχθεί και στο ένα μοντέλο και στο άλλο.

6. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΣΗ

Έπειτα από την κατηγοριοποίηση και κωδικοποίηση των στοιχείων θα προχωρήσουμε στην αποκωδικοποίηση των δεδομένων, με γνώμονα την σωστή αξιολόγησή τους, θα προχωρήσουμε στην αντιπαραβολή αυτών με βάση τη συγκριτική μέθοδο, επειδή η συγκεκριμένη μέθοδος βοηθά στην σωστή αξιοποίηση των καταγραφέντων. Αυτό αποτελεί και το τελευταίο στάδιο της έρευνάς μας.

Όπως προαναφέρθηκε, από τα ενενήντα οκτώ (98) Ελληνόγλωσσα παιδικά και εφηβικά βιβλία τα έντεκα (11) ασχολούνται με τη θεματική της νοητικής αναπηρίας, ενώ τα υπόλοιπα με άλλου είδους αναπηρίες. Στη τριακονταετία 1986-2016 προκύπτει ότι έχουν κυκλοφορήσει 19 βιβλία εκ των οποίων στην υπόθεση εμπλέκεται άτομο με κάποιου είδους νοητική αναπηρία. Στην εργασία παρουσιάζεται το σύνολο αυτών.

Κατά την έναρξη της εξεταζόμενης δεκαετίας, δηλαδή το έτος 1986-1989, υπάρχει μία μικρή εκδοτική κίνηση παρά το ότι σημειώνεται το ζενίθ των εκδόσεων για τις υπόλοιπες αναπηρίες (για τα ελληνικά εκδοτικά δεδομένα σε βιβλία του είδους που εξετάζεται), δηλαδή τρία βιβλία, εκ των οποίων το ένα είναι μεταφρασμένο και τα δυο Κυπριακά. Μεγάλη αύξηση θα ακολουθήσει και τη δεκαετία 1990-1999. Στα έτη 1990, 1992 και 1994 παρατηρούμε από μία έκδοση και το 1991 τρεις εκδόσεις βιβλίων - το ένα μετάφραση από τα γερμανικά, ενώ τα έτη 1997 και 1999 κυκλοφόρησαν από δύο ελληνικά βιβλία για κάθε χρόνο εκ των οποίων το ένα -του 1999- είναι μετάφραση από τα γερμανικά. Εξαίρεση αποτελούν τα έτη 1993, 1995-1996 και 1998 που δεν εκδίδεται κανένα Παιδικό Λογοτέχνημα με σχετικό θέμα. Στο σύνολο της δεκαετίας εκδόθηκαν δέκα βιβλία. Εντούτοις το 2000-2016 η εκδοτική κίνηση έπεσε σε σχέση με την προηγούμενη δεκαετία, καθώς ανέρχονταν στα επτά βιβλία. Το 2011 η κίνηση μειώνεται ακόμη περισσότερο καθώς εκδίδονται μόνο δύο βιβλία με ήρωες με νοητική αναπηρία. Τα υπόλοιπα έτη της δεκαετίας, εκδίδεται από ένα βιβλίο την κάθε χρονιά, σε αντίθεση με τις διετίες 2000-2002 και 2006-2008 καθώς και το 2010 και το 2012 και έπειτα, όταν η συγγραφική ορμή για τη συγκεκριμένη αναπηρία ανακόπτεται. Κατά την άποψη μας αυτό το γεγονός του ότι έπαψαν να εκδίδονται τέτοιου είδους λογοτεχνικά βιβλία συνέβη λόγω της αύξησης ενδιαφέροντος για την Ειδική αγωγή και εκπαίδευση αλλά και την ένταξη αυτών των ατόμων στην κοινωνία και την αποδοχή τους

από το κοινωνικό σύνολο. Ίσως, μάλιστα, μπορούμε να πούμε ότι τα παιδιά με νοητική αναπηρία έχουν πάψει να αποτελούν θέμα ταμπού στην Ελληνική κοινωνία και γι' αυτό το λόγο δεν κεντρίζει τόσο το ενδιαφέρον των συγγραφέων.

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα ξενόγλωσσα μεταφρασμένα βιβλία του δείγματος στην πλειοψηφία τους ανήκουν στο γερμανόφωνο χώρο ενώ ένα προέρχεται από το γαλλόφωνο. Στο σύνολο του δείγματος δεκαπέντε είναι Ελληνικά και τέσσερα μεταφρασμένα.

Όσον αφορά το φύλο των συγγραφέων, δεν υπάρχει αξιοπαρατήρητη διαφορά. Τα βιβλία του δείγματος είναι γραμμένα από δώδεκα γυναίκες και επτά άντρες συγγραφείς. Από τις γυναίκες, οι επτά είναι Ελληνίδες, οι δύο Ελληνοκύπριες και τρεις Γερμανίδες. Στους άντρες, οι πέντε είναι Έλληνες, ο ένας Ελληνοκύπριος και ακόμα ένας Γάλλος. Ως προς το σύνολο τους από το δείγμα μας διαφαίνεται ότι υπερτερούν οι γυναίκες συγγραφείς, κάτι τέτοιο δεν μας φαίνεται περίεργο με δεδομένη γενικώς την πλειοψηφία τους ως συγγραφείς στην Παιδική Λογοτεχνία.

Κρίνεται σκόπιμο να προσδιοριστεί ότι τα βιβλία του συγκεκριμένου δείγματος καλύπτουν όλο το ηλικιακό φάσμα των μικρών αναγνωστών. Κάτι τέτοιο κρίθηκε σκόπιμο για την σαφέστατη και πληρέστερη αποτίμηση της παρούσας αναπηρίας σε αναλογία με το γενικό συγγραφικό έργο για την αναπηρία. Έτσι, τα τέσσερα είναι προσχολικής ηλικίας, τα επτά για την παιδική ηλικία και τα οκτώ εφηβικά, διαπιστώνοντας ότι η πλειοψηφία αναφέρεται σε έφηβους και έπονται αυτά που απευθύνονται σε παιδιά και νήπια.

Παρατηρώντας στη συνέχεια τη συχνότητα των ειδών των διαφόρων αποκλίσεων «εκ του φυσιολογικού» των ηρώων με αναπηρία, διαπιστώνεται ότι στο δείγμα μας, αποκλειστικά εννιά (9) από τα δεκαεννιά (19) βιβλία περιγράφουν ήρωες με νοητική αναπηρία. Σε τέσσερα εκ του συνόλου η νοητική αναπηρία συνοδεύεται και από κινητική δυσλειτουργία. Ακολουθούν πέντε (5) βιβλία στα οποία οι ήρωες έχουν εμφανή νοητική αναπηρία και σύνδρομο Down. Και τέλος σε ένα βιβλίο πρωταγωνιστεί άτομο με νοητική αναπηρία και συνάμα αυτισμό. Ίσως, αυτό παρατηρείται, γιατί οι συγγραφείς θέλουν να δώσουν έμφαση στη νοητική αναπηρία. Κατά την τελευταία δεκαετία διαπιστώσαμε ότι οι περιπτώσεις αποκλίσεων κλείνουν προς την νοητική αναπηρία είτε ως αποκλειστικά αναφερόμενη είτε σε συσχέτιση με το σύνδρομο Down.

Σημειώνεται ακόμη ότι από τους ήρωες των δεκαεννιά βιβλίων του δείγματός μας, οι δεκαπέντε (15) είναι άρρενες και οι τέσσερις (4) θήλειες. Οι περισσότεροι άρρενες ήρωες

πάσχουν μόνο από νοητική αναπηρία (επτά) ή από κάποια σωματική αναπηρία συνάμα (τρεις). Έπονται δύο με νοητική αναπηρία και σύνδρομο Down και ένας από νοητική αναπηρία και αυτισμό. Από την άλλη τέσσερα κορίτσια, τα τρία πάσχουν αποκλειστικά από νοητική αναπηρία και ένα πάσχει και από σύνδρομο Down. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι τέσσερις ήρωες είναι ενήλικες και δεκατρείς ανήλικοι.

Πρόκειται για παιδιά με ελαφριά (19), μέτρια (1, 6, 8, 11, 14, 15, 16, 18), σοβαρή (4, 7, 9, 10, 17) και βαριά (2, 3, 5, 13) απόκλιση. Οι συγγραφείς προτίμησαν την μέτρια απόκλιση, όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα, υποθέτουμε πιθανόν, επειδή είναι πιο προσιτή στο παιδικό και νεανικό κοινό και οι συναναστροφές των παιδιών είναι περισσότερες ακόμα και εντός των σχολείων με τα συγκεκριμένα άτομα.

Όσον αφορά τις αιτίες πρόκλησης της νοητικής αναπηρίας, διαπιστώθηκε ότι η πλειοψηφία του δείγματος αναφέρεται σε προγεννητικά αίτια, δηλαδή στην εκ γενετής αιτία της αναπηρίας αφού σε έντεκα κείμενα παρατηρείται αυτό, αντιθέτως οι περιγεννητικοί «*Ο Γιάκομπ (5) γεννήθηκε πρόωρα, και ο λώρος του ήταν τόσο μπερδεμένος, που ο εγκέφαλος του δεχόταν ελάχιστο οξυγόνο, με αποτέλεσμα να πεθάνουν τα κύτταρα*»⁵⁴ (σ. 50) και μεταγεννητικοί παράγοντες περιορίζονται στους τρεις, «*ο Λίνος (2) προσβλήθηκε από υψηλό πυρετό όταν ήταν έξι μηνών*», με κάποια βιβλία που επισκιάζουν την αιτία σε βάρος της φυσικής ή θείκης υπόστασης, «*η διάγνωση είναι απλή: Η μητέρα λέει για το παιδί χωρίς μυαλό που γέννησε ότι ο Θεός το έπλασε έτσι το κακόμοιρο*» (1, σ.25), «*Σαν να μην τον είχε σπείρει κανείς. Έμοιαζε με αγριελιά που φύτρωσε μονάχη της. Από τύχη*» (10, σ. 20). Από την ανάλυση μας διαπιστώσαμε ότι τα περισσότερα λογοτεχνήματα της τελευταίας δεκαετίας είτε αναφέρονται στα περιγεννητικά αίτια, είτε αφήνουν να εννοηθεί η αιτία ως συνέπεια της ύπαρξης της αναπηρίας.

Ωστόσο, η νοητική αναπηρία διαφαίνεται κυρίως από την ηλικία τους που δε συμβαδίζει με την πνευματική τους ανάπτυξη □ ο Λάμπης (1), ο Γιάκομπ (5), ο Κολοκυθοκεφαλάκης (6), ο Θωμάς (7), ο Γιάγκος (10) και ο Μανωλός (12) ανήκουν σ' αυτή την κατηγορία. Κάποιες λεπτομέρειες τονίζουν την χρονική ηλικία των ηρώων, άλλοτε καθορίζοντάς την επακριβώς, άλλοτε ξεκινώντας από την παιδική ηλικία φτάνοντας ως την ενηλικίωση τους και άλλοτε αντιλαμβανόμενο λόγω των καθημερινών περιποιήσεων που

---

⁵⁴ Τα χωρία που αναφέρονται αποτελούν δείγματα της έρευνας, χωρίς να είναι τα μοναδικά αντιπροσωπευτικά παραδείγματα, ως προς τα ζητούμενα.

περιλάμβαναν και το ξύρισμα, ενώ σ' αυτό έρχεται να προστεθεί και η μετακίνηση των ηρώων (2, 5, 7, 13), όπου απαιτεί μεγάλη σωματική προσπάθεια από τη μητέρα ή τον πατέρα.

Οι λεπτομέρειες της εμφάνισής τους δε δίνονται συνήθως: Η παρουσία τους γίνεται αισθητή κυρίως μέσα από την περιγραφή των αντιδράσεων τους, ή συνήθως από την περιγραφή τρίτων προσώπων.

Όπου γίνεται αναφορά διακρίνουμε δύο είδη εξωτερικών χαρακτηριστικών. Σε μερικά λογοτεχνήματα γίνεται αναφορά στα χαρακτηριστικά που δεν προδίδουν την νοητική αναπηρία, αντιθέτως, τονίζεται η ομορφιά τους, όπως ο Λίνος (2) (21 ετών) «είναι όμορφος ... έχει γαλάζια μάτια, που κάποτε γίνονται και πράσινα...κι είναι ψηλός» (σ. 35-36) ή ο Θωμάς (20 ετών) από μικρός ήταν ένα όμορφο «ξανθό αγοράκι» (7, σ. 56). Επιπροσθέτως, στα δεκατρία έργα διαφαίνονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που πρόδιδαν την νοητική αναπηρία, όπως, ο Λάμπης είχε φαρδύ μέτωπο, μυτερό πιγούνι και μακρύ κεφάλι (1), η νεογέννητη Μαργαρίτα, που είναι «ασχημούλα» και «κρεμάει τη γλώσσα» (3, σ. 73) ή ο Μανωλιός που «Το δεξί πόδι έκανε του κεφαλιού του κ εσέρνονταν με κόπο κοντά στο αριστερό, το καλό. Το ίδιο και το δεξί χέρι, ... μόνο που κρεμόταν σαν παράλυτο και δεν μπορούσε να το σηκώσει» (12, σ. 3). Το ίδιο συμβαίνει και με τους ήρωες με σύνδρομο Down (9, 14, 15, 16, 18), αφού έχουν «Σκιστά μάτια, κάπως πιο στρογγυλό κεφάλι και φουσκωτά χειλάκια... μοιάζουν λίγο έως πολύ μεταξύ τους, γι' αυτό φαίνεται πως είναι αδέρφια» (16, σ. 2).

Όσον αφορά τα εσωτερικά χαρακτηριστικά αυτών των ατόμων εντοπίσαμε ότι είναι -πιο αυθόρμητοι, πιο ειλικρινείς φίλοι (1, 7, 9, 10, 12, 14, 15, 19), καλοί, αγαθοί (1, 2, 3, 4, 6, 7, 10, 16, 17) και δημιουργικοί (1, 7, 9, 14, 16, 18, 19). Ανταποδίδουν στο έπακρο την αγάπη που τους δίνεις.

-Έχουν αρκετά μαθησιακά και συμπεριφορικά προβλήματα και αυτό παρατηρείται σε δέκα από τα λογοτεχνήματα, όπως στο βιβλίο 7: «Ο Θωμάς ήταν κατακόκκινος, ιδρωμένος, προσπαθούσε να προσθέσει τα κατσικάκια που ήταν ζωγραφισμένα στην εικόνα του βιβλίου» (7, σ. 8), ενώ η συμπεριφορά τους μπορεί να μεταβάλλεται: «Τι σ' έπιανε να κλαις έτσι μέρες ολόκληρες; Μου έλεγαν πως ήσουν απαρηγόρητος, απαθής.. Το βράδυ σε ξανάβρισκα στο σπίτι χαρούμενο, ήρεμο, καθόλου ταλαιπωρημένο από τις ατέλειωτες κρίσεις κλάματος» (13, σ. 75). Ενώ σε μερικά παρατηρούμε και μια εμμονική συμπεριφορά με αντικείμενα, έτσι φαίνεται: «Καλό, καλό, καλό για μένα! Κολλάω στο γυαλί. Το γλείφω. Το χαιδεύω. Το χτυπάω. Μ'

εμποδίζει να μπω μέσα στην τηλεόραση. Τα χρώματα χορεύουν στο μάγουλο μου. Πηδούν στα μάτια μου... Νευριάζω, πολλές φορές... τόσες λέξεις... σπρώχνονται στο κεφάλι μου, μα δεν λένε να έρθουν στο στόμα μου! Να ηρεμήσω. Δαγκώνω το χέρι. Όχι πολύ δυνατά... αλλιώς πονάει!» (13, σ. 10).

-Παράλληλα, τα πιο εμφανή ιατρικά συμπτώματα που παρατηρήθηκαν στο δείγμα μας ήταν οι σπασμοί, οι κρίσεις, και η επιληψία, σε έξι από τα λογοτεχνήματα μας. Όπως αναφέρεται οτιδήποτε νέο μπορεί να το αναστατώσει, ένας άγνωστος ήχος μπορεί να του προκαλέσει κρίση και σπασμούς (13, σ. 41-43).

Εν συνεχεία, θα εξετάσουμε τη στάση που διατηρούν οι άνθρωποι του οικείου και μη οικογενειακού περιβάλλοντος απέναντι σ' αυτούς τους ήρωες. Πρωταρχικά, αναφέρουμε τη στάση των γονέων που κυμαίνεται στα περισσότερα από ουδέτερη (2, 3) έως θετική, στα εννέα. Δε λείπουν και οι αρνητικές και απαξιοτικές συμπεριφορές εκ μέρους των γονέων, οι οποίες μεταλλάσσονται μερικώς (7, 13) στην πορεία ενώ άλλες όχι (1, 11). Με άλλα λόγια βλέπουμε ότι οι γονείς του Θωμά (7), ενώ στην αρχή δεν αποδεχόταν το πρόβλημα, με τη συνδρομή των παππούδων άλλαξαν τη στάση τους απέναντι στο παιδί τους. Αντίθετα, οι γονείς του Λάμπη (1) δεν αποδέχτηκαν ποτέ το γιό τους.

Το παιδί με οποιαδήποτε μορφή απόκλισης της νοητικής αναπηρίας επηρεάζει και διαμορφώνει τη ζωή της οικογένειας και τη σχέση της με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Πιο κοντά του βρίσκεται η μητέρα, η οποία επιμελείται τη φροντίδα του (2, 3, 5, 7, 13, 15). Έχει αποδεχτεί (4, 5, 9, 12, 18) από την αρχή την κατάσταση ή δεν την έχει αποδεχτεί (2, 3, 13). Μόνες εξαιρέσεις: Η μητέρα του Λάμπη που είναι φτωχή νησιώτισσα δεν την έχει αποδεχτεί λόγω των συνθηκών και του χαρακτήρα της, η οποία εμφανίζεται ως αυταρχική και περήφανη και δεν υιοθετεί μια παρόμοια συμπεριφορά αυτοθυσίας (1), όπως βλέπουμε στα παραπάνω έργα. Επίσης, η μητέρα της Μέλιας, η οποία δεν ενδιαφέρεται καν και γι' αυτό την αφήνει σε ένα ίδρυμα (11). Υπάρχουν και περιπτώσεις όπου η μητέρα δεν αποδέχεται την μειονεξία, αναγνωρίζοντας τη ως κάτι το «φυσιολογικό» (14).

Σε άλλες περιπτώσεις η μητέρα φαίνεται να παραμελεί τον εαυτό της (2, 3, 5, 13, 14, 15) και να ελπίζει στην πρόοδο του παιδιού της, ενώ ύστερα από επίπονη προσπάθεια να νιώθει περήφανη για τη συμπεριφορά του (7, 9, 11, 13, 14, 15, 18,19). Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η μητέρα του Μαξ η οποία παραμελεί τον εαυτό της για να φροντίζει το παιδί της, το στέλνει σε ειδικό σχολείο για να βελτιωθεί και στο τέλος αισθάνεται υπερήφανη

για την εξέλιξη και τη βελτίωση του μικρού ήρωα (13, σ. 80). Στις περισσότερες περιπτώσεις κρύβει το παιδί της «ήθελα να κρυφτώ απ' τον κόσμο. Να μην είμαι υποχρεωμένη να δίνω εξηγήσεις, να μην ακούω τις άλλες μανάδες ν' αραδιάζουν τα κατορθώματά τους» (7, σ. 10). Αντιδρά αμυντικά κρύβοντας ή προστατεύοντας το παιδί με αναπηρία από τον κοινωνικό περίγυρο και γι' αυτό το λόγο η οικογένεια απομονώνεται (2, 3, 4, 5, 6, 14, 15, 17, 18) □ αντίδραση που παρατηρείται στα περισσότερα λογοτεχνήματα του δείγματος. Και εν συνεχεία, αποκόβονται από το κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον.

Η μητέρα συνήθως υπερπροστατεύει το παιδί της λόγω της δικής της λύπης και ενοχής, κρατώντας το κοντά της και ενθαρρύνοντας την εξάρτησή μαζί του. Συνήθως η μητέρα δεν θέτει περιορισμούς στο παιδί με αναπηρία ενώ σπάνια είναι αυστηρή μαζί του (1). Φυσικά διαπιστώνουμε στα περισσότερα ότι η θλίψη ή η απογοήτευση της την κάνουν να βρίσκεται σε απόσταση από το άλλο τέκνο της (2, 3, 3, 5, 14), εφόσον δίνει όλη της την προσοχή και φροντίδα σ' αυτό, μη αντιλαμβανόμενη τις περισσότερες φορές και την βαθύτερη ανάγκη αντίστοιχης επιμέλειας από το «φυσιολογικό» παιδί. Όπως παρατηρούμε στην πορεία, αποδέχεται την κατάσταση και οργανώνει τη ζωή της και της οικογένειάς της κατά τρόπο που θα εξασφαλίζει ισορροπία στις σχέσεις, τις καλύτερες δυνατές συνθήκες διαβίωσης για το παιδί κι ένα περιβάλλον αγάπης για το/τα άλλα παιδί-ιά της οικογένειας.

Ο πατέρας όπως εμφανίζεται μέσα στα παιδικά λογοτεχνήματα μας, είτε ως εμψυχωτής, συμπαραστάτης (9, 14, 18) είτε βοηθητικός ο ρόλος του (2, 3, 4, 5, 13, 15) ή αδιάφορος (1, 11). Σε άλλες περιπτώσεις δεν αναφέρεται καν η παρουσία του πατέρα (7, 17, 19), είτε θα 'ναι απών (19) είτε θα προέρχεται από μονογονεϊκή οικογένεια (17) και ίσως παραμένει αμέτοχος. Σ' άλλα κείμενα ο πατέρας δίνει κουράγιο, θέλει η νοητική αναπηρία του παιδιού του να κρατηθεί μυστικό μέσα στο στενό οικογενειακό πλαίσιο (2, 3, 4, 14) και τέλος, ο ίδιος δεν χάνει την ελπίδα του ότι τελικά το παιδί-ήρωας με νοητική αναπηρία θα γίνει καλά.(14).

Επίσης, όσον αφορά την στάση των άλλων μελών της οικογένειας όπως αδέρφια, γιαγιάδες και παππούδες, διακρίναμε ότι κυμαίνονται από θετικές ή ουδέτερες έως αρνητικές. Με την κύρια πλειοψηφία να είναι θετικές, με τέσσερις στάσεις (7, 13, 14, 18), με πέντε αρνητικές (1, 3, 4, 5, 10), εκ των οποίων οι τρεις (3, 4, 5) μεταβλήθηκαν στην πορεία και μία ουδέτερη (2) που μεταστράφηκε σε θετική στη συνέχεια.

Τα αδέρφια είναι ο συνδετικός κρίκος ανάμεσα στην οικογένεια και την κοινωνία-συνήθως αντίθετου φύλου και μεγαλύτερα (1, 2, 14, 18) ή μικρότερα σε ηλικία (3, 4, 5, 13) Νιώθουν και αυτά κάποια είδους ενοχή, ή και ζήλεια (2, 3, 4, 5, 14). Νιώθουν αρκετή ντροπή στο σύνολο τους αλλά και δέχονται επικριτικά σχόλια από τους συμμαθητές τους, όπως *«Για ποια Άννα λες; ρώτησε ο διευθυντής του Ωδείου και η Λέα απάντησε: Εκείνη με τον καθυστερημένο αδερφό»* (5, σ. 12). Συνήθως στεναχωριέται, αλλά μπορεί να το απορρίπτει (2, 3, 13,14) □ ζηλεύει επειδή οι γονείς του δίνουν περισσότερη αγάπη και φροντίδα σ' αυτό □ αγαπάει το παιδί με νοητική αναπηρία, αλλά και το βοηθά (4, 5, 19). Συμβιώνει μαζί του αλλά μπορεί και να το ανέχεται, αρχικά τουλάχιστον. Η επαφή του με τον κοινωνικό περίγυρο του προκαλεί ταραχή και αμηχανία. Μπορεί να απομονώνεται από τους φίλους του (3, 4), αλλάζοντας την καθημερινότητα του και νιώθοντας μειονεκτικά *«Πρέπει ν' αρχίσεις να σκέφτεσαι ποιους θέλεις να καλέσεις στα γενέθλια σου, λέει η μαμά ... Η Άννα κούνησε το κεφάλι της, αν και το ήξερε κιόλας ότι δεν ήθελε να καλέσει κανένα. Τα παιδιά από την τάξη της γούρλωναν τα μάτια τους, όταν θα έβλεπαν το Γιάκομπ. Θα στήλωναν τα μάτια τους επάνω του ... Όχι δεν ήθελε κανένα τους εδώ στο σπίτι. Πραγματικά κανένα»* (5, σ.5) αλλά και συγκρούεται μαζί τους εξαιτίας της συμπεριφοράς τους. Αυτή η σύγκρουση είναι πολύπλευρη, συγκρούεται με την ανάγκη του να ενταχθεί στην ομάδα, συγκρούεται με τους φίλους του αλλά και με την αγάπη που αισθάνεται για τον αδερφό/ή του/της με νοητική αναπηρία. Θα οδηγηθεί σε διχασμό και στην πορεία, όταν πετύχει να εξισορροπήσει τις σχέσεις του με το περιβάλλον, τότε από τη μία πλευρά θα επιτύχει αρμονική επικοινωνία με το παιδί με νοητική αναπηρία και από την άλλη πλευρά αποδοχή από τους συνομήλικους του. Ο/Η αδερφός/ή του παιδιού με νοητική αναπηρία στεναχωριέται, αγαπά, υποφέρει, υπερασπίζεται, συγκρούεται αλλά στο τέλος καθαίρεται, δηλαδή λυτρώνεται είτε λόγω της αποδοχής του από τον σχολικό και κοινωνικό περίγυρο (2, 4) είτε λόγω της εξισορρόπησης των δικών του συναισθημάτων (3, 5, 14) ή και τα δύο (4).

Διαμεσολαβητικό, παρηγορητικό και υποστηρικτικό ρόλο έχουν οι γιαγιάδες και παππούδες (5, 7) που συμβουλεύουν, είτε τα αδέρφια (5), είτε τους γονείς (5, 7) και συμπάσχουν της κατάστασης. Όπως διαφαίνεται: *«Το πρόσωπο όμως που πραγματικά τους αλάφρυνε και τους έκανε όλους να αποξεχνιούνται (ακόμα και πάντα τη μελαγχολική μαμά) ήταν ο παππούς»* (5). Στις περισσότερες περιπτώσεις οι στάσεις των παππούδων και των γιαγιάδων είναι θετικές εκτός από ένα λογοτέχνημα (10), όπου η στάση της γιαγιάς από

θετική μεταλλάσσεται σε αρνητική, το αντίστροφο από ότι έχουμε δει μέχρι στιγμής. Δεν αποδέχεται τα εγγόνια της, ούτε τη νύφη της λόγω μη αρτιμέλειας αυτών, η οποία ήταν επίκτητη, εξαιτίας του πολέμου.

Ωστόσο, εκτός οικογενειακού πλαισίου και ειδικότερα, στις στάσεις των ατόμων του σχολικού περιβάλλοντος, ανιχνεύτηκε ότι κυμαίνονταν από αρνητικές έως θετικές. Από τη μια πλευρά, οκτώ θετικές τάσεις παρατηρούνται από τις δασκάλες (1, 2, 4, 7, 9, 14, 17, 19), εκ των οποίων σε ένα βιβλίο άλλος εκπαιδευτικός το βλέπει αρνητικά (14). Στάση κατανόησης χαρακτηρίζει τον τύπο δασκάλας, η οποία βοηθάει όσο μπορεί το παιδί με νοητική αναπηρία (1, 7, 9, 14, 17, 19) και το φυσιολογικό αδερφάκι του (5). Ευαισθητοποιεί τους μαθητές (1, 4, 5, 7, 13, 19). Από την άλλη πλευρά, εννέα αρνητικές στάσεις παρατηρούνται από τους συμμαθητές των ηρώων (1, 11, 13, 15, 19) ή τους συμμαθητές από τα αδέρφια τους (2, 3, 4, 5). Στην πορεία κάποιες από αυτές μεταστράφηκαν με την βοήθεια των δασκάλων (2, 4, 5, 13, 19). Αντιθέτως, ουδέτερη στάση δεν εντοπίστηκε καμία. Μ' αυτή την ευαισθητοποίηση, οι συγγραφείς καταφέρνουν να μην να προβάλλουν ότι όχι μόνο τα φυσιολογικά αδέρφια, εφησυχάστηκαν και συνειδητοποίησαν ότι και άλλες οικογένειες περνούσαν την ίδια ψυχική κατάσταση, αλλά και ο αναγνώστης αντιλήφθηκε την κατάσταση, κάτι που τους χαλυβδώνει ψυχικά.

Επιπλέον, εξετάστηκαν και οι στάσεις του κοινωνικού περίγυρου απέναντι στα άτομα με νοητική αναπηρία □ ως κοινωνικό περίγυρο εννοούμε τους φίλους, γνωστούς, γείτονες και περαστικούς. Αυτοί ήταν είτε αρνητικοί είτε ουδέτεροι με την παρουσία του ατόμου αυτού. Οι αρνητικές στάσεις υπερτερούσαν αφού ανέρχονταν στις δεκαπέντε ενώ οι ουδέτερες στις τρεις, εκ των οποίων η μία κυμαίνονταν από αρνητική έως ουδέτερη. Αρνητικές στάσεις οφείλονταν συνήθως στην άγνοια, με άμεσα αποτελέσματα: τα αδιάκριτα βλέμματα, νοσηρή περιέργεια, επικριτικά σχόλια και στάση απόρριψης συνθέτουν αυτή τη συμπεριφορά. Μπορεί να δρουν ατομικά ή ομαδικά είτε με εχθρικό και απορριπτικό τρόπο, απέναντι στο άτομο, είτε με κοροϊδευτικό τρόπο. Συνολικά εκφράζεται με οίκτο (9), περιφρόνηση (4), περιέργεια (3), κοροϊδία (1, 3, 4, 6, 8, 10, 12, 15, 19) αλλά και εκδίκηση (1, 6, 17). *«Είχαν πάρει απόφαση θα ξεφορτωθούν το Σπούργιτα μια για πάντα. Τους κολλούσε συνέχεια, δεν μπορούσαν όμως να τον τυραννούν... γιατί είχε μάθει να το βάζει στα πόδια...!»* (1, σ. 98-99).

Εντούτοις, ο ήρωας με νοητική αναπηρία στο τέλος ξεπερνά όλες τις δυσκολίες που είχαν προκύψει εξαιτίας της δυσλειτουργίας αυτής. Η λύση-λύτρωση που διαπερνά μέσα από

τα συγκεκριμένα Παιδικά και Νεανικά Λογοτεχνήματα διαφέρει και ποικίλει σε κάθενα απ' αυτά. Ο εφησυχασμός θα δοθεί, είτε μετά την επαφή του με τη γνώση και πιο συγκεκριμένα με την παρακολούθηση μαθημάτων στο ειδικό σχολείο, παρατηρώντας το σε έξι λογοτεχνήματα από το δείγμα μας (7, 11, 13, 14, 16), είτε με τη συμμετοχή του στους Ειδικούς Ολυμπιακούς ή Παραολυμπιακούς αγώνες, σε πέντε (7, 8, 16, 18, 19) ή με την απλή αποδοχή από τους ανθρώπους του συγγενικού (2, 3, 5, 9), σχολικού (4, 5) ή φιλικού περιβάλλοντος (15). Με ελάχιστες εξαιρέσεις την αποδοχή από τον κοινωνικό περίγυρο (5, 9, 12) και την ένταξη στην παραγωγική διαδικασία (1). Τέλος, σε δυο βιβλία δεν επέρχεται ποτέ λύση-λύτρωση έως το τέλος του (6, 10).

Στη συνέχεια θα παραθέσουμε τα κριτήρια που πρέπει να πληροί ένα Παιδικό-Νεανικό Λογοτέχνημα που πραγματεύεται το θέμα της αναπηρίας. Σύμφωνα με τα Κριτήρια⁵⁵ του Κύκλου του Ελληνικού Παιδικού βιβλίου-IBBY, ας σημειωθεί ότι στις περισσότερες περιπτώσεις ο τίτλος των Παιδικών και Νεανικών Λογοτεχνημάτων που πραγματεύονται την αναπηρία είναι δηλωτικός της θέσης που κατέχει το άτομο μέσα σ' αυτό, είτε ως κεντρικό πρόσωπο ή ως πρόσωπο αναφοράς. Στην πρώτη περίπτωση διακρίθηκαν εννέα εξ' αυτών Παιδικά Λογοτεχνήματα, και εν συνεχεία στη δεύτερη, δέκα. Επιπλέον, αρκετοί τίτλοι προβάλλουν ένα σταθερό χαρακτηριστικό γνώρισμα των ατόμων με αναπηρία, όπως τη μοναξιά (2), την ανάγκη (15), τη μειονεξία (6, 14, 16, 17), την απαισιοδοξία-δυσκολία (5) ή μια σταθερά επαναλαμβανόμενη φράση «Αγαπάει Γιάγκο...αγαπάει» (10). Επιπρόσθετα, την αισιόδοξη και αγωνιστική στάση (3, 9, 18) ή την αγάπη και την τρυφερότητα που εκφράζονται με το υποκοριστικό του ονόματος (8) ή τέλος τη στενή σχέση που υπάρχει με το νεαρό άτομο με αναπηρία (συγγένειας ή φιλίας) (4, 11, 14).

Επιπρόσθετη έρευνα μας κάνει διαχωρισμό ακόμα στους τίτλους που έχουν ως έμφαση την αναπηρία του ήρωα ή η μειονεξία κατέχει θέση ονόματος. Διακρίναμε ότι έμφαση στην αναπηρία του ήρωα δίνουν εννέα λογοτεχνήματα, όπως το «Μια αδερφούλα με ειδικές ανάγκες» αλλά μόνο σε δύο η μειονεξία κατέχει θέση ονόματος □ «ο Κουτούτσικος» (17) και «Κολοκυθοκεφαλάκης» (6). Κατά την μελέτη μας συμπεράναμε ότι κατά την τελευταία δεκαετία τα Παιδικά Λογοτεχνήματα που αφορούν αυτή τη θεματική δεν στέκονται

---

⁵⁵ Reidarson N. (1991), *Books for disabled young people. An annotated bibliography*, IBBY Documentation Centre of books for disabled Young People, Hosle, Norway, pp. 49.

τόσο πολύ στη μειονεξία ως τίτλος όσο στις ανάγκες αυτών των ατόμων, όπως «*Όνειρα και ελπίδες*», «*Θέλω μόνο να παίξω μαζί σου*».

Ως επόμενο κριτήριο, σύμφωνα με τον Κύκλο του Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου (IBBY) θα παραθέσουμε τον ρόλο του ατόμου με αναπηρία, ο οποίος πρέπει να καταγράφεται ως κεντρικό πρόσωπο, δηλαδή βασικός χαρακτήρας. Αυτό διαφαίνεται στα δεκατρία Παιδικά και Νεανικά Λογοτεχνήματα του δείγματός μας, ενώ στα υπόλοιπα έξι, ο ήρωας με νοητική αναπηρία παρουσιάζεται ως δευτερεύων πρόσωπο που μέσω της τριτοπρόσωπης αφήγησης συμμετέχει ενεργά ή μη στην πλοκή του λογοτεχνήματος. Ο ρόλος του είναι δηλωτικός συνήθως της θέσης που έχει στο λογοτεχνήμα καθόλη τη διάρκεια της πλοκής, είτε ενεργός, είτε παθητικός ήρωας, με ελάχιστες εξαιρέσεις.

Σ' αυτό μπορούμε να προσθέσουμε και τον επιμέρους ρόλο του ατόμου με νοητική αναπηρία. Ο επιμέρους ρόλος είναι ο ρόλος που έχει το άτομο μέσα στο διήγημα, ανάλογα με τη στάση που κρατεί απέναντι στα άλλα πρόσωπα, στον εαυτό του αλλά και στη ζωή. Μπορεί να καθοριστεί ως πρότυπο ή αδιάφορος-ασήμαντος ή ως αντιπρότυπο. Στην πρώτη κατηγορία εμπεριέχονται οι ήρωες εννιά βιβλίων, στη δεύτερη, έξι και τέλος, στην τρίτη μόνο τέσσερις. Σε μερικά βιβλία οι ρόλοι εναλλάσσονται (8, 13, 17, 19). Αρχικά οι ήρωες είναι κλεισμένοι στον εαυτό τους, απομονωμένοι και παθητικοί με αποτέλεσμα να αποτελούν αντιπρότυπο ή αδιάφοροι-ασήμαντοι, στη συνέχεια, όμως, βλέπουν θετικότερα την αναπηρία τους, αναλαμβάνουν δράση, γίνονται θαρραλέοι και αποκτούν ρόλο-πρότυπο, ή ενεργοποιούνται. Σ' αυτό συντελεί, είτε η παρότρυνση των γονιών (13, 17), είτε τα αδέρφια (18) ή ο προσωπικός μόχθος για απαλλαγή από τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις (8).

Έπεται το είδος της αφήγησης, η οποία μπορεί να διαχωριστεί σε: τριτοπρόσωπη, τριτοπρόσωπη με διάλογο, πρωτοπρόσωπη από μέρους του ήρωα με νοητική αναπηρία και πρωτοπρόσωπη από άτομο που ανήκει στο φιλικό ή συγγενικό περιβάλλον του ατόμου με νοητική αναπηρία. Με τριτοπρόσωπη αφήγηση από πλευράς του συγγραφέα ή κάποιου άλλου προσώπου του έργου είναι γραμμένα δύο βιβλία (6, 8), ενώ άλλα έντεκα εμπεριέχουν και το διάλογο. Η πρωτοπρόσωπη αφήγηση ακολουθείται από δύο βιβλία μέσα στα οποία μιλάει το ίδιο το άτομο με νοητική αναπηρία, ενώ παρατηρείται και πρωτοπρόσωπη αφήγηση από άλλο πρόσωπο του συγγενικού-οικογενειακού ή φιλικού περιβάλλοντος, με τέσσερις καταγραφές. Μέσα σ' αυτά υπάρχουν δύο λογοτεχνήματα όπου η αφήγηση τους εναλλάσσεται μεταξύ τριτοπρόσωπης με διάλογο και πρωτοπρόσωπης από μέρους του ατόμου με νοητική αναπηρία

(11) ή πρωτοπρόσωπης αφήγησης με εναλλαγή προσώπου και συγκεκριμένα της μητέρας και του γιού με νοητική αναπηρία (13).

Στη συνέχεια θα εξεταστεί και θα συγκριθεί το πώς διαπερνά η αναπηρία μέσα στα Παιδικά και Νεανικά Λογοτεχνήματα του δείγματος μας, είτε ως μέσο ωρίμανσης των άλλων, είτε ως τιμωρία του ήρωα ή άλλου μέλους. Κατά την κατηγοριοποίηση αυτή εξετάστηκε πιο συγκεκριμένα εάν η αναπηρία εξυπηρετεί κάποιο είδος μεστώματος και συνειδητοποίησης της από κάποιο άλλο μέλος της οικογένειας ή τιμωρίας που θα οδηγήσει στην εξιλέωση του ίδιου του ήρωα. Ανιχνεύτηκε ότι στην πλειοψηφία του το δείγμα εξυπηρετεί το σκοπό της ωρίμανσης των άλλων, συνήθως άλλων μελών του οικογενειακού περιγύρου (2, 3, 4, 5) ή του συγγενικού (2), φιλικού, σχολικού (4) και έπειτα κοινωνικού περιγύρου. Συνολικά καταγράφηκαν δεκαπέντε στάσεις ως προς αυτή την κατεύθυνση, ενώ άλλες δύο (6, 10) αναγνωρίστηκαν, ως τιμωρία του ίδιου του ήρωα.

Σ' αυτό το σημείο θα παραθέσουμε ένα ακόμα κριτήριο που προτάσσει η IBBY για τα Παιδικά-Νεανικά Λογοτεχνήματα μ' αυτό το συγκεκριμένο θεματικό περιεχόμενο: Την έμφαση που δίνουν στις ομοιότητες των ατόμων με αναπηρία με τα μη ανάπηρα άτομα. Μέσω της ανασκόπησης προκύπτει ότι στα δεκαεννιά αυτά λογοτεχνικά έργα του δείγματος μας, το άτομο με νοητική αναπηρία παρουσιάζεται με τις ιδιαιτερότητες του. Παράλληλα, προβάλλεται ότι διαθέτει πολλές ομοιότητες με το παιδί χωρίς αναπηρία. Με βάση αυτό διακρίναμε σε έξι λογοτεχνήματα του δείγματος μας να δίνεται έμφαση στις ομοιότητες του ατόμου με αναπηρία με το «φυσιολογικό» άτομο. Επίσης, αναγνωρίσαμε σε κάποια λογοτεχνήματα ότι στοχεύουν στις ξεχωριστές ικανότητες αυτών των ατόμων, ικανότητες που μπορεί να έχει και ένα φυσιολογικό παιδί, με δείγμα εννιά λογοτεχνικών έργων που κύριος στόχος των συγγραφέων είναι να δείξουν ότι έχουν τις ίδιες δυνατότητες με τους φυσιολογικούς αρκεί να έχουν πρωτίστως την παρότρυνση και έπειτα την επιθυμία (σύμφωνα με το δείγμα μας). Αξίζει να προστεθεί ότι στην πλειοψηφία τους τα βιβλία αυτά ανήκουν στην νυν δεκαετία.

Στην πορεία εξετάσαμε την ρεαλιστικότητα στην απόδοση της αναπηρίας. Ρεαλιστικότητα στις αντιδράσεις των γονέων, των ηρώων με νοητική αναπηρία, του οικογενειακού, του σχολικού και του κοινωνικού περιβάλλοντος. Επίσης, η ρεαλιστικότητα να υπάρχει στα χαρακτηριστικά των ατόμων με νοητική αναπηρία, στις μαθησιακές δυσκολίες, τις συναισθηματικές μεταπτώσεις και γενικά στην απόδοση της νοητικής

αναπηρίας με τα συμπτώματα και τα επακόλουθα της. Την ρεαλιστικότητα, όπως αναζητήσαμε, προσεγγίζουν τα περισσότερα λογοτεχνικά έργα και πιο συγκεκριμένα τα δεκαπέντε, αντιθέτως τα τέσσερα αποδίδουν μη ρεαλιστικά την αναπηρία από αυτά, τα τρία είναι της προηγούμενης δεκαετίας.

Παράλληλα, με τη ρεαλιστικότητα ερευνήσαμε και τις απεικονίσεις της αναπηρίας, μέσα στα Παιδικά και Νεανικά Λογοτεχνήματα και κατά πόσο εμπεριέχουν πολλά στερεότυπα, ελάχιστα ή είναι απαλλαγμένα από αυτά. Παρατηρήσαμε ότι σε δεκαπέντε απ' αυτά υπήρχαν πολλές στερεοτυπίες μέσα στα βιβλία, νοώντας στερεοτυπικό λεξιλόγιο, εκφράσεις αλλά και στάσεις, όπως στο (15) βιβλίο όπου αναφέρει *«Η Άννα Μαρία λέει στη μαμά της που την παροτρύνει να παίξει με τον Μάνο. Μα αυτός είναι μογγολάκι! μουρμουρίζει και κάνει πως δεν τον βλέπει. Ευτυχώς που δεν πάμε μαζί σχολείο»* (σσ. 7). Αντίθετα, σε δύο λογοτεχνήματα οι στερεοτυπίες ήταν ελάχιστες και άλλα δύο ήταν τελείως απαλλαγμένα από κάθε είδους στερεότυπα. Γενικά παρατηρούμε ότι τα πιο πρόσφατα Παιδικά και Νεανικά λογοτεχνήματα που εκδόθηκαν στοχεύουν και συμπεριλαμβάνουν ελάχιστες στερεοτυπες απεικονίσεις έως και μηδαμινές.

Όπως προαναφέρθηκε στην βιβλιογραφική ανασκόπηση μας, η αναπηρία προσεγγίζονταν αρχικά από δύο διαφορετικές σκοπιές, τα λεγόμενα μοντέλα, από τη μία το ιατρικό ή ατομικό μοντέλο και από την άλλη το κοινωνικό μοντέλο. Εφόσον στο θεωρητικό μέρος προσδιορίσαμε διεξοδικά τους όρους από ιατρικής άποψης, τώρα θα προσπαθήσουμε μετά από την ανασκόπηση των λογοτεχνημάτων μας, να ανιχνεύσουμε κατά πόσο αυτά προσεγγίζουν το ένα ή το άλλο μοντέλο. Αυτό που διακρίναμε είναι ότι τα περισσότερα λογοτεχνήματα προσεγγίζουν το ιατρικό ή ατομικό μοντέλο και είναι ένδεκα, αντίθετα αυτά που προσαρμόζονται στο κοινωνικό μοντέλο είναι οκτώ, αν και εντοπίσαμε κάποια απ' αυτά να προσεγγίζουν με το περιεχόμενο τους κατά το ήμισυ και τα δύο μοντέλα (14, 16), παρουσιάζοντας τις αδυναμίες από ιατρικής άποψης αλλά και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει το παιδί με νοητική αναπηρία μέσα στην κοινωνία. Σ' αυτό αξίζει να προσθέσουμε ότι γίνεται η αναφορά στα ειδικά σχολεία και την προσαρμογή των ηρώων με νοητική αναπηρία εκεί□ έχουμε σε αρκετά το φόβο και το άγχος των γονέων για την μελλοντική αποκατάσταση των παιδιών τους με νοητική αναπηρία μέσα στην κοινωνία (2, 4, 5, 7, 9, 13, 14, 15, 18, 19). Εντούτοις, στα περισσότερα καθίσταται σαφές ότι η

παρακολούθηση μαθημάτων στο ειδικό σχολείο και όχι στο κανονικό, βελτίωσε κατά πολύ τις μαθησιακές και συμπεριφορικές στάσεις του ίδιου του ατόμου με νοητική αναπηρία.

Εν κατακλείδι, στην σύγκριση των αποτελεσμάτων μας, θα προσθέσουμε ακόμα το τέλος των βιβλίων, αφού θεωρήθηκε σκόπιμο να εξεταστεί ως προς μια ακόμα παράμετρο που μπορεί να μεταστρέψει στάσεις, εικόνες, απόψεις και τις ιδέες των μικρών και νεαρών αναγνωστών, αφού αποτελεί το καταληκτικό κάλεσμα προβληματισμού και περισυλλογής. Μετά την αντιπαραβολή του δείγματος, διακρίναμε -δεκαπέντε βιβλία με αισιόδοξο τέλος □ -πέντε με απαισιόδοξο και -ένα με αδιάφορο. Διαφαίνεται η σταθερή προτίμηση των συγγραφέων με ένα πιο αισιόδοξο τρόπο να κλείνουν τα λογοτεχνήματά τους.

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ- ΕΛΕΓΧΟΣ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ

Κατά την συγκριτική προσέγγιση του δείγματός μας αναγνωρίσαμε αρκετές στάσεις, αξίες και αντιλήψεις κατά την πορεία των δεκαετιών. Κατά την έρευνα μας παρατηρήσαμε ότι κατά τα τελευταία χρόνια εμφανίζεται μια θετική αλλαγή στη στάση της κοινωνίας προς τα άτομα με νοητική αναπηρία και αυτό διαφαίνεται και στην ίδια την τέχνη. Η αντανάκλαση αυτή διαπερνά σε αρκετά κινηματογραφικά⁵⁶ και θεατρικά έργα που έχουν καταπιαστεί, θέλοντας να απεικονίσουν την πραγματικότητα μιας και αποτελεί ένα θέμα της καθημερινότητας.

Οι απαιτήσεις των καιρών ώθησαν αρκετά τους συγγραφείς και όπως προαναφέραμε, τους έδωσαν το έναυσμα, να γράψουν λογοτεχνήματα που να εμπεριέχουν ήρωες άτομα με αναπηρία, αλλά και βιβλία προσαρμοσμένα στις ιδιαίτερες ανάγκες αυτών των αναγνωστών με κάποιου είδους αναπηρία. Με τις ξεχωριστές ευαισθησίες τους έδωσαν συγγραφική παραγωγή για την νοητική αναπηρία. Αυτή συμπεριλαμβάνει τα δεκαεννέα Παιδικά και Νεανικά Λογοτεχνήματα, αντλούμενα από τον Ελληνικό, Γερμανικό και Γαλλικό χώρο τα οποία αποτέλεσαν το δείγμα της συγκεκριμένης μελέτης, με κύριο γνώμονα το άτομο με νοητική αναπηρία και την νοητική αναπηρία ως πυρήνα της θεματικής μας, αντλούμενη από την ευρύτερη έννοια της αναπηρίας.

Το δείγμα μας εξετάστηκε βάσει των χαρακτηριστικών του ατόμου με νοητική αναπηρία και των διαπλεκόμενων σχέσεων του με τα άλλα πρόσωπα αλλά και κατά πώς δηλώνεται η νοητική αναπηρία κυρίως μέσα από τα Παιδικά και Νεανικά Λογοτεχνήματα αυτής της θεματικής.

Μπορούμε αρχικά να προσδιορίσουμε ότι μεγάλη εκδοτική κίνηση με βάση την συγκεκριμένη θεματική είχαμε τον 20^ο αιώνα, ενώ τον 21^ο αιώνα η συγγραφική ορμή περί της θεματικής αναστέλλεται, διευρύνοντας τον κύκλο των ειδών αυτών σε άλλου είδους αναπηρίες-δυσλειτουργίες-αδυναμίες, όπως διάφορες διαταραχές λόγου, γραφής (δυσλεξία, δυσγραφία κ.ά.), μαθησιακά προβλήματα, παιδικός-νεανικός διαβήτης, παχυσαρκία, νευρική ανορεξία, παιδικός καρκίνος, σύνδρομο Down, νανισμός, αυτισμός, σκλήρυνση κατά πλάκας,

---

⁵⁶ «Το Στίγμα» είναι ελληνική δραματική ταινία του 1982, σε σκηνοθεσία, σενάριο και παραγωγή Παύλου Τάσιου. Απέσπασε το βραβείο ερμηνείας στο Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης του 1982 και το βραβείο σκηνοθεσίας στο Φεστιβάλ Κάρλοβι Βάρι του 1982 και "Ζωή με τον Άλκη" του Δημήτρη Κολλάτου, αυτοβιογραφική ταινία του 1988.

ψυχική διαταραχή κ.ά.. Σ' αυτό συνέβαλλε και η εξέλιξη της επιστήμης, καθότι η Παιδική Λογοτεχνία βασίζεται σε εφήμερα κοινωνικά θέματα, τα οποία επηρεάζουν και προβληματίζουν τον μικρό αναγνώστη.

Η νοητική αναπηρία ως θέμα παρουσιάζεται με σταθερότητα κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια, καλύπτοντας όλο το ηλικιακό φάσμα αναγνωστών. Πρόκειται για ένα θέμα το οποίο «δοκιμάζει όχι μόνο τη δημιουργική πνοή του λογοτέχνη αλλά και το αίσθημα ευθύνης απέναντι στο νεαρό αναγνωστικό κοινό», (Τζαφεροπούλου, 1999).

Παρατηρήσαμε ότι περισσότερες γυναίκες συγγραφείς επιλέγουν να σκιαγραφήσουν μέσα στα έργα τους ήρωες με νοητική αναπηρία. Αυτό οφείλεται ίσως στο ότι η συγκεκριμένη θεματική ευαισθητοποιεί περισσότερο τη γυναίκα ως μητέρα και ως παρατηρητή. Όπως ανευρέθη στα συγκεκριμένα λογοτεχνήματα η γυναίκα ως μητέρα του ατόμου με νοητική αναπηρία επηρεάζεται πιο πολύ από την όλη κατάσταση που επικρατεί στην οικογένειά της.

Παράλληλα, διακρίναμε ότι τα περισσότερα βιβλία που ασχολούνται με την νοητική αναπηρία απευθύνονται σε νέους-εφήβους, ενώ έπονται αυτά που ανταποκρίνονται σε παιδιά και νήπια. Αυτό μπορούμε να το κατανοήσουμε, διότι είναι ένα ζήτημα που μπορεί να γίνει αντιληπτό από μεγαλύτερες ηλικίες, αφού εμπεριέχει αρκετά στοιχεία που μπορεί να φανούν δυσνόητα για τις μικρές ηλικίες αναγνωστών.

Εν συνεχεία, διακρίναμε ότι τα περισσότερα παιδικά λογοτεχνήματα εμπεριέχουν αποκλειστικά την νοητική αναπηρία ως περίπτωση απόκλισης, ίσως θέλοντας να δώσουν έμφαση σ' αυτή. Με την πάροδο του χρόνου όμως το σύνδρομο Down παρατηρείται σε μέρος των βιβλίων κυρίως από το 1994 και έπειτα. Σε σχέση με την παλαιότερη εκδοτική αγορά, κατά την οποία η νοητική αναπηρία συνοδεύονταν και από άλλες αποκλίσεις-δυσλειτουργίες□ στα σύγχρονα Παιδικά Λογοτεχνήματα παρατηρούμε μια στροφή, η οποία συμβαδίζει με την εξέλιξη των καιρών και της επιστήμης.

Επίσης, οι συγγραφείς προτιμούν στα έργα τους αρσενικού γένους ήρωες και μάλιστα ανήλικους, καθότι θα μπορούσαν να περάσουν πιο εύκολα πρότυπα και στάσεις στο νεανικό αναγνωστικό κοινό. Προτιμούνται τα παιδιά-ήρωες, γιατί γίνονται πρότυπα με τα οποία ταυτίζονται πιο εύκολα οι αναγνώστες. Με αυτό τον τρόπο διαπιστώνουν οι αναγνώστες-παιδιά πως υπάρχουν κι άλλα σαν κι αυτά που λ.χ. φοβούνται, είναι δειλά, ανησυχούν, πονούν και αγωνίζονται, (Αναγνωστόπουλος, 1987).

Μια ακόμη παρατήρηση έχει να γίνει στο μέγεθος της απόκλισης, όπου προτιμάται η μέση και έπεται η σοβαρή απόκλιση. Πιθανόν αυτή η προτίμηση να παρατηρείται, είτε λόγω των βιωμάτων των συγγραφέων και της επαφής τους με παιδιά που εμφάνιζαν αυτού του είδους την απόκλιση, είτε επειδή είναι αρκετά συνήθης μορφή και είναι πιο γνωστή οπότε προτιμάται, είτε μπορεί γίνει πιο εύκολα κατανοητή από το παιδικό και νεανικό αναγνωστικό κοινό από ότι οι σοβαρές μορφές νοητικής αναπηρίας. Ίσως, διότι είναι πιο προσιτή σ' αυτά καθώς μπορεί να συναναστραφούν με παιδιά μέσης νοητικής απόκλισης στο σχολικό και κοινωνικό τους περίγυρο. Στην πλειοψηφία του δείγματος υπερτερούν τα προγεννητικά αίτια. Διαπιστώσαμε, όμως, ότι στα σύγχρονα λογοτεχνήματα εμφανίζονται συχνότερα τα περιγεννητικά αίτια, ή δεν γίνεται σαφής η αιτία της αναπηρίας.

Στα περισσότερα Παιδικά και Νεανικά λογοτεχνήματα του δείγματός μας, δίνεται έμφαση στα διακριτά χαρακτηριστικά των ατόμων με αναπηρία. Αυτό συμβαίνει καθώς κύριος στόχος των συγγραφέων σύμφωνα με τον Αναγνωστόπουλο (1987) είναι να προσδώσουν εγκυρότητα, ρεαλιστικότητα και αληθοφάνεια στα έργα τους, αλλά και να διαμορφώσουν μια ορατή και ρεαλιστική απεικόνιση.

Τα σύγχρονα λογοτεχνήματα επικεντρώνονται να μιν στα εγγενή χαρακτηριστικά αλλά και στα εσωτερικά, τα οποία έχουν να κάνουν με την καλοσύνη τους, τη δημιουργικότητα τους, την αγάπη που δίνουν αλλά και επιζητούν. Οι ανάγκες τους, τα ενδιαφέροντα τους, οι δεξιότητες τους, οι ευαισθησίες, οι απογοητεύσεις, η ανάγκη για αγάπη και αναγνώριση, η συμμετοχή σε όσα συμβαίνουν γύρω του, ο αγώνας, οι μαθησιακές δυσκολίες, τα συμπεριφοριστικά προβλήματα και τα ιατρικά προβλήματα, εκτός από τις περιπτώσεις σοβαρής και βαριάς νοητικής υστέρησης, είναι κοινά σημεία, σημεία συνάντησης του νεαρού αναγνώστη και του ήρωα με νοητική αναπηρία.

Γενικά γίνεται απολύτως αντιληπτή μέσα από τα λογοτεχνήματα η ενεργή συμμετοχή των γονέων στην πλοκή, αφού όπως αναφέρει ο Β.Δ. Αναγνωστόπουλος σε ένα μυθιστόρημα ή μια μεγάλη ιστορία εκτός από τα παιδιά μπαίνουν και άλλα πρόσωπα ως ήρωες από το οικογενειακό και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. *«Κατ' ανάγκη υπάρχουν τέτοια πρόσωπα, αφού σε ένα τέτοιο περιβάλλον ζουν τα παιδιά και μέσα σ' αυτό καλλιεργούνται και θεμελιώνονται κοινωνικές αξίες και θεσμοί. Και γίνονται καθοδηγητές των παιδιών όχι με τα λόγια, αλλά με τα έργα, με τον μεταξύ τους διάλογο, τις αντιδράσεις και τον ψυχικό κόσμο τους.*

Έχουν δηλαδή κι αυτοί ελαττώματα και προτερήματα ...έτσι που να ερεθίζει και να παρακινεί τα παιδιά σε σκέψεις, διάλογο και κρίσεις», (Αναγνωστόπουλος, 1987⁴: 27).

Καθότι, οι γονείς μεγαλώνουν το παιδί με νοητική αναπηρία με πολύ δυσκολία, το πηγαίνουν σε διάφορους ειδικούς (γιατρούς, θεραπευτές, εκπαιδευτές). Συνήθως κινούνται ψάχνοντας, ρωτώντας και ελπίζοντας. Εμφανής είναι η αγάπη τους γι' αυτό αλλά εξίσου φανερή είναι και η ψυχική δύναμη και ανεκτικότητα που έχουν. Διατηρούν τη συνοχή της οικογένειας, εξασφαλίζοντας γαλήνη και ισορροπία. Η πλειοψηφία των γονιών του δείγματος δεν στέλνουν τα παιδιά τους στα ειδικά ιδρύματα, αλλά αγωνίζονται για τη φυσιολογική ανάπτυξη των παιδιών τους και την αποδοχή της κατάστασης που επικρατεί μέσα στην οικογένεια από το κοινωνικό περίγυρο. Εμφανίζουν την μητέρα ως υπερπροστατευτική να κρατάει το παιδί κοντά της και δημιουργεί μια εξάρτηση μαζί του. Διαθέτει εσωτερική δύναμη και είναι δείγμα αγωνιστικότητας, ενώ σπανίως είναι αυστηρή. Έπειτα, από το διαχωρισμό της θέσης τους κατά την σύγκριση μας αντιληφθήκαμε ότι πέραν της μίας καταγραφής στο σύνολο τους οι μητέρες είναι αυτές που «θυσιάζονται», λιποψυχούν και δέχονται τα κακοπροαίρετα σχόλια του κοινωνικού περιγυρο. Σε αντίθεση μ' αυτή, ο πατέρας εμφανίζεται άλλοτε να έχει ενεργητικό ρόλο ως συμπαραστάτης, άλλοτε με δευτερεύοντα ρόλο ως παθητικός δέκτης, αμέτοχος ή αδιάφορος και άλλοτε αντιτιθέμενος. Σημειώνουμε ότι σε σχέση με τη δομή της οικογένειας και το ρόλο των γονέων διακρίνεται μια πιο θετική μορφή συμπεριφοράς σε σχέση με παλαιότερα λογοτεχνήματα.

Παράλληλα, όπου υπάρχουν αδέρφια, αγαπούν, πονούν, αντιμάχονται και αποκόβονται από τον φιλικό περίγυρο εξαιτίας του ατόμου με νοητική αναπηρία. Κυριαρχούν μέσα στην αφήγηση ως δραματικά πρόσωπα αφού καλούνται να αντισταθμίσουν την αγάπη που νιώθουν για το αδερφάκι τους με αναπηρία και την ανάγκη που έχουν για αποδοχή από τον φιλικό κύκλο και έπειτα από το κοινωνικό περιβάλλον.

Οι γιαγιάδες και οι παππούδες αποδέχονται από νωρίς την κατάσταση, εμπνυχώνουν, ενθαρρύνουν, συμπονούν, παρηγορούν και αφυπνίζουν τους γονείς των παιδιών με νοητική αναπηρία. Είναι αυτοί που δίνουν διέξοδο στα προβλήματα που ανακύπτουν. Ο ρόλος τους σε μερικά λογοτεχνήματα είναι καθοριστικός και απαραίτητος για την μετέπειτα αλλαγή στάσης των γονέων, διότι αυτοί τους βοηθάνε να συνειδητοποιήσουν και να αποδεχτούν την κατάσταση.

Υποδειγματική συμπεριφορά δείχνουν οι εκπαιδευτικοί στην πλειοψηφία τους. Είναι αυτοί που ενεργοποιούν τους μαθητές, τους αφυπνίζουν και τους μεταγγίζουν αισθήματα και στάσεις ανθρωπισμού. Συμβουλεύουν τις οικογένειες και επιθυμούν την εξομάλυνση της κατάστασης. Αντίθετα, οι συμμαθητές, είτε των ίδιων των παιδιών με νοητική αναπηρία ή συμμαθητές από τα αδέρφια τους διατηρούν αρνητική στάση απέναντι στους ήρωες. Στην πορεία κάποιες από αυτές μεταστράφηκαν με την βοήθεια των δασκάλων. Σε μερικά παιδικά λογοτεχνήματα αναφέρεται ο θεσμός των παράλληλων τάξεων, όπου τα παιδιά με ήπια ή μέτρια νοητική αναπηρία παρακολουθούν τα μαθήματα μαζί με τα φυσιολογικά παιδιά, αποτελώντας κάποιες φορές ένα θετικό μέτρο για την ομαλή αποδοχή τους από το κοινωνικό σύνολο. Αρκετά λογοτεχνήματα αναφέρονται στα ειδικά σχολεία, αλλά και στη σημαντική πρόοδο των ηρώων με νοητική αναπηρία πηγαίνοντας σ' αυτά. Παρουσιάζουν ρεαλιστικά πρόσωπα και γεγονότα του οικείου χώρου της Ειδικής Αγωγής (ύπαρξη σχολείων και ειδικών), οι συγγραφείς δίνουν ένα ευρύτερο νόημα αλλά και στοχεύουν στην γενικότερη θετική στάση απέναντι σ' αυτά τα σχολεία, το προσωπικό αλλά τη δουλειά που γίνεται εκεί, θεωρούμενη ως απαραίτητη και θετική.

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στον κοινωνικό περίγυρο δηλαδή φίλοι, γνωστοί, περαστικοί, οι οποίοι δρουν ατομικά ή ομαδικά με εχθρικό-απορριπτικό τρόπο, απέναντι στο άτομο με νοητική αναπηρία. Ο τρόπος αυτός εκφράζεται με οίκτο, περιφρόνηση, περιέργεια, κοροϊδία αλλά και εκδίκηση. Βασανίζονται και απορρίπτονται κυρίως οι άρρενες, ενώ τα κοροϊδευτικά επίθετα δεν ήταν λίγα, καθότι στο πλήθος του δείγματος διακρίναμε τέτοιου είδους επικρίσεις προς τους ήρωες, όπως «ούφο»(19), «Σπούργιτα»(1), «χαλασμένο»(13), «μογγολάκι»(15) «καθυστερημένο» (5).

Οι ήρωες λυτρώνονται, είτε μετά την επαφή τους με τη γνώση και πιο συγκεκριμένα με την παρακολούθηση μαθημάτων στο ειδικό σχολείο, είτε με τη συμμετοχή τους στους Ειδικούς Ολυμπιακούς ή Παραολυμπιακούς αγώνες, ή με την απλή αποδοχή από τους ανθρώπους του συγγενικού, σχολικού ή φιλικού περιβάλλοντος, με ελάχιστες εξαιρέσεις την αποδοχή από τον κοινωνικό περίγυρο και την ένταξη στην παραγωγική διαδικασία.

Ας σημειωθεί τέλος ότι ορισμένα από τα βιβλία προβάλλουν το πρότυπο του αθλητισμού. Η στροφή των ηρώων σ' αυτόν εξασφαλίζει συντονισμό κινήσεων, καλή υγεία, ομαλή κοινωνικοποίηση, ανάπτυξη αρετών απαραίτητων για την αξιοπρεπή επιβίωση τους, όπως πειθαρχία, αυτοέλεγχο και θετικό αυτοσυναίσθημα. Ο αγώνας που καλούνται να

δώσουν είναι μεγάλος γιατί πρέπει να ξεπεράσουν τις φυσικές αδυναμίες τους (απουσία συγκέντρωσης, αδυναμία πειθαρχίας κ.λ.π.) και να μνηθούν στο αθλητικό ιδεώδες.

Σύμφωνα με τα κριτήρια της IBBY παρατηρήσαμε ότι στο σύνολο των Παιδικών και Νεανικών Λογοτεχνημάτων του δείγματός μας ο τίτλος είναι δηλωτικός της θέσης που κατέχει το άτομο με νοητική αναπηρία είτε ως κεντρικό πρόσωπο είτε ως πρόσωπο αναφοράς. Επίσης, διαπιστώσαμε ότι σε κάποια από αυτά με τον τίτλο δίνεται έμφαση στην αναπηρία του ήρωα, ενώ κάποιες φορές η μειονεξία κατέχει θέση ονόματος. Επιπρόσθετο κριτήριο αποτελεί ο ρόλος του ατόμου με αναπηρία ως βασικού χαρακτήρα του λογοτεχνήματος ή ως δευτερεύοντα χαρακτήρα. Παράλληλα, παρατηρήσαμε ότι οι περισσότεροι ήρωες με νοητική αναπηρία παρουσιάζονται ως πρότυπα, λίγοι ως αντιπρότυπα και μερικοί ως αδιάφοροι-ασήμαντοι για την πλοκή. Επιπλέον, στα περισσότερα παιδικά λογοτεχνήματα δίνεται έμφαση στις ικανότητες των ηρώων με νοητική αναπηρία, ενώ αρκετά είναι και αυτά που εστιάζουν στις ομοιότητες με το κοινωνικό σύνολο. Τελικά, διαπιστώσαμε ότι όλα τα έργα του δείγματός μας πληρούν τα κριτήρια της IBBY και είναι λογοτεχνήματα που εντάσσονται στη συγκεκριμένη θεματική.

Έπειτα, σαφής προτίμηση των συγγραφέων δίνεται στην τριτοπρόσωπη αφήγηση με διάλογο και ακολουθεί η πρωτοπρόσωπη αφήγηση από συγγενικό ή φιλικό πρόσωπο, ίσως διότι ο συγγραφέας θέλει να παραθέσει τις σκέψεις του αλλά παράλληλα να δώσει ζωντάνια και παραστατικότητα με το διάλογο στο κείμενο του.

Εν συνεχεία, διαπιστώσαμε ότι η νοητική αναπηρία χρησιμοποιείται κατεξοχήν ως ένα μέσο ωρίμανσης των ατόμων που περιστοιχίζουν τον ήρωα. Η παρουσία του ατόμου με νοητική αναπηρία βοηθά την οικογένεια και τον κοινωνικό περίγυρο των ηρώων να ωριμάσουν ως χαρακτήρες και να συνειδητοποιούν την αξία του ατόμου παρά τη διαφορετικότητά του.

Η νοητική αναπηρία μέσα στα Παιδικά και Νεανικά Λογοτεχνήματα τους δείγματός μας βασίζεται στο πλαίσιο του ρεαλισμού (Κατσίκη-Γκίβαλου, 1995), ο οποίος έχει αναδειχθεί σε σταθερό χαρακτηριστικό γνώρισμα της σύγχρονης Παιδικής και Νεανικής Λογοτεχνίας. Η πλειοψηφία των έργων αποδίδουν την πραγματικότητα πιστά, χωρίς εξωραϊσμούς, αποφεύγοντας κάθε είδους μηδενισμό ή κυνισμό. Πρόκειται για ένα ανθρωπιστικό ρεαλισμό, χάρη στον οποίο ο νεαρός αναγνώστης έρχεται σ' επαφή μ' έναν

κόσμο όχι διαφορετικό αλλά ίδιο με το δικό του, ευαισθητοποιείται σε πανανθρώπινες αξίες όπως η αγάπη, η αρμονική κοινωνική συνύπαρξη και κατανόηση, (Αναγνωστόπουλος, 1991).

Τα περισσότερα λογοτεχνήματα περιέχουν στερεοτυπικές απεικονίσεις των ατόμων με αναπηρία, ενώ λίγα είναι αυτά που είναι απαλλαγμένα από τα στερεότυπα. Αυτή η απεικόνιση είναι επηρεασμένη από τις κοινωνικές αντιλήψεις της εκάστοτε εποχής και ειδικά στα παλαιότερα βιβλία είναι αναμενόμενη παρουσίαση των ατόμων με νοητική αναπηρία.

Ενδιαφέρον έχει και η προσέγγιση των συγγραφέων και κατά πόσο αυτή γίνεται κάτω από την ιατρική σκοπιά ή την κοινωνική. Τα σύγχρονα βιβλία είναι γραμμένα με βάση το κοινωνικό μοντέλο και κάποια απ' αυτά εμπεριέχουν και τα δύο μοντέλα. Αντιμετωπίζουν την αναπηρία όχι μόνο ως κοινωνικό ζήτημα, επιρρίπτοντας την ευθύνη στην κοινωνία αποκλειστικά, αλλά στοχεύουν και στην ψυχολογία του ατόμου αλλά και στην γρηγορότερη και αποφασιστικότερη αντίδραση αυτού ή των μελών της οικογένειάς του. Τα σύγχρονα λογοτεχνήματα δεν εστιάζονται στις αδυναμίες από ιατρικής άποψης, όπως θέματα πρόσβασης και ιατρικής μέριμνας αλλά επικεντρώνονται στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν σε θέματα ένταξης και αποδοχής.

Τέλος, οι συγγραφείς επιδιώκουν να κλείσουν το λογοτέχνημά τους με μια νότα χαράς και αισιοδοξίας προς τον ίδιο τον ήρωα και το μέλλον του, αλλά και με μια ηθική ικανοποίηση εκ μέρους του μικρού αναγνώστη, ο οποίος μέσω της ανάγνωσής του θα ανακουφιστεί και θα αντιμετωπίσει το ζήτημα με πλήρη συνείδηση και ωριμότητα.

Ο στόχος της έρευνας καθώς και οι υποθέσεις επαληθεύτηκαν. Ναι, μεν υπάρχουν έντονες στερεοτυπικές απεικονίσεις των ηρώων με νοητική αναπηρία αλλά στα πιο πρόσφατα Παιδικά και Νεανικά λογοτεχνήματα υπάρχει μια τάση για σταδιακή βελτίωση αυτής της στερεοτυπικής απεικόνισης, κάτι το οποίο ελπίζουμε να συνεχιστεί και στο μέλλον. Η στροφή ως προς αυτό τον τομέα πιθανότατα γίνεται λόγω και της εξέλιξης της ιατρικής επιστήμης και της ευρύτερης πληροφόρησης σχετικά με αυτά τα άτομα. Το ίδιο αντιλαμβανόμαστε και για την τάση των σύγχρονων συγγραφέων να προτιμούν ένα πιο ρεαλιστικό τρόπο απεικόνισης, αλλά και πιο προσιτό στο μικρό αναγνωστικό κοινό. Λειτουργούν στο πλαίσιο μιας προσπάθειας αναδόμησης της έννοιας της αναπηρίας και συγκρότησης θετικών στάσεων απέναντι σε αυτήν.

Το συμπέρασμα που συνάγεται είναι ότι η παρουσίαση των ατόμων με νοητική αναπηρία γίνεται με ευαισθησία και ευθύνη □ ευαισθητοποιώντας στους μικρούς αναγνώστες

και δημιουργώντας ένα πλαίσιο όπου θα αναπτυχθούν η αλληλεγγύη, η κατανόηση και η αλληλοαποδοχή, αφ' ότι όλοι είμαστε ιδιαίτεροι και άρα διαφορετικοί. Το θέμα προσεγγίζουν με πρωτοτυπία μερικά λογοτεχνήματα παρουσιάζοντας τους Παραολυμπιακούς αγώνες και τονίζοντας τη δύναμη της αγάπης και της ευγενούς άμιλλας□ τα περισσότερα επηρεασμένα από το λογοτέχνημα της Λίτσας Ψαραύτη «*Θωμάς*». Κύριο γνώριμα τους είναι αγάπη-αγώνας-αποδοχή. Με βάση το δείγμα μας αυτά τα βιβλία έχουν διαγράψει λαμπρή πορεία μάλιστα μερικά όπως «*ο Λάμπης και το κόκκινο καΐκι*» έχουν πάρει και έπαινο□ διαβάζονται και έχουν αγαπηθεί από το αναγνωστικό κοινό.

Η συνολική παρουσίαση τους αποσκοπούσε προς την κατεύθυνση της ευρύτερης προβολής τους, ώστε να αυξηθεί ο αριθμός των παιδιών που θα τα διαβάσουν, σ' αυτό πρέπει να συμβάλλουν οι εκπαιδευτικοί και οι γονείς. Ευχή μας είναι να γραφούν και να εκδοθούν βιβλία, τα οποία να μπορούν να διαβαστούν τόσο από τα παιδιά χωρίς αναπηρία όσο και από τα παιδιά με αναπηρία, βιβλία τα οποία θα προβάλλουν το άτομο με νοητική αναπηρία ως ένα μέλος της παρέας μη εκθέτοντας τόσο πρόβλημα του, τις αδυναμίες, τις μειονεξίες του όσο τα εσωτερικά και εξωτερικά χαρίσματα του.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τα σύγχρονα Παιδικά και Νεανικά Λογοτεχνήματα συνδράμουν ως προς την αλλαγή της στάσης των μη ανάπηρων παιδιών και των νέων με το να τα διαβάζουν. Παρουσιάζουν το άτομο με νοητική αναπηρία διαφορετικό από ότι παλαιότερα, με πιο ρεαλιστικά χρώματα. Οι χαρακτήρες είναι πιο αληθινοί, ολοκληρωμένοι, πραγματικοί, με τα ελαττώματα και τα προτερήματα τους. Επίσης, χρειάζεται προσοχή στη σκιαγράφηση των ηρώων, στην εξωτερική εμφάνιση (χρώμα ματιών, μαλλιών, σωματική διάπλαση κ.λ.π.), (Αναγνωστόπουλος, 1987⁴). Με βάση αυτό δίνονται πρόσωπα πιο οικεία στο μικρό αναγνώστη, καθότι ταυτιζόμενος με τους ήρωες παραδειγματίζεται, διδάσκεται ή απελευθερώνει αισθήματα μειονεξίας. Αυτός είναι ο λεγόμενος συναισθηματικός ρεαλισμός, που τείνει να επικρατήσει ως ιδιαίτερο γνώρισμα της σύγχρονης παιδικής λογοτεχνίας, (Αναγνωστόπουλος, 1991). Η Λογοτεχνία και πιο συγκεκριμένα το παιδικό λογοτέχνημά μας βοηθάει να καταλάβουμε καλύτερα τα παιδιά με νοητική αναπηρία. Προωθούν τη διαφορετικότητα και μπορούν να μας αλλάξουν αποδιώχνοντας τις προκαταλήψεις μας οικοδομώντας την κοινότητα ιδεών *«όχι με στερεοτυπικούς ρόλους και λογοτεχνικές συνταγές ούτε με μεγάλοπνοα νοήματα για την ανθρώπινη οικογένεια, αλλά με συναρπαστικές ιστορίες που μας δίνουν την ευκαιρία να φανταστούμε τη ζωή των άλλων. Μια καλή λογοτεχνική ιστορία μας δίνει τη δυνατότητα να γνωρίσουμε τους ανθρώπους ως άτομα με όλες τους τις ιδιαιτερότητες και τις συγκρούσεις»*, διότι από τη στιγμή που βλέπει κανείς τον άλλο ως άτομο -με τα ελαττώματα του, τις εμπλοκές του, τις προσπάθειες του- τότε θα φτάσει πέρα από τα στερεότυπα. Όπως αναφέρει ο Rochman, το να γράφουμε ιστορίες και να τις μοιραζόμαστε, μας βοηθά να γνωρίσουμε καλύτερα ο ένας τον άλλο, (Rochman 1993: 25, στο Κανατσούλη, 2002: 31).

Τέλος, η λογοτεχνία συμφιλιώνει το παιδί με τις κάθε είδους αντιφάσεις και συγκρούσεις που συνθέτουν την πραγματικότητα, (Κατσίκη-Γκίβαλου, 1994). Όπως αναφέρει η Λότη Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου *«η επαφή με την πραγματικότητα γίνεται μέσω της Τέχνης, μέσω της Λογοτεχνίας. Άρα μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η προετοιμασία για τη ζωή γίνεται πιο αποτελεσματική»*, (1993: 30). Μέσω των κειμένων της μπορεί να καταδεικνύει ότι το να είσαι διαφορετικός είναι δικαίωμα, ένα δικαίωμα που όλοι έχουν ανεξαρτήτως

φύλου, καταγωγής, σωματικής διάπλασης ή νοητικής δυσλειτουργίας. Άλλωστε, κατά τον Laing «Κάθε παιδί είναι ένα νέο ον, ένας δυναμικός προφήτης, ένας νέος πνευματικός πρίγκιπας, μια νέα λάμψη φωτός που τρέχει γρήγορα μέσα στο έρεβος. Ποιοι είμαστε εμείς που θα αποφασίσουμε ότι δεν υπάρχει ελπίδα;», (1997: 27).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αναγνωστόπουλου, Δ.Β., (1982). *Τάσεις και Εξελίξεις της Παιδικής Λογοτεχνίας στη δεκαετία 1970-1980*, Αθήνα: Οι Εκδόσεις των Φίλων.
- Αναγνωστόπουλος, Δ.Β., (1987⁴). *Θέματα Παιδικής Λογοτεχνίας: Α' Ανιχνεύσεις*, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Αναγνωστόπουλος, Δ.Β., (1991). *Τάσεις στη σύγχρονη Ελληνική Παιδική Λογοτεχνία*. Στο: *Σύγχρονες τάσεις και απόψεις για την παιδική λογοτεχνία*, Πρακτικά Δ' Σεμ. του Κύκλου Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου (ΚΕΠΒ), Αθήνα: Ψυχογιός, σσ. 100-116.
- Αναγνωστόπουλος, Δ. Β. (1993). *Νεανική Λογοτεχνία, Διαδρομές στο χώρο της Λογοτεχνίας για παιδιά και νέους*, τ.χ. 29, σσ. 14-17.
- Αναγνωστόπουλος, Δ. Β., (2001). *Ιδεολογία και Παιδική Λογοτεχνία: Έρευνα και θεωρητικές προσεγγίσεις*, τόμ. Α', Αθήνα: Καστανιώτης.
- Ανδρουτσοπούλου-Πέτροβιτς, Λ. (1990). *Η Παιδική Λογοτεχνία στην εποχή μας*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Ασωνίτης, Π., (2001). *Η Εικονογράφηση στο Βιβλίο της Παιδικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Αυτζής, Μ., (2011). *Ο Ορφέας και οι αθλητές του ανέμου*, Αθήνα: Ψυχογιός.
- Βαρελλά, Α., Ο Γεώργιος Δροσίνης και τα παιδιά με ειδικές ανάγκες, *Διαδρομές στο χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους*, τ.χ 55, Φθινόπωρο, 1999, σσ. 185-189.
- Βασιλείου, Ε. Γ., (1998). *Τα εκπαιδευσιμα νοητικά καθυστερημένα παιδιά και έφηβοι*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γιάκος, Δ., (1989⁷). *Ιστορία της ελληνικής παιδικής λογοτεχνίας από το ΙΘ' αιώνα έως και σήμερα*, Αθήνα: Παπαδήμας.
- Γιαννίκου, Κ. (1997). *Δε φοβάμαι το νοσοκομείο*, Αθήνα: Μοντέρνοι Καιροί.
- Γκαλλάν, Α., Γκαλλάν, Ζ. (1997). *Το παιδί με νοητική υστέρηση και η κοινωνία*, Αθήνα: Πατάκης.
- Δαουτόπουλος, Γ. & Ανανίκας, Λ. (1997). *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, Θεσσαλονίκη: Πανεπιστημιακές παραδόσεις.

- Δελησάββας, Π. Μ. (1986). «Δεν ήταν λύση», στο βιβλίο «Σε άλλους παράλληλους», Αθήνα: Διογένης.
- Δελώνης, Α. (1986). *Ελληνική Παιδική Λογοτεχνία 1835-1985*, Αθήνα: Ηράκλειτος, σελ.47-49.
- Δενδρινός, Γ. (1981). «Οι ψιλοδοουλειές της φρόνησης», στο βιβλίο «Ο άνθρωπος που τα δέχεται όλα» με την επιμέλεια του Βλάχου Φ., Αθήνα: Κείμενα, σσ. 73 (Α΄ έκδοση Γκοβόστη, 1933).
- Δημητρίου, Σ., (1987). «Ντιάλιθ' ιμ' Χριστάκη» από το ομότιτλο βιβλίο του, Αθήνα: Ύψιλον.
- Δροσίνης Γ., (2000). «Έρση», Αθήνα: Ίνδικτος. (Α΄ έκδοση: 1922).
- Ζώνιου-Σιδέρη, Α. (2011). *Οι ανάπηροι και η εκπαίδευσή τους. Μια ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση της ένταξης*. Αθήνα: Πεδίο.
- Heward, W. L. (2011⁴). *Παιδιά με ειδικές ανάγκες. Μια εισαγωγή στην Ειδική Εκπαίδευση*. Μετφ. Λυμπεροπούλου Χ., Αθήνα: Τόπος.
- Hodapp, M. R. (2005). *Αναπτυξιακές θεωρίες και αναπηρία. Νοητική καθυστέρηση, αισθητηριακές διαταραχές και κινητική αναπηρία*. Επιμ: Ζώνιου-Σιδέρη Α. & Σπαγδάνου Η., Μετφ. Δεληγιάννη Μ., Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Ιωσηφίδης, Θ., (2003). *Ανάλυση Ποιοτικών Δεδομένων στις Κοινωνικές Επιστήμες*, Αθήνα: Κριτική.
- Ιωσηφίδης Θ., (2008) *Ποιοτικές Μέθοδοι Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες*, Αθήνα: Κριτική.
- Κανατσούλη, Μ., (1997). *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Κανατσούλη, Μ. (2002). *Αμφίσημα της Παιδικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα: Σύγχρονοι Ορίζοντες.
- Καραγιάννη, Π. & Σιδέρη-Ζώνιου, Α. (2006). Το κοινωνικό μοντέλο της Αναπηρίας. Θεωρία και Ερευνητική Πρακτική. Αντιφάσεις και ερωτήματα. *Μακεδόν*, 15, 223-231.
- Καρακίτσιος, Α. (2001). «Παιδική λογοτεχνία και ειδική αγωγή», στο: Μαρία Τζουριάδου (επιμ.), *Πρώιμη παρέμβαση: σύγχρονες τάσεις και προοπτικές*. Θεσσαλονίκη: Προμηθεύς, σσ. 326-363.
- Καραντάνος, Γ. (1992). *Σημειώσεις ψυχοπαθολογίας*. Αθήνα, ΜΔΔΕ.
- Κατσίκη-Γκιβάλου, Α., (1995). *Το θαυμαστό ταξίδι*, Αθήνα: Πατάκης.
- Κατσίκη-Γκιβάλου, Α., (1994). *Παιδική Λογοτεχνία: Θεωρία και πράξη*, Αθήνα: Καστανιώτης.

- Κοντολέων, Μ., (1988). *Απόψεις για την Παιδική Λογοτεχνία*, Αθήνα: Πατάκης.
- Κρουσταλάκης, Σ. Γ., (1998). *Διαπαιδαγώγηση-Πορεία ζωής*, Αθήνα: Λύχνος, (Α΄ Εκδ. 1985).
- Κρουσταλάκης, Σ. Γ., (1985). *Η παιδαγωγική σήμερα*, τόμ. Β΄, σχολική διάγνωση, Αθήνα: Λύχνος.
- Κρουσταλάκης, Σ. Γ., (2006⁶). *Παιδιά με ιδιαίτερες ανάγκες στην οικογένεια και στο σχολείο – Ψυχοπαιδαγωγική Παρέμβαση*, Αθήνα: Έκδοση του ιδίου.
- Κουτάντος, Δ., (2000) «Ανάπηροι άνθρωποι ή ανάπηρη κοινωνία; Μια εναλλακτική, ολιστική, οικολογική προσέγγιση», *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, τ.χ. 30. Ανακτήθηκε στις 12/4/2016 <http://www.openarchives.gr/view/280308>.
- Κύπρος, Χ., (1974). «*Παιδάκι μου, Τριαντάφυλλε*» στο βιβλίο του «*Πεζός λόγος IV*», Λευκωσία: Πνευματική Κύπρος.
- Κύπρος, Χ., (1974). «*Το ημερολόγιο του Γαλάζιου Κοριτσιού*» στο βιβλίο του «*Πεζός λόγος IV*», Λευκωσία: Πνευματική Κύπρος.
- Κωνσταντοπούλου, Ι., (1998). *Οικογένεια – Ευρώπη - 21^{ος} αιώνας: Όραμα και θεσμοί*, Αθήνα: Λιβάνη.
- Λαλαγιάννη, Β. (2003). «Αναπαραστάσεις του Αφρικανού στην Παιδική Λογοτεχνία», *Διαδρομές*, τ.χ. 9-10, σ. 14-18.
- Λεπίδα, Στ., (2003). «*Η στάση των ευρωπαίων πολιτών απέναντι στα άτομα με αναπηρίες*». Ανακτήθηκε στις 12/4/2016 www.aspergerhellas.org/info-Disability.html.
- Laing, R., (1997). *Η πολιτική της εμπειρίας και το πουλί του παραδείσου*. Μτφρ. Ι. Ραλλίδη, Αθήνα: Καστανιώτη.
- Μαστρομαχάλακη-Ζούρα, Α., Η στάση της οικογένειας παιδιών με ειδικές ανάγκες στην ελληνική παιδική λογοτεχνία 1975-1999, *Διαδρομές*, τ.χ. 55, Φθινόπωρο 1999, σ.173-179.
- Μπαμπινιώτης, Γ., (2012³). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Οικονομίδου, Α., (2000). *Χίλιες και μια ανατροπές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Oliver, M. (2009). *Αναπηρία και πολιτική*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Παναγιωτόπουλος, Ι.Μ., «Γ. Δροσίνης, Ποιητής Αθηναίος, ποιητής του καιρού του», *Νέα Εστία*, τομ. 583, τ.χ. 71, Αθήνα, 1951.

- Παναγιωτόπουλος, Σ. (1982). «Το βλαμένο αγόρι» στο: «*Το σπίτι σας στην Ελλάδα*» της Εθνικής Κτηματικής Τράπεζας Ελλάδος, τ.χ. 121, σσ. 18-19.
- Παπαδάτος, Γ., (1995). «Στάσεις απέναντι στο παιδί με ειδικές ανάγκες: Ελληνική Παιδική Λογοτεχνία της περιόδου (1975-1922)», στο: Μαρία Καΐλα, Νίκος Πολεμικός & Γιώργος Φιλίππου (επιμ.), *Άτομα με ειδικές ανάγκες: Σύγχρονες κατευθύνσεις και απόψεις σε προβλήματα πρόληψης, παρέμβασης, αντιμετώπισης*. Διεπιστημονικό Ευρωπαϊκό Συμπόσιο (Ρόδος, Μάιος 1992). τομ.Β΄. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 726-735.
- Παπαδοπούλου, Σ., (2004). *Η Συναισθηματική γλώσσα: Βιβλία που μιλούν... σε μαθητές που σιωπούν...*, Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδάνος.
- Παρασκευόπουλος, Ν. Ι., (1980). *Νοητική καθυστέρηση*, Αθήνα: Ιδιωτική έκδοση.
- Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, Λ., (1990). *Η παιδική λογοτεχνία στην εποχή μας*, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου Λ., Ο ρεαλισμός στην Παιδική Λογοτεχνία, *Διαδρομές στο χώρο της Λογοτεχνίας για παιδιά και νέους*, τ.χ. 29, 1993, σσ. 27-31.
- Πολυχρονοπούλου, Σ., (1995). *Παιδιά και έφηβοι με ειδικές ανάγκες και δυνατότητες*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Πολυχρονοπούλου, Σ., (2004⁵). *Παιδιά και έφηβοι με ειδικές ανάγκες και δυνατότητες. Νοητική υστέρηση- Ψυχολογική κοινωνιολογική και παιδαγωγική προσέγγιση*. τόμ. Β΄, Αθήνα: Άτραπος.
- Πολυχρονοπούλου, Σ. (2012). *Παιδιά και έφηβοι με ειδικές ανάγκες και δυνατότητες*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Πυργιωτάκης Ι., (1990). *Ερμηνευτική, Παιδαγωγική - Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια – Λεξικό*, τόμ. 4, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 2132-2134.
- Ρηγάτος, Γ., (1989). *Το άρρωστο και κακοποιημένο παιδί στη λογοτεχνία (1922-1988)*, Αθήνα-Γιάννινα: Δωδώνη.
- Ρούσσιου - Αρμαγανίδη Κ., (1998). Παιδικό βιβλίο και παιδιά με ειδικές ανάγκες, *Διαδρομές*, τ.χ. Άνοιξη 49, σσ. 25-28.
- Σεμερτζίδου, Ε. (2008). «*Αναπηρία και Λογοτεχνία: Διαχρονικά στερεότυπα και προκαταλήψεις*», διαθέσιμο στο <http://arthrografia.blogspot.com>
- Σούλης, Γ.Σ., (1999). *Τα παιδιά με βαριά νοητική καθυστέρηση και ο κόσμος τους-Άτομα με πολλαπλές αναπηρίες*, Αθήνα: Gutenberg.

- Σούλης, Γ. Σ., (2006). *Παιδαγωγική της ένταξης*, τόμ. Α', Αθήνα: Τυπωθήτω- Γιώργος Δαρδάνος (Α' Εκδ. 2002).
- Σπανός, Γ., (1995). *Θέματα διδακτικής μεθοδολογίας*, τόμ. Α', Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Σπετσιώτου - Μέλλιου, Ε., (1998). "*Δάσκαλε... τον ήρωά μου!*": το κοινωνικό πρόσωπο της σχολικής λογοτεχνίας: οι χαρακτήρες που δρουν στα κείμενα νεοελληνικής λογοτεχνίας του λυκείου και η σύνδεσή τους με το σκοπό και τους ειδικούς στόχους του αναλυτικού προγράμματος. Αθήνα: Έκφραση.
- Σταθάτου Ξένια, (2004) «*Το παιδί με ειδικές ανάγκες ως θέμα στο μυθιστόρημα της νεότερης Παιδικής Λογοτεχνίας*», στο: Τασούλα Τσιλιμένη (επιμ.) *Το σύγχρονο ελληνικό παιδικό-νεανικό μυθιστόρημα*, Αθήνα: Σύγχρονοι Ορίζοντες, σσ. 313-329.
- Σταματοπούλου, Ι., (2005). *Μόζα η γάτα: Το βουνό των νάνων*, εικονογράφηση: Έρση Σπαθοπούλου, Αθήνα: Κέδρος.
- Σταύρου, Λ. Σ., (2002). *Ψυχοπαιδαγωγική αποκλινόντων*, Αθήνα: Άνθρωπος.
- Στρατίκης, Π., (2009). Ο Κουτούτσικος, λαϊκό παραμύθι, από τη συλλογή «*Εγκυκλοπαίδεια των παραμυθιών*», βιβλίο 9, *Ο παπουτσωμένος γάτος και άλλα παραμύθια*, Αθήνα: Στρατίκη.
- Σωτηράκου, Π., (1989). «*Καιάδας Α.Ε.*», Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Τζαφεροπούλου, Μ. (1994). «*Η νοητική καθυστέρηση ως θέμα της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους*», *Διαδρομές στο χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους*, τ.χ. 33, σσ. 57-64.
- Τζαφεροπούλου, Μ. (1999). «*Το νεαρό άτομο με ειδικές ανάγκες ως πρόσωπο της σύγχρονης ελληνικής παιδικής-νεανικής λογοτεχνίας*», *Η Λέσχη των Εκπαιδευτικών*, τ.χ. 24, Φθιν. 1999, σσ.21-24, Αθήνα: Πατάκη.
- Τζουριάδου, Μ. (1995), *Παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, μια ψυχοπαιδαγωγική θεώρηση*, Θεσσαλονίκη: Προμηθεύς.
- Τζουριάδου, Μ. & Κολούσια Γ., (1994). Ο λόγος στα παιδιά με νοητική καθυστέρηση, κατώτερος ή διαφορετικός;. Στο: Καΐλα Μ., Πολεμικός Ν. & Φιλίππου Γ., *Άτομα με ειδικές ανάγκες, Σύγχρονες κατευθύνσεις και απόψεις σε προβλήματα πρόληψης, παρέμβασης, αντιμετώπισης*, τόμ. Β', Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 546-551.
- Thomas, D.& Woods, H., (2008). *Νοητική καθυστέρηση. Θεωρία και πράξη*. Επιμ. Ζώνιου-Σιδέρη Α. & Ντεροπούλου-Ντέρου Ε., Μετφ. Λυμπεροπούλου Χ., Αθήνα: Τόπος.
- Wellek R. & Warren A., *Θεωρία της λογοτεχνίας*, Μετφ. Στ. Γεωργίου-Δεληγιώργης, Αθήνα: Δίφρος χ.χ, 47σ.

- Χατζής, Δ. (1974). *«Η Ώρα της φυρονεριάς»* στο βιβλίο *«Ανυπεράσπιστοι»*, Αθήνα: Πλειάς Ο.Ε., 1974 (Α΄ έκδοση: Θεμέλιο, 1965).
- Χρηστάκης, Κ.Γ., (2006). *Η εκπαίδευση των παιδιών με δυσκολίες: εισαγωγή στην ειδική αγωγή*. Αθήνα: Ατραπός.
- Ψαράυτη, Λ. (2007). Λογοτεχνικό βιβλίο και παιδιά με ειδικές ανάγκες, *Διαδρομές στο χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους*, τ.χ. 85, σσ. 49-54.
- Zavalloni, M. & Christiane L.G., (1996). *Κοινωνική ταυτότητα και συνείδηση: Εισαγωγή στην εγω-οικολογία/μτφ.* Αναστασία-Βαλεντίνη Ρήγα, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Amado G. & Roy J., (1970²). *L' observation des enfants difficiles*, Paris, P.U.F..
- Americans with Disabilities Act of 1990, διαθέσιμο στο www.ada.gov/pubs/ada.htm.
- American Association on Mental Retardation, (1992). *Mental Retardation: Definition, Classification and Systems of Support: 9th edition*. Washington DC: American Association on Mental Retardation.
- American Psychiatry Association, (1994). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-III) (fourth edition)*, USA: Washington, DC.
- Aitchison, C. (2003). From leisure and disability to disability leisure: developing data, definitions and discourses. *Disability & Society*, 18 (7), pp. 955-969.
- Barnes, C. (1992). *Disabling Imagery and the Media. An Exploration of the Principles for Media Representations of Disabled People*. England: The British Council of Organisation of Disabled People & Ryburn Publishing Limited.
- Baskin B. & Harris K. (1984). *More notes from a different Drummer: A guide to juvenile Fiction Portraying the disabled*. RR Bowker Company: New York, pp. 31-32.
- Baskin, B. H. & Harris, K. H. (1977). *Notes from a different drummer: a guide to juvenile fiction portraying the handicapped*. New York: R.R. Bowker Company.
- Berelson, B., (1952). *Content analysis in communication research*, New York: Hafner Press.
- Blaska, J., (2003). *Using Children's Literature to Learn about Disabilities and Illness*. Troy, NY: Educator's International Press.
- Blaska, J. (2004). "Children's Literature That Includes Characters With Disabilities or Illness", *Disability Studies Quarterly*, 24(1), διαθέσιμο στο www.dsqsds.org.
- Biklen, D. and R. Bogdan, "Media portrayals of disabled people: a study in stereotypes." *Interracial Books for Children Bulletin*. 8(6&7): 1977, pp. 4-9.
- Danner, H., (1998). *Methoden geisteswissenschaftlicher Pädagogik*, München: Reinhardt.
- Davidson, Iain, Gary Woodill & Elizabeth Bredberg (1994). "Images of Disability in 19th Century British Children's Literature", *Disability & Society*, 9(1), pp. 33-46.
- Dilthey W., Die Entstehung der Hermeneutik, στο Dilthey W., *Gesammelte Schriften*, τόμ. 5, Stuttgart-Goettingen: Teubner, 1961, p. 317-338.

- Dowker, A. (2004). The treatment of disability in 19th and early 20th century in children's literature. *Disability Studies Quarterly*, Vol. 24, No. 1. Διαθέσιμο στο: www.dsqsds.org .
- Finkelstein, V. (1980). *Attitudes and disabled people*. New York: World Rehabilitation Fund.
- Flick, U., (1998). *Qualitative Forschung*, Hamburg: rororo.
- Gadamer, H.-G. *Gesammelte Werke*, τόμ. 1: Hermeneutik: Wahrheit und Methode: Grundzuege einer philosophischen Hermeneutik, Tuebingen: Mohr, 1998⁶
- Gervay, S. (2004). Butterflies: Youth Literature as a Powerful Tool in Understanding Disability. *Disability Studies Quarterly*, Vol. 24, No 1. Διαθέσιμο στο: <www.dsqsds.org>
- Goodman, J. (1985). "Focusing on the handicapped: their portrayal in children's books. *Kentucky Libraries*. 49(1), pp. 10-17.
- Harrill, J. L. et al. "Portrayal of handicapped/disabled individuals in children's literature: before and after public law 94-142," 1993. In ERIC: ED #357557.
- Harris, K.H. and B.H. Baskin (1988). "Treatment of disabilities in young adult fiction." *Education Digest*, 53(7), p. 56-59.
- Harris, J. (2006). *Intellectual disability: Understanding its development, causes, classification, evaluation, and treatment*. New York: Oxford University Press.
- Holsti, O.R. (1969). *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*, Reading/Mass.: Addison-Wesley.
- Holt, G, Kon Y & Bouras N. (1995). *Mental Health in Learning Disabilities*, London: Pavilion Publishing.
- Hughes, B. (1993). *Disability and the Body*, in Swain John, *Disabling Barriers - Enabling Environments*. London: Sage Publications.
- Kaplan, S. (1996). *Pathways for Exceptional Children*. Los Angeles: West Publishing Co.
- Keith, L. (2004). What Writers Did Next: Disability, Illness and Cure in books in the Second Half of the 20th Century. *Disability Studies Quarterly*, Vol. 24, No 1. Διαθέσιμο στο: <http://www.dsqsds.org>.
- Kendrick, J. (2004). "Signifying Something: Images of learning disability in fiction for children", *Disability Studies Quarterly*, 24(1), διαθέσιμο στο www.dsqsds.org

- Lass, B. & Bloomfield, M. (1981). *Books about Children with Special Needs: An annotated bibliography*. The Reading Teacher, February 81.
- Little, G. (1986). "Handicapped Characters in Children's Literature: Yesterday and Today", *Children's Literature Association Quarterly*, 10(4), pp. 181-184.
- Matson, J., Bamburg, J., Mayville, E., Pinkston, J., Bielecki, J., Kuhn, D., et al., (2000). Psychopharmacology and mental retardation: A 10 year review. *Research in Developmental Disabilities*, 21, pp. 263-296.
- McEwan, C. & Butler, R. (2007). Disability and Development: Different Models, Different Places. *Geography Compass*, Vol.1, No 3. Διαθέσιμο στο: <http://dro.dur.ac.uk/4994/> .
- Oliver, M. (1996) *Understanding disability: from theory to practice*, London:Macmillan.
- Prater, M. A. (1999). Characterization of mental retardation in children's and adolescent literature. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 34, pp. 418-431.
- Quicke, J. (1985). *Disability in modern children's fiction*. Massachusetts: Brookline Books.
- Reidarson, N. (1991). *Books for disabled young people. An annotated bibliography*, IBBY Documentation Centre of books for disabled Young People, Norway: Hosle, pp. 49.
- Richards, J. (1992). "The school story", In: Dennis Butts (ed.) *Stories and Society: Children's literature in its Social Context*. London: Macmillan, pp. 23-35.
- Rieber, R.W. & Carton. A. S. (1993). *The Collected Works of L.S. Vygotsky: The Fundamentals of Defectology*, τόμ. 2 (μτφρ. J. Knox & C.B. Stephens), New York: Plenum Press.
- Russell, O. (1985). *Mental Handicap*. Edinburgh: Churchill Livingstone.
- Rustemeyer, R., (1992). *Praktisch-Methodische Schritte der Inhaltsanalyse*, Münster: Aschendorff.
- Saunders, K. (2004). "What Disabilities Studies Can Do For Children's Literature", *Disability Studies Quarterly*, 24(1), διαθέσιμο στο www.d-sq-sds.org.
- Shakespeare, T.W. & Watson, N. (1997). Defending the social model. *Disability and Society*, 12, 2, pp. 293-300.
- Schiff, M. (1978). Génétique et QL Droit et Liberté, 1978, n° 382, pp. 39-40.
- Schiff, M. (1979). Une étude des enfants qui ont traversé l' échelle sociale du fait de leur adoration. *Accueil*, n° 32, pp. 23-26.

- Schwartz, A. (1977). Disability in children' s books: Is Visibility Enough? *Interracial Books for Children Bulletin*, Vol 8. Nos 6&7. pp. 10-15.
- Schwartz, A. (1980). Books Mirror Society: A Study of children' s Materials. *Interracial Books for Children Bulletin*. Vol 11. Nos 1&2. p. 19-24.
- Solis, S. (2004). The Disability making Factory: Manufacturing "Differences" through Children's Books. *Disability Studies Quarterly*, Vol. 24, No 1.
- Thomas, C. (2004) «Developing the social relational in the social model of disability: a theoretical agenda». In: C. Barnes and G. Mercer, *Implementing the social model of disability: theory and research*, Leeds: *The Disability Press*, pp. 32-47.
- Ημερομηνία ανάκτησης: 23-04-2016. <http://disability-studies.leeds.ac.uk/files/library/Barnes-implementing-the-social-model-chapter-3.pdf> .
- Thomas, N. (2003). Sport and disability. In: B. Houlihan, *Sport and society: a student introduction*. London: Sage Publications, pp. 105-124.
- Torrijos, C. (2004). Disabled Characters in Spanish Children's Literature. *Disability Studies Quarterly*, Vol. 24, No 1. Διαθέσιμο στο: <www.dsqsds.org.
- Vandenberg, S.G. & Crowe, L. (1989). Genetic factors in childhood psychopathology. In: B. Labey and A.E. Kazdin (Eds) *Advances in child clinical psychology*. Vol. 12. New York: Plenum Press.
- Wolfensberger, W., (1972). *Normalization in Human Services*. National Institute of Mental Retardation: Toronto.
- World Health Organization, (2000). *International Classification of Functioning and Disability*. Geneva: World Health Organization.
- World Health Organization, (2001). *International Classification of Functioning, Disability and Health, FINAL DRAFT*, Full Version - (WHO/EIP/GPE/CAS/ICIDH-2 FI/ 01.1). Ημερομηνία ανάκτησης: 23-04-2016. <http://www.sustainable-design.ie/arch/ICIDH-2Final.pdf> .
- World Health Organization (2002). *Towards a common language for functioning, disability and health*. Ημερομηνία ανάκτησης: 23-04-2016. <http://www.who.int/classifications/icf/icfbeginnersguide.pdf?ua=1>
- World Health Organization (2011). *World report on disability*. Ημερομηνία ανάκτησης: 23-04-2016. http://whqlibdoc.who.int/hq/2011/WHO_NMH_VIP_11.01_eng.pdf?ua=1 ή

http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/70670/1/WHO_NMH_VIP_11.01_eng.pdf

World Health Organization (2013). *Disability*. Ημερομηνία ανάκτησης: 23-04-2016.

http://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA66/A66_12-en.pdf?ua=1

Wood, H.N.P., The language of disablement: A glossary relating to disease and its consequences. *International Rehabilitation Medicine. Volume 2*, 1980 - Issue 2. pp. 86-92 . Published online: 07 Jul 2009.

Wulf, Ch., (1978). *Theorien und Konzepte der Erziehungswissenschaft*, München: Juventa Verlag,

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Πατρόκλου-Τσίρκα, Λ. στο: *Αναπηρία τώρα*. Ημερομηνία ανάκτησης: 25-04-2016 http://dipe-a-athin.att.sch.gr/0212_Hmera_anapirias.doc.

Πρότυπος Συμβουλευτικός Οδηγός, *Παιδικά βιβλία με θέματα τη διαφορετικότητα, τα δικαιώματα του παιδιού και τον αντιρατσισμό*. Από την I-RED ΙΔΙΕΤΕΡΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ για τα ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ, την ΙΣΟΤΗΤΑ & την ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ και την Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης ΕΠΕΚΔΙΒΙΜ του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, 2010. Ημερομηνία ανάκτησης: 25-04-2016 http://www.i-red.eu/resources/projects-files/sxedio_drasis-paidika_vivlia-diaforetikotita-antiratsismos.pdf.

Οικονομοπούλου, Χ. & Σκούρτη, Χ. (2010) *Παιδικά Βιβλία, Βλέποντας τον κόσμο με διαφορετικά μάτια*, Αθήνα: Ανατολικός. Ημερομηνία ανάκτησης: 25-04-2016 http://www.ddp.org.gr/wp-content/uploads/2014/03/FINAL-4.6.10-KATALOGOS-DIKTYOY-LOW_RES-14.pdf.

«Παιδική Λογοτεχνία και Ειδική αγωγή». Ημερομηνία ανάκτησης: 25-04-2016.

<http://anagnostis.weebly.com/betaiotabetalambdaiotaomicrongammarhoalphaphiiotaalpha.html>

Νόμος 3699/2008. Ημερομηνία ανάκτησης: 23-04-2016. http://dipe.kav.sch.gr/wp-content/uploads/2014/12/N_3699_2008.pdf.

Νόμος 1566/1985. Ημερομηνία ανάκτησης: 23-04-2016. http://www.pi-schools.gr/preschool_education/nomothesia/1566_85.pdf.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Παιδικά και Εφηβικά βιβλία που αναφέρονται άμεσα ή έμμεσα στην αναπηρία

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	Α/Α	ΤΙΤΛΟΣ	ΕΚΔΟΤΗΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Παπαδιαμάντης Αλέξανδρος	1.	Γουτού Γουπατού	Παπαδόπουλος	Παιδ. Νοητική Υστέρηση
Weninger Brigitte	2.	Ένας για όλους και όλοι για έναν	Πατάκης	Παιδ. Σωματική Αναπηρία
Μερκούριου Αυτζί	3.	Θέλω μόνο να παίζω μαζί σου	Ελληνικά Γράμματα	Παιδ. Σύνδρομο Ντάουν
Ανδρικόπουλος Νικόλας	4.	Δύο παπούτσια με καρότσι	Ελληνικά Γράμματα	Παιδ. Κινητική Αναπηρία
Σκορδαλά-Κακατσάκη Ευδοκία	5.	Ο Ευτύχης και το ουράνιο τόξο	Καλειδοσκόπιο	Παιδ. Καρκίνος
Wojtowicz Jen	6.	Τα παιδιά των λουλουδιών	Επόμενος Σταθμός	Παιδ. Σωματική Αναπηρία
Μπερνάρ Φρέντ	7.	Ιησούς Μπέτς	Κάστωρ	Παιδ. Σωμ. Αναπηρία
Πουλάκης Πέτρος	8.	Ο Αυτός	Κάστωρ	Παιδ. Αυτισμός
Ρόου Τζόν Α.	9.	Θέλω μια αγκαλιά	Πατάκης	Παιδ. Σωματικές Διαφορές
Γκρέκου Γλυκερία	10.	Ο Φοίβος και ο άλλος Φοίβος	Ελληνικά Γράμματα	Παιδ. Κινητική Αναπηρία
Σταματοπούλου Ιωάννα	11.	Μόζα η γάτα Α. Το βουνό των νάνων	Κέδρος	Παιδ. Σύνδρομο Ντάουν
	12.	Β. Η μάγισσα Αμπουλίνα		Παιδ. Κινητικά Προβλήματα
	13.	Γ. Η λευκή Μόλι		Παιδ. Πρόβλημα Ακοής
	14.	Δ. Μια μαγική νύχτα		Παιδ. Πρόβλημα

				Όρασης
Ηλιόπουλος Βαγγέλης	15.	Ο Τριγωνοψαρούλης	Πατάκης	Παιδ. Σωματ. Διαφορά
Ζαννάκη – Λιάλιου Ιουλία	16.	Για μια σουζα	Κέδρος	Εφ. Σωματική Αναπηρία
Τζώρτζογλου Νίτσα	17.	Αργυρώ	Κέδρος	Εφ. Σωματική Αναπηρία
Χελφτ Κλοντ	18.	Μια αδελφούλα με ειδικές ανάγκες	Αγκυρα	Παιδ. Σωματική Αναπηρία
Μάστορη Βούλα	19.	Δωριλένια	Πατάκης	Παιδ. Πρόβλημα Ομιλίας
Γουίλις Τζιν	20.	Η Αργυρώ γελάει	Πατάκης	Παιδ. Κινητική Αναπηρία
Μάρρα Ειρήνη	21.	Το μυστικό τραγούδι της Μάτας	Πατάκης	Παιδ. Σωματική Διαφορά
Λενέν Τιερί	22.	Με τα μάτια της καρδιάς	Σύγχρονοι Ορίζοντες	Παιδ. Τυφλότητα
Μάστορη Βούλα	23.	Το γιγαντοδαχτυλάκι του Λέανδρου	Μίνωας	Παιδ. Παροδική Αναπηρία
Σέλινγκ Μπάρμπαρα	24.	Δεν είμαι τόσο αλλιώτικος από τους άλλους	Δωρικός	Παιδ. Κινητική Αναπηρία
Φτιάκα Ελένη	25.	Το μικρό χωριό στο βουνό όπου τα παιδιά δεν χαμογελούσαν ποτέ	Ταξιδευτής	Παιδ. Το Γκέτο
Ψαραύτη Λίτσα	26.	Ο Θωμάς	Αγκυρα	Παιδ. Νοητική Υστέρηση
Grass Gayle	27.	Πιάσε το αστέρι που πέφτει	Λιβάνης	Παιδ. Ψυχική Διαταραχή
Πατρόκλου Λίλα	28.	Τα άταχτα πλοκάμια	Κάστωρ	Παιδ. Παροδική Αναπηρία
Νέζη Νόνη	29.	Τρίχες	Καλειδοσκόπιο	Παιδ. Καρκίνος
Σκορδαλά-Κακατσάκη Ευδοκία	30.	Με λένε Ελπίδα	Αγκυρα	Παιδ. Κινητική Αναπηρία
Καραγιάννη Θεοδοσία / Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο	31.	Ο τρυφερούλης Μικροφτερούλης	Δαρδανός - Φαντασία	Παιδ. Νοητική Διαφορά

Κείβ Κάθριν	32.	Το κάτι άλλο	Πατάκης	Παιδ. Σωματική Διαφορά.
Αλεξοπούλου-Πετράκη Φραντζέσκα	33.	Φίλοι, φως, φανάρι	Παπαδόπουλος	Παιδ. Κώφωση
Σταμάτη Αθηνά	34.	Τη νύχτα των θαυμάτων	Κάστωρ	Παιδ. Σωματική Αναπηρία
Ρίμερ Χριστίνα	35.	Ιστορίες για φίλους	Διάπλαση	Παιδ.
Καλιότσος Παντελής	36.	Ένα σακί μαλλιά	Πατάκης	Εφ. Καρκίνος
Fransis Hodgson - Byrnett	37.	Ο μυστικός κήπος	Καλέντης	Εφ. Σωματική Αναπηρία
Τεσόν Ζανίν	38.	Όταν σβήνουν τα φώτα	Κάστωρ	Εφ. Τυφλότητα
Δικαίου Ελένη, Σίφωνα Χαραλάμπος	39.	Θα σε ξαναδώ, φιλαράκι μου	Πατάκης	Εφ. Νοητική Υστέρηση
Κανάβα Ζωή, Κρίπα Πόπη	40.	Ελπίδα ή Λουίζα	Εστία	Εφ. Τυφλότητα
Μάστορη Βούλα	41.	Το ποτάμι ζήλεψε	Ελληνικά Γράμματα	Εφ. Κινητικά Προβλήματα
Μπέρυ Τζέιμς	42.	Ένας κλέφτης στο χωριό	Καστανιώτης	Εφ. Κινητική Αναπηρία
Γκείγερσταμ Γκούσταβ	43.	Ο Πέτρος με το ένα μάτι	Gutenberg	Εφ. Πρόβλημα Όρασης
Κέλλερ – Άνταμς Έλεν	44.	Η ιστορία της ζωής μου	Μίνωας	Εφ. Τυφλότητα
Λιχάνοφ Άλμπερτ	45.	Η έκλειψη του ήλιου	-	Εφ. Κινητική Αναπηρία
Κολλάτος Δημήτρης	46.	Αυτό το παιδί είναι μόνο του	Αλέξανδρος	Εφ. Αυτισμός
Daudet Alphons	47.	Η Ιστορία ενός παιδιού	Μίνωας	Εφ. Σωματική Αναπηρία
Γιαννίκου Κατερίνα	48.	Δε φοβάμαι το Νοσοκομείο	Μοντέρνοι Καιροί	-
Βαρελλά Αγγελική	49.	Τα παπουτσάκια που λένε παραμύθια	Άγκυρα	Παιδ. Κινητική Αναπηρία
Μάρρα Ειρήνη	50.	Ο Μικρός Ντούπ	Πατάκης	Παιδ. Νοητική και κινητική αναπηρία

Αβρααμίδου Μαρία	51.	Γράμμα στο μοναχικό αδελφό μου	Πατάκης	Εφ. Νοητική αναπηρία
Βακάλη – Συρογιαννοπούλου Φιλομήλα	52.	Αγαπάει Γιάγκο αγαπάει	Αγκυρα	Εφ. Νοητική αναπηρία
Μανθόπουλος Δημήτρης	53.	Μέρες της Αλκυόνης	Ψυχογιός	Εφ. Ψυχικά αναπηρία
Πουλχερίου Κίκα	54.	Πόσο κοντά είναι το φεγγάρι	Λευκωσία	Εφ. Νοητική αναπηρία
Βελς Ρενάτε	55.	Τα φτερά του δράκου	Ψυχογιός	Εφ. Νοητική αναπηρία
Όλφρεϊ Κάθριν	56.	Ο Λάμπης και το κόκκινο καΐκι	Ψυχογιός	Εφ. Νοητική αναπηρία
Κυρίτση – Τζιώτη Ιωάννα	57.	Το σπασμένο χέρι του Νίνο	Μικρή Μίλητος	Παιδ. Εμποδιζόμενα άτομα
Κοντολέων Μάνος	58.	Γάντι σε ξύλινο χέρι	Γνώση	Παιδ.
Μάττα Μερόπη	59.	Η κουκουβάγια με τα χρυσά φτερά	Ζήττη	Παιδ. Κινητική αναπηρία
Γκότση Ανδριανή	60.	Η Μονοστάλακτη	γράμμα	Παιδ. Σωματική διαφορά
Κωνσταντινίδου Μαριέλα	61.	Ο Νιφάδας και η Γνώση	Ρώσση	Παιδ. Σωματική ατέλεια
Πέτροβιτς – Ανδρουτσοπούλου Λότη	62.	Ένας μήνας σαν όλους τους άλλους	Ψυχογιός	Παιδ. Σωματική αναπηρία
Χιούζ Φρίντα	63.	Ενοικιάζεται φίλος	Μίνωας	Παιδ. Σωματική αναπηρία
Κάρλ Έρικ	64.	Καλή όρεξη	Καλειδοσκόπιο	Παιδ. Η εικόνα της αναπηρίας
Λυμπεροπούλου Όλγα	65.	Γιατί η Γιαγιά μου δεν θυμάται το όνομά μου;	Παπαδόπουλος	Παιδ. Νόσος Αλτσχάιμερ
Γκομπόλι Μάριο	66.	Κανείς δεν είναι τέλειος	Φλούδας	Παιδ. Εξοικείωση
Σατραπί Μαριάν	67.	Αζδάρ	Επόμενος Σταθμός	Παιδ. Η εικόνα της αναπηρίας
Εφταλιώτης αργύρης	68.	Η Στραβοκόσταινα	Παπαδόπουλος	Παιδ. Κινητική αναπηρία

Πυλιώτου Μαρία	69.	Λεώνη	Πατάκης	Εφ. Σκλήρυνση κατά πλάκας
Τσερτσενά Βάνα	70.	Φρίντα Κάλο	Πατάκης	Εφ. Κινητική Αναπηρία
Γκότση Ανδριανή	71.	Το λαίμαργο Μυρμήγκι	Γράμμα	Παιδ. Παχυσαρκία
Γκότση Ανδριανή	72.	Όταν ο καθρέφτης εκδικείται	Γράμμα	Εφ. Νευρική Ανορεξία
Σατραπί Μαριάν	73.	Τα τέρατα δεν αγαπούν το φεγγάρι	Επόμενος Σταθμός	Παιδ. Η εικόνα της αναπηρίας
Πριόβολου Ελένη	74.	Ένα χελωνάκι χωρίς καβούκι	Ελληνικά Γράμματα	Παιδ. Σωματική αναπηρία
Φραγκιά Μαρία	75.	Ο Δαχτυλοκούτσικος	Ελληνικά Γράμματα	Παιδ. Σωματική αναπηρία
Ρίμελ Χριστίνα-Ντανιέλα	76.	Κανείς δεν είναι τέλειος	Μίνωας	Εφ. Τεχνητό μέλος
Βαρβαρούση Λήδα	77.	Μιά παρέα με καρδιά	Ευρωπαϊκή επιτροπή, Αντιπροσωπεία στην Ελλάδα	Παιδ. Διαφορετικότητα
Κυρμανίδου Σωτηρία	78.	Το ταξίδι της απορίας	Αυτοέκδοση	Παιδ. Αναφορά στην Ψυχική υγεία
Χρυσάνθη Τσιαμπαλή-Κελεπούρη	79.	Ένας κήπος στην τάξη μας.	Ψυχογιός	Παιδ. Κινητική αναπηρία αμαξίδιο
Καλλιώ Καστηρησίου	80.	Πού πάς χελωνάκι;	Καλειδοσκόπιο	Παιδ. Ακρωτηριασμός
Δαρλάση Αγγελική	81.	Ονειροφύλακες	Πατάκης	Εφηβ. Διαταραχή σωματικής ανάπτυξης. Αποκλεισμός
Θεοδωράκη Μάρω	82.	Σαν ζάχαρη άχνη	Διάπλαση	Παιδ. Διαβήτης
Νευροκοπλή Βασιλική	83.	Αν τ' αγαπάς ξανάρχονται	Λιβάνης	Παιδ. Θάνατος
Νευροκοπλή Βασιλική	84.	Το παραμύθι της μουσικής	Λιβάνης	Παιδ. Τυφλότητα
Θεοχάρη Άννη	85.	Ένας ξεχωριστός φίλος	Λιβάνης	Παιδ. Παχυσαρκία
Πλήση Παναγιώτα	86.	Δεν είμαι τέρας σου λέω !	Κέδρος	Εφ. Ασπέργκερ-

				Αυτισμός
Αρτζανίδου Έλενα	87.	Τα γυαλάκια της Μαλένας	Ψυχογιός	Παιδ. Πρόβλημα όρασης
Χατζοπούλου- Καραβία Λεία	88.	Η Ρίκι	Πατάκης	Παιδ. Διαφορετικότητα
Ρουσάκη Μαρία	89.	Τα γράμματα χορεύουν	Παπαδόπουλος	Παιδ. Δυσλεξία
Eric Sanvoisin	90.	Ο νάνος και η Γαριδούλα	Σύγχρονοι Ορίζοντες	Παιδ. Νανισμός
Αυτζής Μερκούριος	91.	Ο Ορφέας και οι αθλητές του ανέμου	Ψυχογιός	Παιδ. Νοητική Αναπηρία
Γκρέκου Γλυκερία	92.	Το κόκκινο κουτί	Ψυχογιός	Παιδ. Δ.Ε.Π.Υ.
Βακιρτζή Εύα	93.	Το αυγό	Πατάκης	Παιδ. Αυτισμός
Μουρίκη Κατερίνα	94.	Ένας σπέσιαλ ήρωας	Ψυχογιός	Παιδ. Αυτισμός
Βασιλείου Φωτεινή	95.	Το μυστικό της βασιλοπούλας	Τετράγωνο	Παιδ. Κώφωση
Αυτζής Μερκούριος	96.	Τρελό μου αμαξίδιο	Ψυχογιός	Παιδ. Κινητική αναπηρία, αμαξίδιο
Αρτζανίδου Έλενα	97.	Ψηλά τα χέρια	Ψυχογιός	Παιδικό. Επιλεκτική Αλαλία
Μπαμπέτα Ιωάννα	98.	Ένα παρατσούκλι και για μένα παρακαλώ	Ψυχογιός	Παιδ. Δυσλεξία